

УКРАЇНСЬКА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ: ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Вінницька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Вінницька обласна організація
Національної спілки журналістів України

Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України

Книговидавництво «Меркьюрі-Поділля» (м. Вінниця)

УКРАЇНСЬКА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ: ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

**Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої
конференції, приуроченої 30-річчю
незалежності України**

Вінниця, 21 серпня 2021 р.

Вінниця
2021

УДК 94(477.44)(063)

Редакційна колегія:

С. Д. Гальчак (голова редколегії), член-кореспондент УАІН, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України, доктор історичних наук, професор ВДПУ імені Михайла Коцюбинського; **В. М. Паламарчук** (співголова редколегії), заслужений журналіст України; **Ю. С. Степанчук** (секретар), член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, доктор історичних наук, професор ВДПУ імені Михайла Коцюбинського; **І. Б. Балюк**, краєзнавець, книговидавець; **А. К. Лусий**, кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України, **В. С. Прокопчук**, доктор історичних наук, професор, заступник голови Хмельницької ОО НСКУ; **Ф. Х. Шевчук**, заслужений журналіст України.

Українська незалежність: тернистий шлях державотворення / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 30-річчю незалежності України. Вінниця, 21 серпня 2021 р. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. – 196 с.

Рецензенти:

Олександр Реснт, голова Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;

Сергій Томіленко, голова Національної спілки журналістів України;

Лев Баженов, доктор історичних наук, професор, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському
національному університеті імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 25.07.2021 р.)*

ISBN 978-617-530-180-7

© Автори статей, 2021

© ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021

ВІТАННЯ

*Микола МЕЛЬНИК,
народний депутат України I-го та IV-го скликань,
голова Вінницької обласної Ради народних депутатів
(1994 – 1996 рр.),
голова Вінницької обласної державної адміністрації
(1995 – 1996 рр.),
депутат Вінницької обласної ради (1998 – 2002 рр.)*

ГОЛОВНЕ СВЯТО ДЕРЖАВИ

24 серпня 1991 року назавжди увійшло в нашу історію. Тоді в Києві було прийнято доленосний документ – Акт проголошення незалежності України, в якому декларативно заявлялось:

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ та створення самостійної Української держави – УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України...». 1 грудня того ж року Акт про державну незалежність, як відомо, був підтверджений волевиявленням народу на Всеукраїнському референдумі.

Голосуючи ж у серпні 1991 р. за незалежність, я, як народний депутат, та мої колеги відчували не тільки радість, але й величезну відповідальність за свій вибір. Відповідальність перед виборцями, державою, перед своїми дітьми і внуками. Розуміли, що це подія величезної ваги, яка стоїть у ряду небагатьох історичних дат, що не владним перстом, а велінням душі єднають людей, перетворюють націю на народ, а територію – на державу. Усвідомлювали,

що до неї український народ йшов крізь віки послідовно і мужньо. В ім'я волі та свободи він жертвував усім – шматком важко заробленого хліба, родинним спокоєм, власним життям. В ім'я незалежності єднався, збройно ставав на захист своєї землі від численних поневолювачів. Не одне покоління борців за волю і свободу несло героїчну естафету, бо ж доля країни і доля людини невід'ємні.

Відтоді сповнений гордості, що поява Української незалежної держави на політичній карті світу стала однією з визначних подій всесвітньої історії кінця XX сторіччя, закономірним результатом прагнення численних поколінь нашого народу бути господарем у власній оселі. Україну сьогодні знає і поважає весь цивілізований світ, із нею рахується світове співтовариство.

Зрозуміло, шлях у світле майбуття тернистий, нелегкий. Поруч із зобутками постають все нові виклики сьогодення. Однак такі знакові події як Помаранчева революція та Революція Гідності стали переломними моментами у відновленні та утвердженні незалежності України. Хочеться вірити, що успішно буде подолана й зухвала путінська агресія, яка, на жаль, позбавила життя тисяч українських захисників-патріотів. Що, врешті-решт, ми збудуємо на своїй землі наш спільний величний храм – процвітаючу державу, якою будуть пишатися нащадки.

То ж щиро вітаю із найголовнішим святом держави наш героїчний народ, шановних земляків, учасників наукового форуму, усіх, хто по-синівськи щиро любить рідну Неньку-Україну, не шкодуючи сил, здоров'я, життя, відстоює її суверенітет та незалежність, сприяє її розвитку та процвітанню. Хай омріяний мир і злагода зігрівають ваші душі, хай серпнева пора стиглої ниви додає настрою і оптимізму, сил та впевненості у краще майбутнє!

Слава Україні!

Олександр МАРЧЕНКО,
народний депутат України VIII-го скликання,
комбатант «Легіону Свободи»

СВОБОДА З НЕБА НЕ ПАДАЄ

Сім років на Сході України йде війна з московським окупантом. Пролито ріки крові, сліз, з'явилися тисячі інвалідів, вдів, сиріт. Але народ не став на коліна перед ядерною загарбницькою державою і її маніакальним самодержавцем. Сім років боронять Україну лицарі свободи – нащадки славних козаків, які не схилили буйні голови перед імператорами, царями, королями, султанами. А коли наставав їхній судний день, сміялися над своїми катами.

Ген волелюбності передався через століття. Виразник духу нашого народу поет Василь Симоненко не без гордості писав: *«Народ мій є! В його гарячих жилах козацька кров пульсує і гуде!»*.

Це слова поета-патріота. Але це відзначали і кати українського народу, зокрема заядлий українофоб Лейба Бронштейн, відомий більше як Лев Троцький, який у своїй «Инструкции агитаторам-коммунистам на Украине» повчав поплічників:

«Вы должны помнить, что коммуны, чрезвычайку, продовольственные отряды комиссаров-евреев украинский крестьянин возненавидел до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как Днепр на порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Этот самый дух вольности, который давал им нечеловеческую силу в течении сотен лет воевать против своих угнетателей – поляков, русских, татар и турок...»

Лейба Бронштейн знав про що пише, адже народився і виріс у колишньому Дикому степу, добре знав українців. І тому Лев Троцький, нарком воєнних і морських справ, активний організатор і виконавець терору та репресій, зі снайперською точністю визначив сутність махновщини та з єзуїтською хитрістю знищив волелюбну армію, кинувши її на штурм Перекопу!

Тому, коли наші ниці державці обікрали до нитки працелюбів, кинули їх напризволяще, в них проснувся дух козацької вольності. Я сам це відчув, коли воював проти московитів у комбатантському об'єднанні «Легіон Свободи», коли 10 серпня 2014 року внаслідок обстрілу українських позицій системою «Смерч» був поранений разом з іншими патріотами під Красним Лучем. Але ми вистояли. Весь народ став на захист. Волонтери одягнули, нагодували армію.

Такий народ непереможний!

Московити завжди прагнули знищити наш народ, стерти його історичну пам'ять, крали постійно його територію, історію, спотворювали ідентичність. Але він поставав, як Фенікс із попелу.

Вітаючи себе і весь український люд із 30-річчям Незалежності, скажу разом із Василем Симоненком:

***Народ мій є, народ мій завжди буде,
Ніхто не перекреслить мій народ!
Пощезнуть всі перевертні й приبلуди,
І орди завойовників-заброд.***

Олександр ГУРЖИЙ

ВИТОКИ ЖЕРТОВНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЮ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Жертовна боротьба українців за свою свободу й незалежність має багатотисячлітню історію. Її витoki сягають глибини століть. Одна із найяскравіших сторінок цієї боротьби – середина XVII століття. На той час український народ під орудою гетьмана Богдана Хмельницького сьомий рік поспіль вів виснажливу кровопролитну війну з Річчю Посполитою. Всі верстви тодішнього українського населення, на чолі з козацтвом, повстали проти польсько-шляхетського гноблення та зі зброєю в руках боронили незалежність новоствореної козацької держави – України-Гетьманщини.

Щодо іншого сусіда-агресора – Московії (із 1721 року – Російської імперії), то вона в той час продовжувала нищівну колонізацію Сибіру та Далекого Сходу, жорстоко придушуючи щонайменший супротив тамтешнього корінного населення. Проте царський уряд пильно стежив за українсько-польським протистоянням, терпляче очікував знекровлення держав, що воюють, і сподівався на слушну нагоду для реалізації давнього геополітичного проекту – розширення свого впливу в Південно-Західному напрямі.

І от у жовтні 1653 року, після шести років прохань про військову допомогу від уряду Богдана Хмельницького, московський цар вирішив дати офіційну згоду на прийняття козацької України в своє підданство й пообіцяв негайно розпочати війну проти Речі Посполитої. У січні 1654 року в Переяславі, до якого прибуло московське посольство, було обговорено рішення про перехід Війська Запорозького під протекторат Московського царства, що слід вважати звичним міждержавним явищем для тогочасної Європи. Водночас український гетьман отримав запевнення, що православна

Москва захищатиме приєднану територію, збереже права та привілеї козацького стану. Богдан Хмельницький був переконаний, що цей українсько-московський альянс, як і його попередні міждержавні союзи, є вимушеним, але тимчасовим.

Саме з 1654 року Україна та її народ потрапили в орбіту підступного й агресивного сусіда-загарбника – Московського царства. Прийшовши на українську землю під личиною єдиновірного союзника, Москва поступово, але зухвало анексувала знесилену Україну, намагаючись у різні способи контролювати її національне автономне управління та використовувати людські і природні ресурси. «Новий союзник» не поспішав надавати допомогу українцям проти Речі Посполитої. Передусім він переймався питанням присяги на вірність цареві від усіх станів українського суспільства, розміщенням московських залог на території Гетьманщини, використанням козацького війська за її межами, підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріарху, встановленням повного контролю над адміністрацією та податками в Україні. Безпосереднім результатом московського втручання у внутрішнє життя України стали такі факти: поділ її території на дві частини, звуження досягнень у Національно-визвольній війні проти Речі Посполитої, спровоковані громадянські війни періоду Руїни, демографічний регрес, занепад економічного, суспільно-політичного та культурного життя.

Поступово зміцнюючи свої позиції в Україні-Гетьманщині, Москва ігнорувала її інтереси та попередні домовленості й підписала з Польщею Віленський мир (1656), який призупинив військові дії між цими державами. Віроломність Москви виявилася й під час укладання Андрусівського перемир'я (1667), де Москва та Польща по Дніпру розділили між собою Україну, без відома українців. «Вічний мир» (1686) – чергова домовленість між колишніми ворогами – на сторіччя визначила подальшу долю України, коли Правобережжя відійшло до складу Речі Посполитої, а Лівобережжя, Київ та Запорозька Січ опинилися під владою двоголового орла.

Створена гетьманом Богданом Хмельницьким українська держава – «Військо Запорозьке», або «Гетьманщина», – проіснувала майже сто п'ятдесят років. Протягом цього періоду царський уряд системно нищив ознаки її державності, прагнучи повного знищення української національної ідентичності. Особливою одіозністю

та своїми антиукраїнськими заходами відзначилися російські правителі Петро I та Катерина II. Саме за наказом Петра I страчено всіх жителів гетьманської столиці в Батурині, у Петропавлівській фортеці закатовано наказного гетьмана Павла Полуботка та його однодумців, фактично припинено діяльність Києво-Могилянської академії, заборонено книгодрукування українською мовою. Його послідовниця – Катерина II – скасувала посаду Гетьмана, знищила Запорозьку Січ, запровадила кріпосне право, штучно зорганізувала іноземну колонізацію Південної України... «Це той Первий, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову сиротину», – так оцінив політику цих російських монархів стосовно України Т. Г. Шевченко.

Яскравим доказом цього є встановлення кріпацтва на території регіонів, знищення національного суспільно-політичного устрою і своєрідних збройних сил – козацьких об'єднань. Протягом усього періоду перебування територій української автономії в складі Російської держави, її вища влада перманентно перекроювала їх, власноручно змінюючи кордони та поступово перетворюючи на периферійну область.

Опинившись на перетині агресивних інтересів сусідніх країн – Речі Посполитої, Московії, Туреччини та Кримського ханства, українці зазнавали потужного звуження не лише політичних, а й економічних можливостей для розвитку, часто ставали жертвами чужорідних планів і амбіцій. Ці та деякі інші чинники значною мірою поглиблювали «відрубність» Західної України, частково Правобережжя, протягом XVIII ст. Українська держава невпинно втрачала масштабність і статус загальноукраїнського утворення, перетворюючись на «мало-російську» провінційну «область». Фактично за правління Катерини II Україна, остаточно втративши всі ознаки державності, взагалі перестала репрезентувати незалежний суб'єкт у Європі.

Прикметною рисою означеного періоду стало те, що більшість регіональних установ було замінено на типові загальноімперські, керівництво яких перейшло до російського чиновництва. Водночас вільне козацтво перетворено на вояків царської армії або військових обивателів. Податки багатомільйонного населення (окрім кіль-

кох тисяч дворян) збільшено в кілька разів, причому їхній основний потік переспрямовано до московської казни.

Стосовно різючих перетворень суспільно-політичного, економічного та демографічного характеру на території південного краю варто виділити роль Катерини II та її найближчого оточення, насамперед фаворита графа Г. Потьомкіна. Правда, найчастіше їхня діяльність тут мала деструктивний напрям. Саме тоді Російській імперії вдалося анексувати області між річками Буг і Дніпро, нижній Дон та Єя, з численними втратами в живій силі приєднати Кримське ханство і нарешті захопити Міжріччя Дністра та Бугу. Ці події негативно позначилися на всьому побутуванні місцевих жителів. Відбулося потужне змішування етносів і соціальних груп, вірувань і традицій, що часто-густо породжувало несумісність проживання (наприклад, старовірів, менонітів, іудеїв, православних та мусульман). Надвеликий, нерідко штучно організований вищою владою, потік переселенців до Південної України зумовлював періодичні голод, епідемії, помори, хвороби та падіж худоби.

Водночас на розвиток усього народного господарства українців впливали розбудова військово-промислового комплексу, необхідність забезпечення всім необхідним царської армії та чорноморського флоту. Адже навколо новозбудованих фортифікаційних споруд виникали населені пункти, зокрема міста, а в них, відповідно, розвивалися городництво, садівництво, скотарство, ремесла, промисли тощо.

Одним із перших, хто зрозумів небезпеку союзу України з Москвою, був гетьман Іван Виговський. У 1657 – 1659 рр. він очолив збройну боротьбу українців проти московського поневолення. Гетьман уславив себе тим, що в червні 1659 року об'єднані під його орудою українсько-татарські війська перемогли стотисячне московське військо воєводи Олексія Трубецького поблизу міста Конотоп. До когорта видатних державних діячів, які відважилися виступити проти московських окупантів, був гетьман Іван Мазепа, який перейшов на бік Швеції, щоб разом зі шведським військом визволити Україну-Гетьманщину з-під влади Москви. Дорогою ціною окупили гетьман і Україна цей хоробрий крок. Вороги століттями викривлятимуть його ім'я в пам'яті народу, а українська історія поповниться такими страшними сторінками, як «Батуринаська

різанина», «Катівня в Лебедині», знищення Чортомлицької Січі, репресії проти козацької старшини, поява перших політичних емігрантів тощо.

Російсько-радянська історіографія та пропаганда зробили Івана Виговського, Івана Мазепу символами політичного лицемірства та національної зради. Лише з проголошенням незалежності України Іван Виговський, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Кость Гордієнко, Павло Полуботок та багато інших героїв заслужено повернулися до національного пантеону поборників української державності.

Російське поневолення України тривало до 1991 року. Проте іноземна окупація спричинила безперестанне боріння українців за відстоювання власної території, національної ідентичності, культури, мови та віри. Тисячі українських патріотів полягли в цьому нерівному, але знаковому для майбутніх поколінь, протиборстві.

Важка і, на жаль, жертвна боротьба українського народу за свою незалежність триває і досі. Збройне протистояння агресії Російської Федерації після захоплення нею в 2014 році Криму, частини районів Донецької та Луганської областей, увійшло в затяжну фазу так званої «гібридної» війни, одночасно виснажуючи та гартуючи українське суспільство, яке стійко виконує місію захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України.

УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ У ПРАЦЯХ ЄВФИМІЯ СІЦІНСЬКОГО І ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО

*У статті, за працями відомого історика, протоієрея Євфимія Сіцинського (*1859 – †1937) і його сина, відомого мистецтвознавця Володимира Січинського (*1894 – †1962), висвітлено внесок українського патріота князя Костянтина Костянтиновича Острозького в оборону, розповсюдження і збереження православної віри, розвиток освіти і культури в другій пол. XVI ст.*

Ключові слова: *Костянтин Костянтинович Острозький, Євфимій Сіцинський, Володимир Січинський, Волинь, Острог*

Волинь, у другій половині XVI ст., «прокинувшись від довгого сну, блиснула давньою своєю, княжих часів, славою і знову зайняла перше місце між українськими землями», а найголовнішим центром тодішнього церковно-релігійного, культурно-національного політичного став Острог, який «займав чільне місце» завдяки князеві Костянтину Костянтиновичу Острозькому, який на тлі тогочасного життя був «аж надто маркантною постаттю». В науково-історичній літературі висловлюються цілком протилежні погляди на особу князя Костянтина Острозького, одні дослідники «майже зовсім обезцінювали його», а найвизначніші історичні авторитети підносили його на найвищий п'єдестал, вбачаючи в його особі «великого патріота й оборонця православної віри». «Константінус Дукс ін Острог ін Тарнов» – написано на одному портреті, що зберігся з тих часів. «Отець і добродій Руси, прихильник благочестя, око й світло церковне», – величали сучасники його ще за життя.

Князь Костянтин Острозький – одна з найвизначніших постатей української історії другої половини XVI ст., один із «впливовіших людей у Польщі, староста Володимирський, маршал Волинської землі й воєвода Київський». Він, як «великий магнат і влас-

ник величезних маєтків, багатший від самого короля польського, не жалів грошей ні на церковно-релігійні справи, ні на національно-культурні» [6, с. 37]. Князь, відданий вірі батьків і своєму народові, постійно дбав про піднесення освіти, вбачаючи у ній «джерело для оборони православ'я й народності», був одним із головних діячів, які врятували Православну церкву від загибелі, що загрожувала їй у кінці XVI ст. [6, с. 38].

У драматичній історії українського народу є величні постаті, яких ніколи не огорне темінь забуття, які завжди будуть з Україною, попри лихоліття і незгоди, байдужість і духовне зубожіння. До них насамперед слід віднести уродженців Поділля, протоієрея Євфимія Сіцінського, в особі якого українська наука має справжнього знавця української історії, археології, бібліографії, етнографії, краєзнавства, музейної справи, сакрального мистецтва, храмової архітектури, та його сина Володимира Січинського, відомого дослідника і творця української архітектори, сакрального та ужиткового мистецтва, графіка і мистецтвознавця [7]. Небагато знайдеться діячів, які могли б зрівнятися з ними широтою світогляду і багатогранністю інтересів, оскільки наукова спадщина Є. Сіцінського, – більше 300 друкованих і рукописних праць, а В. Січинського – понад 700 [7, с. 227], й досі впливають на дослідників України. Батько і син напротязі багатьох років своєї «корисної і глибокої своїми духовними та моральними вартостями» праці для української культури [1], зверталися до історії життя і діяльності князів Острозьких, їхньому внеску в історико-культурну та освітню спадщину українського народу [3].

Зокрема, Є. Сіцінський до історії внеску князя Костянтина Острозького в українську культуру звертався у маловідомому історичному нарисі «300-летие смерти князя Константина Острожского» (1908) [4], опублікованому з нагоди виповнення 13 лютого 1908 р. 300-ліття з дня смерті знаменитого борця за православну віру і руську (*українську*. – А. Т.) народність у південно-західному і північно-західному краї. Вчений наголошував, що друга половина XVI – початок XVII ст. – це були часи важких нагінок на православ'я і українців на західних теренах з боку католицизму й полонізму, оскільки єзуїти оголосили смертний похід на православ'я і на національну гідність українців. Люблінська (1569) і Берестей-

ська (1596) унії, – писав дослідник, – стали підґрунтям походу на православ'я, тому всі, хто усвідомлював і цінував свою національність, повстав проти тиску на православ'я, а очолив цей народний рух князь Костянтин Острозький [4, с. 84]. Підставою боротьби князя Костянтина Костянтиновича з єзуїтами й полонізмом, Є. Сіцінський вважав те, що в його сім'ю вторглися єзуїти, які «схилили на свою сторону невістку князя – княгиню Беату» і з її допомогою намагалися звернути у католицизм її дочку Єлизавету». Князь Костянтин встиг видати її за православного князя Дмитра Сангушка, який через переслідування єзуїтами був змушений емігрувати в Чехію. Але по дорозі був вбитий, а Єлизавета – відправлена у Польщу і силоміць видана заміж за ревного католика графа Гурку. Єлизавета не витримала боротьби і невдовзі захворіла (*зійшла з розуму*. – А. Т.), і князь забрав її в Острог. Під впливом Люблінської унії у середовищі право-славного населення швидко розповсюджувався католицизм. У 70-х р. XVI ст. князь Костянтин виступив на захист православ'я і вжив цілий ряд заходів щодо підняття значення православної церкви і просвітництва народу. Він писав: «Немає учителів, а наші парохі не можуть постояти за Божу Церкву. Немає вчителів, немає проповідників Божого слова» [4, с. 85]. Великий провідник і завзятий оборонець українського народу, князь Острозький передусім дбав «про освіту і виховання для свого народу» [5]. Перетворивши свій замок на «центр науки», тобто на твердиню проти католиків і поляків, князь розпочав реалізацію свого великого задуму щодо видання на слов'янській мові Священного Писання. З цією метою він організував друкарню, придбав друкарські шрифти, запросив зі Львова відомого друкаря Івана Федорова [4, с. 85].

У 1580 р. появилися друком «Псалтир» і «Новий Заповіт», а у серпні 1581 р. – перше повне видання Біблії – «Острозька Біблія», у перекладі церковно-слов'янською мовою, тобто у її східнослов'янському – староукраїнському варіанті, що стало найбільшим науковим досягненням тогочасної доби. Оскільки видання «Острозької Біблії», яка відіграла важливу роль у боротьбі проти наступу католицької церкви на православ'я, тісно пов'язане з постаттю князя Костянтина Костянтиновича і з Острозькою академією, яка була головним осередком «боротьби з чужими впливами» і мала

на меті – «вишкіл православного духівництва», у ній вміщено передмову князя [4, с. 86]. У передмові в його уста вкладено такі слова: «Бачив я, як вороги та вовки з усіх боків нападають на Церкву Христову та без милосердя жеруть її, і жалість пройняла мене. Бо кого ж з благовірних та благо розумних не пройме жаль, коли він бачить убогість Церкви Христової, що ось хилиться впасти? І чиє серце не зм'якне, хто не заплаче, бачучи, як дикі вовки немилосердно розкрадають і розганяють стадо Христове? Різні вороги й найрізніші лукавства оточили нас. І ніхто не може стати проти запеклості ворога через таку обмаль духової зброї, що нею є Слово Боже» [2, с. 42]. Згодом були надруковані книги для підняття освіти і боротьби з католицизмом: «Послание патр. Иереими в Вильну ко всем христианам, к князю Острожскому», «Календарь римски новы» (1587), «О вере единой», «Исповедание о исхождении Св. Духа» Максима Грека (1588), «Часослов» (1598), «Требник і Молитвослов» (1606), «Апокрисис», «Азбука» з коротким словником і православним катехізисом Лаврентія Зизанія та ін. Невдовзі частину друкарні князь перевів у Дерманський монастир, де друкував книги на литовсько-руській і церковнослов'янській мовах. Третю друкарню князь організував у Києво-Печерській лаврі [4, с. 86; 8].

Костянтин Острозький чудово усвідомлював потребу освіти православного духовенства і вважав, що саме православна церква має стати осередком боротьби проти поширення католицизму, оскільки унія, яку силою насаджували єзуїти і польський уряд, є «явище негідне в історії церков, як анти канонічне і примусове». Князь Костянтин приклав немало зусиль для спротиву єзуїтам, які намагаючись кинути весь світ до «ніг папського престолу» і, при сприянні польського уряду та честолюбних митрополита Михайла Рагози, єпископів Іпатія Поцея і Кирила Терлецького, задумали провести у Бересті (1594) собор, щоб узаконити ополячення руського народу. Польський король Сигізмунд III, зважаючи на те, що князь Костянтин Острозький висловив бажання бути зі своїми прибічниками на соборі, і в цьому унії вбачали можливу загрозу собору, заборонив його проведення. З цієї нагоди князь написав своє перше полум'яне послання до руського народу, під впливом якого козаки під проводом українського військового діяча, козаць-

кого ватажка Северина Наливайка підняли повстання (1594 – 1596) проти панів-зрадників [4, с. 87]. Після придушення повстання, єзуїти зібрали під керівництвом Петра Скарги 6 жовтня 1596 р. собор у Бересті. Із самого початку частина православного духовенства відкинула унію, тому паралельно до унійного, Костянтин Острозький зібрав там же, хоча і менш представницький, православний собор у якому брали участь грецький єпископ Паїсій, Києво-Печерський архімандрит Никифор Тур і ряд архімандритів й ігуменів провідних монастирів. Цей собор відлучив від церкви уніатів, а князь Костянтин Костянтинович, незважаючи на різні утиски від польських королів, видрукував ряд послань і творів проти уніатів [4, с. 88]. Берестейська (1596) унія створила Руську унійну церкву, названу згодом греко-католицькою, котра визнавала верховенство папи Римського та приймала католицьке віровчення, але зберігала візантійську обрядовість, власні адміністративні структури, канонічний правопорядок і духовно-культурну спадщину. «Достойний муж» князь Костянтин, який «займався справою об'єднання Церкви і домагався реформ у Православній церкві», відкинув всі намагання єзуїтів прихилити його до католицизму. Відомий єзуїт Петро Скарга присвятив князеві свій трактат «Про єдність Церкви Божої» (1577), який був «актом оскарження Православної церкви й виразним зневаженням її» [2, с. 40]. Петро Скарга, зокрема, доводив, що «ніякої освіти й культури не може бути на Русі тому, що за джерело культури взято некультурну слов'янську мову», оскільки зі «слов'янською мовою ніхто не може бути вченим... Своїх правил, граматики, словників для науки вона не має й не може мати...» [2, с. 41]. Єзуїт зі злобою твердив про «темноту й деморалізацію православного духовенства; на некультурність православного суспільства, як на наслідок «схизми». На його думку, «Православна церква ніколи не зможе вийти з того стану, в якому вона перебуває, бо не має вона шкіл і наука православна не може розвиватися й високо стояти, бо мова руська для цього зовсім непридатна». Член Ярославської колегії єзуїтів Герберт також різко «надмірною погордою й почуттям вищості» виступив проти Православної церкви і України, називав її «дурною» й «нужденною», а її народ, на його думку, не має «ані пам'яті, аби вміти «Отче Наш», «Вірую». Він твердив, що порятунком для православних, є «за рецептом ревних

визнавців католицької віри, з'єднання з Римською церквою» [2, с. 42].

Володимир Січинський, який «належить до найсильніших індивідуальностей в ряді українських діячів культури» [1], на протязі майже тридцяти років своїх досліджень звертався до розкриття внеску князів Острозьких в історико-культурну та освітню спадщину українського народу, у таких працях, як от: «Дзвіниці і церкви Галицької України XVI – XIX ст.» (1925), де подав рисунки дзвіниці та церкви (1742) з власними обмірами і текстовими пояснення, описав поземний план, перекрій і головні двері церкви у с. Старе Село на Львівщині, колишньої власності князів Острозьких; «Пам'ятник Острозьких на Маковиці» (1929) і «Пам'ятник Острозьких на Пряшівщині» (1935), де подав детальний опис оригінального пам'ятника-каплички кінця XVI ст., недалеко від великого «Білому замку» на Маковиці (*біля Бардієва, Словаччина*), при дорозі, що веде з Пряшева «до бардієвської «квасної води», поставленого на честь колишнього власника Маковецького замку Г. Шереди і відновлений 9 липня 1590 р. «князем Іваном Острозьким, графом тарновським і палятином волинським із своєю жінкою Сузанною Шереди»; «Друкарські і видавничі знаки XVI – XX ст.» (1936), де розкрив історію українського друкарського знаку і охарактеризував видавничі знаки І. Федорова, К. Острозького та ін.; «Зборів» (1939), де висвітлив історію виникнення і розвитку міста (*біля Бардієва, Словаччина. – А. Т.*), яке разом з околицями належало Іванові Острозькому; «Папірні в Україні» (1952), де подав історію паперового виробництва в Україні з XVI ст., зокрема й Острозі; «Острозька академія» (1955, 1956), де показав історію творення і розвитку академії, роль і участь у видавничо-друкарській справі К. Острозького, його внесок у розвиток українського високого шкільництва. Науковець, зокрема, наголошував, що Острозький у культурному відродженні України XVI ст. став виявом «спротиву нашого народу проти Польщі та унії», і саме завдяки князеві Костянтинові став «осередком життя і праці та відродження» православ'я [6].

Помер Костянтин Костянтинович Острозький 13 лютого 1608 року і, на жаль, його діти, окрім Олександра, стали католиками, а друкарня й академія перейшли у руки єзуїтів. Онучка Ганна, при-

їхала в Острог, вирила з-під замкової церкви кістки князя, перемила їх, посвятила по католицькому обряду й перевезла у Ярославль (Галичина), де поховала у католицькій каплиці [4, с. 88].

Проте справа, якій все своє життя присвятив князь Костянтин, не померла, вона й досі має своїх сподвижників. Так, оцінюючи діяльність великого українського патріота, мецената української культури, науки і мистецтва, оборонця православної віри, князя Костянтина Костянтиновича Острозького, В. Січинський, стверджував, що вона була «дуже різноманітна, особливо коли оцінювати її зі становища якоїсь одної релігійної групи». Князь дуже «цінив моральність, дисципліну, культурну сторінку християнської релігії», не надаючи при цьому «особливої ваги догматичній сторінці релігії». Костянтин Острозький, як «державний муж, типу справжнього суверена», «пильнував національної справи в цілому і не давав переваги якійсь одній догмі», хоча це відбувалося у «часи сильних релігійних рухів і міжрелігійної боротьби поруч з відродженням науки, освіти і мистецтва». Він твердо і впевнено «стояв на старих традиційних позиціях – як протиставлення польським впливам» і завжди був «толерантний до окремих релігійних груп» [5, с. 66].

Враховуючи значення для сучасних українських дослідників маловідомої праці Євфимія Січинського «300-летие смерти князя Константина Острожского» (1908) і з метою введення її у науковий обіг та надання можливостей широкому колу істориків і краєзнавців використовувати її у своїх подальших дослідженнях, вона подається нами повністю із збереженням стилю і мови автора.

Джерела та література:

1. *Горняткевич Дам'ян*. Володимир Січинський (24 червня 1894 – 25 червня 1962). *Свобода* (Нью-Йорк). 1963. Ч. 119. 25 червня. С. 2 – 3.
2. *Кульчицький Ф.* Острозька академія – забороло православ'я. *В обороні віри*. Зб. ч. II / гол. ред. В. Іванис. Торонто: Видання православного Братства при кафедрі св. Володимира, 1956. С. 37 – 50.
3. *Островерха Михайло*. 35 років муравлиної праці. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1955. Ч. 13. 21 січня. С. 3.

4. [Сецинский Евфимий]. 300-летие смерти князя Константина Острожского. *Православная Подолия* (Каменец). 1908. № 5. 3 февраля. С. 84 – 88.

5. *Січинський Володимир*. Острозька академія. З нагоди 375-річного ювілею. *Альманах Українського народного союзу* (Нью-Йорк). 1956. С. 64 – 66.

6. *Трембіцький А. М.* Острозька академія у працях Володимира Січинського. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 5. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. С. 475 – 483.

7. *Трембіцький А. М.* Родина Січинських–Чехівських–Січинських–Шандорів в українському історико-культурному просторі наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст.: моногр. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. 533 с.

8. *Федорович М.* «Острозька Біблія» 1581 року. *Народна воля* (Скредтон). 1986. № 48. 18 грудня. С. 5.

ТЕРИТОРІАЛЬНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В XX СТОЛІТТІ

У процесі державотворення одним з ключових питань завжди є питання визначення території, на яку поширюватиметься юрисдикція державного суверенітету. Зазвичай, ця проблема ускладнюється тим, що нація, яка бореться за власну державу, здебільшого територіально є розділена між сусідніми країнами-метрополіями. В такій суспільно-політичній ситуації опинилася й українська спільнота після Першої світової війни. В цей час на українських етнічних теренах відбувається становлення різних форм державності. Найяскравішим прикладом є утворення Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки з подальшим їх об'єднанням в одну державу. Однак, разом з тим у вітчизняній історіографії спостерігаємо факти утворення інших суспільно-політичних формувань з ознаками державного управління на відповідних територіях. Це короткочасні квазідержавні «республіки», які були як національно орієнтовані, так і пробільшовицького напрямку. Після другої Світової війни відбувається збирання земель Радянського Союзу в європейській частині. Театром таких дій є переважно радянська Україна, територія якої розширилась за рахунок приєднання етнічних земель. Однак, така «соборність» в територіальних межах маріонеткової УРСР не мала нічого спільного з українським державотворенням.

Метою статті є висвітлити територіальну складову різних державних утворень на українських етнічних землях та хронологію формування адміністративних кордонів України радянського періоду.

Після Першої світової війни українські етнічні землі знаходились у складі Австро-Угорської та Російської імперій. З крахом цих монархій розгорнулись українські національно-визвольні змагання. Проте, тривале перебування різних частин України у складі

згаданих імперій залишило значний слід у ментальності двох частин української спільноти. Цей фактор був вагомий в боротьбі українців за свою державу, в якій мали жити мешканці різних етнічних земель. Про це свого часу писав В'ячеслав Липинський: «Ріжниці між Східною (Візантійсько-Московською) і Західною (Римсько-Польською) Україною, далі ріжниці між Лівобережною Гетьманщиною і Слобожанщиною, Правобережжям, Запорозькими землями, Кубаню, Галичиною, Буковиною, Закарпатською Русю і Кримом – настільки великі, що з ними всякий український політик-державник мусить дуже поважно рахуватись» [1].

До 1917 року термін «Україна» в офіційному правовому полі не вживався, не існувало і однойменної провінції, як в російській, так і в Австро-Угорській імперіях. Україна жила в літературі, поезії, в народних піснях та серцях українців. Винятком щодо офіційного використання прикметника «українська» була назва Слобідсько-Української губернії Російської імперії з центром в м. Харкові, що існувала в 1765 – 1780 та 1797 – 1835 роках.

Боротьбу за національну соборну державність України очолила Українська Центральна Рада, створена на початку березня 1917 року в Києві. В І Універсалі Центральна Рада 10 (23) червня 1917 року проголосила автономію України: «Хай Україна буде вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям». Слід зауважити, що з боку Тимчасового уряду був великий спротив заявленим територіальним межам України. Російська влада погодилась на обмеження території України лише п'ятьма губерніями, при цьому відмежувавши від Чернігівщини чотири північні повіти.

Згодом 7 (20) листопада 1917 року ухвалено III Універсал Центральної Ради, де проголошено створення Української Народної Республіки в складі Російської Федеративної Демократичної Республіки: «Віднині, Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів... До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київ-

щина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів Української Народної Республіки, щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Воронежчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді організованої волі народів» [2].

В результаті розвитку більшовицької агресії в Україні соборність УНР опинилась під загрозою. Це спонукало Центральну Раду до ухвалення 9 (22) січня 1918 року IV Універсалу, яким проголошено повну самостійність Української Народної Республіки: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу... Власть у ній буде належати тільки народові України...».

За час існування Української Держави гетьману Павлу Скоропадському протягом нетривалого його правління (майже вісім місяців) вдалося зберегти цілісність підконтрольних йому територій. На думку історика Івана Гошуляка, в основу діяльності Гетьманату була покладена великоукраїнська концепція розбудови державності, що спиралася не лише на етнічний, але й державно-територіальний принцип, який передбачав врахування стратегічних, економічних, політичних та інших факторів [3].

Про території, приєднані до Української держави, дізнаємося із гетьманського законопроекту від 25 травня 1918 року «Про тимчасове встановлення судової влади на території Кобринського, Пружанського, Берестейського і Більського повітів Гродненської губернії; Пінського повіту Мінської губернії; Ковельського та Володимир-Волинського повітів Волинської губернії» [4].

У планах гетьманської влади передбачалося приєднання до Української держави 31 повіту, в тому числі 15 повітів російських губерній з переважною більшістю українського населення. При цьому приєднання Таврійської губернії залишалось невіршеним [5].

За висновком Івана Гошуляка, практично здійснити задумане гетьману та його уряду вдалося лише частково. Адже до Української Держави було приєднано, частини Мінської і Могилівської губерній. При цьому таке приєднання виходило за українські етно-

графічні межі і носило стратегічний характер (щоб від'єднати зазначені землі від РСФРР та Польщі) [3].

Поява в листопаді 1918 р., внаслідок краху Австро-Угорської імперії, Західно-Української Народної Республіки та відновлення Директорією після падіння Гетьманату Української Народної Республіки стали початком для реалізації української соборницької ідеї, логічним продовженням якої став історичний Акт Злуки УНР і ЗУНР, обнародований в урочистій обстановці Директорією 22 січня 1919 року на Софійському майдані Києва. Цей, часто цитований документ, визначав основні засади об'єднання двох українських республік: «Од нині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Од нині є єдина незалежна Українська Народна Республіка».

З перебігом подальших подій в результаті польсько-радянської війни, в якій українські війська виступили польськими союзниками, польське керівництво, зважаючи на безперспективність продовження воєнних дій, 18 березня 1921 року підписало з Радянською Росією Ризький мирний договір. Територія України була поділена між двома державами, а Армія УНР – інтернована на польських теренах. Українська Народна Республіка припинила існування, а її уряд діяв в екзилі аж до 24 серпня 1992 року, до моменту передачі повноважень від Президента УНР в екзилі М. Плав'юка Президенту України Л. Кравчуку.

Період українських національно-визвольних змагань початку ХХ століття характерний формуванням короткочасних самоврядних територій, які були підконтрольні певним політичним силам та утримувались за допомогою військово-адміністративного апарату. Очільники таких утворень називали їх «республіками».

Такі «республіки» мали місце по всій території сучасної України. Так, з 4 листопада по 23 січня 1919 року на терені нинішнього Сяноцького повіту Підкарпатського воеводства Польщі існувала Східно-Лемківська Республіка (Команчанська або Команецька Республіка), що об'єднувала майже 30 лемківських сіл з населен-

ням біля 18 тис. чоловік з центром у селі Команча. Зазначене державне утворення ліквідоване польськими легіонерами.

Гуцульська Республіка з 8 листопада 1918 року по 11 червня 1919 року була локалізована на терені Рахівського району Закарпатської області с центром в с. Ясіня. Окупована румунськими військами.

На західній Лемківщині з 5 грудня 1918 року по 12 березня 1920 року існувала так звана Руська Народна Республіка Лемків (Лемковсько-Руська або Лемко-Русинська Республіка) – державне утворення проросійської політичної орієнтації. Ліквідована польськими військами.

До переліку «республік», що підтримували боротьбу за українську державність, слід віднести також Трипільську республіку (січень – листопад 1919 року з перервами) з центром в с. Трипілля на Київщині на чолі з отаманом Зеленим, Ямпільську республіку (січень – квітень 1919 року, березень – лютий 1921 року), Гайсинську (травень – жовтень 1919 року), Головчинецьку (грудень 1919 року), Хмільницьку республіку (серпень 1919 року – лютий 1920 року) на Поділлі, Горбулівську республіку (березень – вересень 1919 р., з перервами) на Київщині [6].

На особливу увагу заслуговує Республіка Гуляй-Поле (листопад 1918 року – серпень 1921 року) – військово-політичне адміністративне утворення під проводом Нестора Махна, що займало підконтрольні повстанцям території Катеринославської губернії з центром у м. Гуляйполе (тепер: Запорізька область). Умовно територія республіки, кордони якої постійно змінювалися внаслідок бойових дій, охоплювала повністю або частково 5 повітів Катеринославської й Таврійської губерній: Олександрівського, Павлоградського, Маріупольського, Мелітопольського та Бердянського.

Не менш легендарною є Холодноярська Республіка (1919 – 1922 рр.) в районі лісового урочища Холодний Яр (теперішній Чигиринський район Черкаської області) з центром в с. Мельники. Зазначене утворення було формою організації повстанців за українську державність з більшовицькими окупантами. Повстанський рух діяв аж до 1922 року, коли більшовики обманом захопили холодноярських отаманів.

Подібні за формою та протилежні за ідеологічним змістом існували також радянські республіки. Більшовики на окупованих територіях утворювали військово-територіальні формування, також називаючи їх «республіками». До такого списку слід віднести Одеську Радянську Республіку (18(31).01. – 13.03.1918 р.), що охоплювала м. Одесу, Бессарабську та Херсонську губернії (окупована та ліквідована румунськими і австро-німецькими військами), Донецько-Криворізьку Радянську Республіку (12.02.1918 – 17.02.1919 рр.) на теренах Харківської та Катеринославської губерній, частини Криворіжжя Херсонської губернії, частина повітів Таврійської губернії (до Кримського перешийку) та прилеглих до них промислових (вугільних) районів області Війська Донського з Таганрогом і Олександро-Грушевським (нині – Шахти, Росія), Таврійську Радянську Соціалістичну Республіку (21.03. – 24.04.1918 р.) – штучне напівдержавне утворення в Криму, що входило до складу РСФРР, Донську Радянську Республіку (23.03. – 30.09.1918 р.), проголошену на території Донської області після її звільнення від військ А. М. Каледіна, Дерманську республіку (початок березня 1919 р.), військово-політичне адміністративне утворення більшовицького напрямку на території Дубенського повіту Волинської губернії, Летичівську Радянську Республіку (10(23).11.1918 – 01.1919 рр.) на території Летичівського повіту Подільської губернії, Бессарабську Радянську Соціалістичну Республіку (в складі РСФРР) (11.05. – 09.1919 р.), до складу якої входили українські землі, зокрема райони Тираспольського повіту Херсонської губернії, Балтського та Ольгопільського повітів Подільської губернії, Кримську Соціалістичну Радянську Республіку (29.04.1919 – 07.11.1921 рр.), Висунську Радянську Республіку (02.10. – 21.11.1919 рр.) з центром у посаді Висунську (тепер село Березнегуватського району Миколаївської області), Баштанську Республіку (16.09. – 19.11.1919 рр.) на Миколаївщині з центром у с. Баштанка (до 1928 р. – Полтавка) під керівництвом Миколаївського підпільного більшовицького комітету, Бойківську Радянську Республіку (21 – 26.08.1920 р.) на території колишнього Сколівського повіту (нині – Львівська область), Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (15.07. – 23.09.1920 рр.) на теренах Тернопільської й частково Львівської областей (припинила існування після відступу

з Галичини Червоної Армії), Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (у складі РРФСР з 18.10.1921 р. по 30.06.1945 р., у складі УРСР, України з 12.02.1991 р. по 26.02.1992 р.) та ін. [6]. Всі так звані радянські республіки, які не були знищені в силу різних обставин, після остаточної окупації більшовиками України були об'єднані в РСФРР та УСРР.

Наведені вище переліки не є вичерпними, але вони ілюструють локалізацію географічного розташування зазначених «республік» на терені України.

З більшовицькою окупацією всієї України на її теренах була утворена підконтрольна Москві Українська Соціалістична Радянська Республіка (згодом перейменована в Українську Радянську Соціалістичну Республіку), яка з 30 грудня 1922 року стала складовою Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). В усіх конституціях радянської України затверджено правову норму про «державність» УСРР (УРСР). Наприклад, в статті 1 Конституції УСРР зазначено, що «Українська республіка є соціалістична держава робітників та селян». А стаття 3 Основного Закону визначала, що «Українська соціалістична радянська республіка входить до складу Союзу радянських соціалістичних республік як суверенна договірна держава і зберігає за собою право вільного виходу з Союзу. Суверенітет Української соціалістичної радянської республіки обмежений лише в межах, зазначених в Конституції Союзу радянських соціалістичних республік і лише в предметах, що їх віднесено до компетенції Союзу радянських соціалістичних республік; поза цими межами Українська соціалістична радянська республіка здійснює свою державну владу самостійно» [7].

Практично українська та інші республіки були в статусі провінцій радянської імперії, тому в перші роки її існування формувались адміністративні кордони між ними.

На момент створення УСРР фактично не включала в себе території Західної України, Криму, Донецько-Криворізької радянської республіки, Північної Буковини, Закарпаття, частини Бессарабії та Одеси. Постановою ЦК РКП(б) від 15 березня 1918 року Донецький басейн був визнаний територією України. На II Всеукраїнському з'їзді Рад були присутні делегати від Донбасу, а Україна була проголошена незалежною радянською федеративною респуб-

лікою. При цьому до складу УСРР входили південні території сучасної Гомельської області Білорусі. До складу УСРР якийсь час входили Белгородський і Грайворонський повіти дореволюційної Курської губернії. 31 січня 1919 РНК УСРР приймає постанову про утворення Донецької губернії в складі двох повітів – Бахмутського та Слов'яносербського. 25 лютого 1919 року розглядалося питання про кордони між РСФРР і УСРР. Основним рішенням було зберегти дореволюційні кордони між губерніями в якості кордонів між республіками, але 4 північні повіти Чернігівської губернії були передані РСФРР, яка включила їх до складу Гомельської губернії – першої нової губернії, яку створило радянське керівництво. 15 березня 1920 року РСФРР передала УСРР станиці Гундорівську, Кам'янську, Калітвянську, Усть-Белокалітвянську, волость Карбово-Обріську Донецького округу, ст. Володимирську, Олександрівську Черкаського округу й далі по лінії ст. Козачі Лагери, Мало-Несветайська, Нижньо-Крепінська, Таганрог (разом з округом). У серпні 1924 року частина Шахтинського й Таганрозького округів Донецької губернії Української РСР були повернені до складу РСФРР [6].

Згідно з Постановою Верховної Ради СРСР від 16 жовтня 1925 року «Про врегулювання кордонів Української СРР з Російською СФРР і Білоруською СРР» від України до Росії відійшли обширні українські землі, в тому числі Грайворонський, Путивльський та Новооскольський повіти Курської губернії, Острогозький, Богучарський, Біргоченський – Воронежської, Таганрозький – Донської області, Темрюцький та Єйський – Кубанської, де українці склали від 51 до 90 % населення [6].

У 1925 – 1926 рр. продовжилося збільшення території України: 16 жовтня 1925 року РСФРР передає частину Курської губернії (територія Путивльського повіту (без Крупецької волості), Кренічанську волость Грайворонського повіту, 2 неповні волості Грайворонського та Белгородського повітів); 1 квітня 1926 року добавлена Семенівська волость Новозибківського повіту Брянської губернії; Троїцька волость Валуйського повіту Воронежської губернії [6].

На українському Закарпатті, що належало Чехословаччині, протягом півроку в існувала українська держава двох типів. Від 11

жовтня 1938 року до 14 березня 1939 року Підкарпатська Русь, як автономна частина федеративної ЧСР та 14 – 18 березня 1939 року – Карпатська Україна, як незалежна держава. Проте наступ угорських військ 18 березня 1939 року повністю окупував Карпатську Україну з подальшим її приєднанням до Угорщини [6].

У вересні 1939 року радянські війська окупують в Польщі територію Західної України, яка 14 листопада 1939 року офіційно ввійшла до складу УРСР. З придбаних територій 16 серпня 1945 року Польщі були зроблені деякі поступки, лінія кордону УРСР із Польщею проведена по лінії Керзона з невеликими відхиленнями на користь Польщі (в тому числі місто Перемишль).

28 червня – 3 липня 1940 року війська СРСР зайняли Бессарабію й Північну Буковину, що належали Румунії. 2 серпня 1940 року зі складу УРСР виведено Придністров'я (воно разом з рядом територій у Бессарабії утворило Молдавську РСР). УРСР одержала Північну Буковину з Чернівцями, південні райони Бессарабії з містом Білгород-Дністровський (Аккерман) [6].

У березні 1945 року, згідно з радянсько-польськими договорами, частина Дрогобицької області (Бірчанський, Ліськівський і західна частина Перемишльського району з містом Перемишль) були передані Польщі [6].

29 червня 1945 року в Москві було підписано угоду про входження Підкарпатської Русі, що належить Чехословаччині, до складу УРСР. Крім того, були передані деякі словацькі території. Нові території отримали назву Закарпаття [6].

У травні 1948 року Медиківський район з складу Дрогобицької області передано Польщі. 15 лютого 1951 року відбувся обмін територіями між СРСР і Польщею, в результаті чого УРСР втратила частину території Дрогобицької області (Нижньо-Устріцький район). 19 лютого 1954 року зі складу РРФСР до складу УРСР переданий Крим [6].

З відновленням незалежності України 24 серпня 1991 року територія держави утвердилась в адміністративних межах УРСР. Окремі етнічні українські землі залишились за межами державного кордону України, однак згідно з міжнародним правом про непорушність кордонів Українська держава на них не претендує.

Щодо відносин України з Російською Федерацією слід зазначити, що ще за радянських часів 19 листопада 1990 року між УРСР та РРФСР укладено угоду про двостороннє співробітництво. В статті 6 документу зазначено, що дві сторони поважають територіальну цілісність одна одної у існуючих межах СРСР [8].

Відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» у ст. 5 встановлено, що державний кордон Союзу РСР, який відмежовує Україну від інших держав, і кордон між Українською РСР, Білоруською РСР, Молдавською РСР і Російською Федерацією станом на 15 липня 1990 року є державним кордоном України [9].

Крім цього у Будапештському меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року Російська Федерація, Великобританія та США підтвердили щодо України зобов'язання про повагу незалежності та суверенітету України в існуючих кордонах [10].

Однак, всупереч наведеним вище міжнародним та національним нормативно-правовим актам, як показують події сучасності, Російською Федерацією анексовано Автономну Республіку Крим та здійснюється збройна підтримка сепаратистських сил в окупованих районах Донецької і Луганської областей. Тому Україна на сьогодні постала перед необхідністю захисту суверенітету та територіальної цілісності держави.

Отже, проблема соборності українських земель на сучасному етапі українського державотворення знову набула актуальності. Для її подолання сьогодні на східних кордонах ведуть збройну боротьбу з агресором захисники у лавах Збройних Сил України та інших силових і воєнізованих структур. Для повноцінного розвитку держави цілісність її території є необхідною умовою. За висновком історика Івана Гошуляка: «Соборність – загальна, органічна ознака будь-якої нації, неодмінна умова її розвитку й процвітання, важлива передумова державності» [3].

Джерела та література:

1. *Литинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – К. – Філадельфія, 1995. – С. 422.
2. Національні відносини в Україні в ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
3. *Гошуляк І.* Тернистий шлях до соборності (від ідеї до акту злуки). Київ, 2009. – 466 с.
4. Державний Вісник. – 1918. – 31 травня.
5. Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації. Кн. 1. – К., 2000. – С. 101.
6. *Завальнюк К. В., Зелінський Р. М.* Лінія часу: український вектор. Хронологічний довідник. – Хмельницький: ІРД, 2014. – 355 с.
7. gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.htm
8. Договір між українською Радянською Соціалістичною Республікою та Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1990. – № 49. – С. 637.
9. Закон України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – С. 617.
10. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004 р. – № 4. – Книга 2. – С. 603.

*Костянтин ЗАВАЛЬНЮК,
Валерій РЕКРУТ*

«ГАЙСИНСЬКА ТРУДОВА РЕСПУБЛІКА» (9 ЧЕРВНЯ – 3 ВЕРЕСНЯ 1919 р.)

За визначенням сучасних дослідників, поява окремих квазі-державних утворень, або феномен *«множинної суверенності»*, став наслідком вибуху революції 1917 р. в Російській імперії. В Україні до виникнення *«селянських республік»*, в основі яких лежали спроби повернути історичні традиції козацького самоврядування, були причетні представники політичних партій. Сутність нововиявлених *«державних»* утворень складалася із симбіозу *«селянської вольниці»* та політичної ідеології.

У роки Української революції (1917 – 1921 рр.) на Поділлі існували декілька селянських *«республік»*: Горбулівська, Деражнянська, Летичівська, Пашківська, Ямпільська та ін. [1, с. 171 – 172]. Найбільш відомими з них були Пашківська та Летичівська. Обидві організації були створені в 1919 р. і за змістом своєї діяльності були антиукраїнські. *«Ці творіння революційної доби, – зазначав Ю. Митрофаненко, – руйнували українську владу в запіллі, вели підступні бої з українськими військовими частинами, вдавалися до провокацій та дискредитації тих частин, які поборювали їх антидержавницькі наміри...»* [2, с. 119].

Розглядаючи матеріали щодо утворення та діяльності «Гайсинської трудової республіки» (далі: ГТР), зазначимо, що така умовна назва вперше потрапила в науковий обіг із легкої руки відомого дослідника-архівіста К. В. Завальнюка. На основі вивчення архівних документів та матеріалів він дійшов висновку, що протягом травня – вересня 1919 р. на території Гайсинського повіту існував сцуспільний лад з ознаками автономної народної *«республіки»* [1, с. 171 – 172]. Зокрема, функції глави ГТР та гаранта її обороноздатності виконував полковник А. Волинець. Завдання парламенту вирішувала повітова народна Рада селянських і робітничих депутатів (без комуністів) на чолі з І. Миколайчуком. Своєрідним урядом виступив повітовий революційно-виконавчий комітет під

керівництвом О. Ільченка. Також *«республіка»* мала власні збройні сили (61-й Гайсинський полк), діяли соціальні та культурні установи, правопорядок здійснювали суди та інші правоохоронні органи, існували громадські та профспілкові організації. Весь вищезазваний комплекс управлінських інститутцій в силу наявних можливостей намагався розв'язувати внутрішні політичні, економічні, соціально-культурні та інші проблеми повіту.

Однак подальше дослідження архівних документів і матеріалів привело до висновку, що зазначене автономне *«державне утворення»* мало всі ознаки *«трудової республіки»*, сформованої за принципом, задекларованим Трудовим конгресом України 1919 р.

Розглядаючи події щодо утворення ГТР, зазначимо, що внаслідок військової операції повстанський загін під проводом А. Волиня 11 – 13 травня 1919 р. захопив Гайсин. Однак наступного дня під натиском добре озброєного і вишколеного 8-го Советського полку частина повстанців порозбігалася, а основний кістяк 61-го полку відступив до Гранівського монастиря.

Отаборившись в обителі, А. Волинець продовжував працю щодо відновлення української влади на теренах повіту. Зокрема, 14 травня він опублікував наказ, яким зобов'язав усі фінансові установи, крамниці, приватних торговців приймати всі грошові знаки, в т. ч. українського, советського і російського урядів (*«керенки»* та інші гроші старого російського зразка) [3, арк. 49].

Виступаючи у ролі керівника повіту, А. Волинець наказував усім ревкомам передати справи волосним народним управам, які повинні негайно розпочати діяльність до того часу, доки не будуть організовані волосні ради селянських і робітничих депутатів.

Для відновлення структури управління на місцях отаман наказував: *«Волосними і сільськими комісарами призначаються всі ті комісари, що були за часів комісара Брезкуна, а де їх не має – селянським спілкам та професійним робітничим союзам представити кандидатів на моє затвердження»* [3, с. 49].

Водночас, захопивши Гайсин, командир 8-го полку Г. Ільєш невдовзі отримав наказ виступити в район Умані. За свідченням голови більшовицького ревому І. Петруня, разом із військовиками місто покинули майже всі працівники апарату та частина профспілкових і робітничих активістів. *«З виходом полку, – зазначав го-*

лова ревкому, – всі робітники пішли за ним. Ніхто не хотів залишатися, всі боялись, що знову прийде банда Волинця» [4, арк. 64].

Ситуація в Гайсині була добре відома отаману А. Волинцю й тому загін, кістяк якого складався з козаків і старшин 61-го Гайсинського полку, ранком 17 травня без особливого спротиву увійшов у місто.

Після захоплення Гайсина А. Волинець намагався відновити на теренах повіту чинність української влади та встановити відповідний правопорядок. Особливу увагу отаман сконцентрував на діяльності судових органів. У наказі по місту і повіту від 17 травня значилося: *«Треба пам'ятати, що народ зараз сам став до влади, а не жиди, кацапи та інші чужинці»*. Тому суд буде нещадно карати провокаторів, агітаторів та інших злочинців, які будуть здійснювати ворожі дії проти українського народу [5, арк. 244].

Також наказувалося всім державним і громадським інституціям негайно надіслати свої штати. Отаман попереджав, що рапорти про звільнення призначених осіб до уваги братись не будуть, а при відмові від праці *«...такі особи будуть розстрілюватися без суду як зрадники...»* [5, арк. 244 зв.].

Перші кроки А. Волинця були спрямовані на подолання критичного стану у сфері оплати праці органів освіти й медицини та новоутвореного апарату управління повіту. Використовуючи кошти від продажу своєчасно відбитих у більшовиків запасів горілки і спирту, отаман намагався забезпечити працівників відповідними виплатами за працю [5, арк. 244].

Тоді ж, за ініціативою І. Миколайчука та інших діячів, у звільненому від більшовиків Гайсині відновили діяльність органів народної влади, які діяли до більшовицької окупації краю. Зокрема, відновили свою діяльність народна Рада селянських і робітничих депутатів (без комуністів) та її виконком, до складу якого увійшли: О. Ільченко – голова (член ТКУ), товариш голови Ю. Татаров (голова філії УНС), член виконкому П. Лисоволовик (голова земельної управи) [5, арк. 244]. Водночас була відновлена діяльність повітового земельного комітету, який очолив І. Миколайчук.

У травні – червні 1919 р. повстанці А. Волинця періодично відбивали атаки різних червоноармійських частин, які отримували наказ відновити більшовицьку владу на теренах повіту. Кожного

разу таке відновлення супроводжувалося репресіями проти діячів українського національного руху і родин повстанців. Так, каральний загін 8-го Советського полку учинив у Рахнівці розгром домашнього господарства В. Голенка – помічника командира 61-го Гайсинського полку. *«Розвалили хату, порубали одягу, а залишки попалені і, взагалі, на господарстві все зруйновано»*, – зазначалося у його рапорті на ім'я А. Волинця [6, арк. 464].

Цей же загін у Степанівці вчинив аналогічне варварство з господарством командира 3-ї сотні 61-го Гайсинського полку Г. М. Цісаря, перетворивши його хату і шопу в повну руїну [6, арк. 468].

Однак несподіваний відхід червоноармійського полку, практично, залишив місцеву більшовицьку владу без захисту. Цим негайно скористався отаман А. Волинець і знову повернувся в Гайсин. Заарештованого голову ревкому та ще декількох більшовиків доправили до комендатури, де на них чекало слідство і відповідне покарання військово-польового суду.

Отаману А. Волинцю як повновладному керівнику повіту доводилося розв'язувати значний масив проблем господарського життя мешканців повіту. Він вимушений був безпосередньо розв'язувати продовольчу проблему й запровадив у місті нормоване розподілення продуктів харчування, зокрема виділення хліба на 100 г на добу кожному члену родини [7, арк. 22]. Звісно, встановлені мізерні норми на хліб були вимушеним явищем, яке виникло внаслідок грабунків червоноармійських військ.

Повітовий виконком відгукнувся на прохання міської управи й виділив кошти в розмірі 54700 крб. Для підвищення зарплати службовцям, які внаслідок поширення спекуляції опинилися у критичному стані [8, арк. 19]. Чинна українська влада негайно відрегулювала на товарний дефіцит і спроби місцевих підприємців нажитися за рахунок неймовірного підвищення цін на товари повсякденного попиту. З метою боротьби зі спекуляцією при виконавчому комітеті була створена повітова слідча комісія, повноваження якої регламентувалися законами військового часу [8, арк. 57 зв.].

Намагаючись запровадити справжнє народовладдя, військовий начальник повіту А. Волинець на початку місяця видав наказ, де значилося, що на 9 червня скликався з'їзд представників трудо-

вого селянства і робітництва. Делегати від міста спільно з представниками від усіх сіл і підприємств мали обрати повітову Раду селянських і робітничих депутатів. На першому засіданні отаман А. Волинець мав передати Раді всю повноту влади на теренах повіту та в місті Гайсині [5, арк. 259].

Виявлені архівні документи свідчать, що 9 – 10 червня в місті відбувся повітовий з'їзд, на який прибули 180 представників: 158 делегатів від 12 волостей, 29 – від громади Гайсина та 3 чоловіки від місцевого цукрового заводу [9, арк. 185]. Засідання відбувалося під головуванням добродія О. Паламарця, його товаришами стали Г. Плахотнік, П. Лисоволик та О. Ільченко, а секретарями – С. Михальченко, Я. Ляховський та І. Майко.

Заслухавши інформацію про сучасний момент, делегати постановили *«вітати ватажків та учасників народного повстання за радянську виборну владу, борців проти диктатури однієї комуністичної партії, яка проводить не вигідну для України економічну політику та русифікувала країну»* [9]. Водночас учасники зібрання одноставно ухвалили постанову, в якій наголошувалося, що *«З'їзд протестує проти ганебних національних українських та єврейських погромів, котрі проводились темними контрреволюційними елементами під час повстання, і закликає все свідоме селянство та робітництво не допускати погромів, закликає завести по селах та містечках сторожову охорону, яка б не допускала хазяйнування в себе всяких банд. З'їзд закликає єврейську націю відкликати свою молодь з тих загонів, що борються на Україні»* [9, арк. 185 зв.].

Одним із найважливіших завдань для делегатів зібрання стало питання про утворення чинної влади. З'їзд постановив, що вищим органом влади на теренах повіту повинна стати Рада селянських і робітничих депутатів в кількості 70 представників від усіх волостей, міста Гайсина, цукрових заводів та обох залізничних відділень (вузької і широкої колії). Фактично, з'їзд обрав склад Ради у кількості 71 чол. (56 членів та 25 кандидатів) [9, арк. 185 – 187]. Примітно, що до складу Гайсинської Ради селянських і робітничих депутатів не увійшли представники Соболівської (крім цукрового заводу) і Велико-Мочульської волостей. Також проігнорували членство у повітовій Раді представники залізничників. Ймовірно, з по-

літичних причин делегати цих громад відмовилися брати участь у роботі народного органу влади і продовжували підтримувати більшовицьку ідеологію.

Учасники з'їзду також визначилися з органом виконавчої влади, на який покладали функції з питань реалізації рішень і постанов обраної Ради. Комітет обрали в кількості 4-х осіб: голова – О. Ільченко, його заступники – П. Лисоволик і Н. Плахотнік, секретар – С. Михальченко [9, арк. 185].

Крім вище зазначених питань, учасники зібрання ухвалили ще 9 важливих постанов, які безпосередньо розв'язували існуючі на той час проблеми повіту. Зокрема, у постанові «Про організацію військової сили в повіті» було вирішено «...негайно організувати для оборони себе від всяких банд в кожному селі сторожові охоронні сотні». Крім цього, вирішили оголосити мобілізацію новобранців 1918 р. та з них сформувати гарнізон м. Гайсина й повіту. Командування цим збройним підрозділом покласти на людину з фаховою військовою підготовкою [9, арк. 187].

На наш погляд, постанова з'їзду «Про кошти на утримання влади та військової сили» розкрила соціальну спрямованість заходів керівництва ГТР та, власне, дозволяє зрозуміти усю сутність цього «державного утворення». Враховуючи важливість положень цього документа, наведемо текст повністю: «1. В першу чергу, продати горілку; гроші за горілку, як майно державне, рахувати позичкою від держави і призначити їх на пильніші потреби. 2. Вжити рішучі заходи про визиск земельних податків, а також оренди за приватні землі. 3. Пропонувати населенню приймати всі грошові знаки, які будуть визнані Радою необхідними для прийому всім населенням. 4. Доручити Раді селянських та робітничих депутатів виробити проект закону про прогресивно-прибуткові податки і якнайскоріше провести його в життя. 5. Задовольнити в першу чергу: больниці, школи, інвалідів, пенсіонерів, а потім службовців всяких інших установ. 6. Доручити Раді селянських і робітничих депутатів виробити проект збільшення пенсії інвалідам. 7. Доручити Раді селян. і робіт. депутатів ужити заходів, щоб доход був також з лісів, млинів, тютюну і т. ін.» [9, арк. 187].

На завершення зібрання, делегати знову обрали І. Миколайчука головою Ради селянських і робітничих депутатів, революцій-

но-виконавчий комітет продовжував очолювати О. Ільченко, а полковник А. Волинець залишився фактичним керівником *«республіки»*, виконуючи обов'язки повітового військового начальника [9, арк. 187 зв.].

Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що за дату *«офіційного»* створення *«Гайсинської трудової республіки»* потрібно вважати 9 червня 1919 р. Цікаво, що І. Миколайчук – один з ідейних натхненників та головний ініціатор запровадження влади трудових рад – виявив сподівання, що така форма народовладдя стане прийнятною для керівництва УСРР в Києві. На наше переконання, саме за наполяганням І. Миколайчука на адресу *«центрального правительства»* з Гайсина була відправлена телеграма такого змісту: *«...Щоб припинити безладдя повітовий з'їзд селян та робітників, скликаний 9 червня, обрав повітову раду, котра являється владою в повіті, обрано виконавчий комітет, який стоїть на радянській платформі. Гайсинський повітовий виконавчий комітет ради селянських та робітничих депутатів»* [10, арк. 90].

Однак, на нашу думку, ця депеша була тактичним маневром керівництва ГТР, яке у такий спосіб намагалося уникнути збройного переслідування з боку більшовицької влади УСРР. Утім передбачливість і *«хитрість»* І. Миколайчука були швидко розгадані й надії гайсинчан на мирне життя і творчу працю втратили будь-який сенс.

Не викликає сумніву, що, ознайомившись із телеграмою керівництва Гайсинської Ради, вожді УСРР були шоковані такою сміливістю керівництва повстанського регіону. Тому командуванню українських червоноармійських формувань було видано наказ негайно покарати ідейних *«відступників»* і *«самозванців»*. Для виконання розпорядження уряду Х. Раковського на Поділля особисто відбув Нарком військових і морських справ УСРР М. Подвойський, який мав відвідати Гайсин і проінспектувати відправлений туди 1-й Советський кавалерійський полк [11, с. 152]. Однак військовий міністр до Гайсина не доїхав, але все ж таки проінформував Х. Раковського та навіть у Москві Л. Троцького про небільшовицькі настрої командира полку (за даними так званих *«доброзичливців»* Ф. Гребенка) [11, с. 159].

Відхід у кінці червня грізного 1-го Советського полку і втеча керівників місцевої більшовицької влади стали гарною нагодою до повернення до Гайсина отамана А. Волинця та всіх інституцій повітової влади.

Значимо, що на початку липня для більшовиків на Поділлі склалася загрозлива ситуація. Українська армія звільнила Кам'янець-Подільський і Жмеринку та впритул підійшла до Вінниці. Однак червоноармійським підрозділам під командуванням М. Подвойського вдалося стримати наступ Української армії. Але перехід 16 – 17 липня 1919 р. через Збруч Української Галицької Армії чисельністю 49 тис. вояків та об'єднання її з Дієвою Армією УНР створила гарні перспективи для звільнення краю від окупантів. Так і сталося, 10 серпня Українське військо звільнило Вінницю і розпочало підготовку до наступу на Київ [12, с. 142].

Ситуація на фронті складалася так, що на теренах Гайсинського повіту червоноармійські підрозділи не дислокувалися, а з'являлися там переважно «*транзитом*», відступаючи від Вапнярки і Тульчина. До того ж, у районі Христинівка – Умань оперували підрозділи Ю. Тютюнника й, фактично, територія Гайсинщини перебувала під контролем українських військ.

Разом з тим, боротьба з відступаючими підрозділами Червоної армії та епізодичні бойові дії проти «*червоних*» партизан не стали на заваді керівництва ГТР розгорнути ефективну роботу обраного й найнятого апарату управління. Місцеві владні структури перейшли на безперервний режим роботи всіх установ. Зокрема, наказ виконавчого комітету зобов'язував усіх працівників громадських та державних інституцій працювати щоденно з 9 до 15 години, а у вихідні та святкові – з 12 до 14 години дня [13, арк. 95].

Аналіз постанови Гайсинського повітового з'їзду від 9 – 10 червня щодо збору та розподілу урожаю 1919 р. привертає увагу невідповідністю ухвалених норм хлібоздачі до положень чинного законодавства УНР. Зазначені вище постанови Ради селянства і робітництва щодо збору урожаю 1919 р. вносили суттєві протиріччя між хлібним законодавством Директорії УНР. Зокрема, положення Гайсинської повітової Ради більше відповідали директивам білогвардійського уряду, ніж нормативам Директорії УНР. На наш погляд, ухвалюючи популістські рішення, політичні лідери Гай-

синського повіту намагалися завоювати прихильність хліборобських мас і робітництва та схилити їх до ідеології державотворення за «*трудоим принципом*», тобто у відповідності до ухвалених положень Трудового конгресу України.

Напружена ситуація у заготівлях хліборобів стала предметом турботи командувача Київської групи генерала Ю. Тютюнника. В телеграмі до керівництва Гайсинського повіту він зазначив таке (витяг): *«Наша держава народна, вона не має золотих запасів, його забрали по часті поміщики; за поміщицьку землю з селян тимчасово беремо для держави частину урожаю, порядкування цією частиною положено урядом на комісії реалізації врожаю... зокрема наказує: Всіх, хто не виконує наказів цивільної влади, заарештовувати і проводжати до штабу групи для передачі військовому надзвичайному суду /.../ Пійманих злодіїв, які крадуть Державну частину врожаю, наказую розстрілювати на місці злочину...»* [13, арк. 103].

У підсумку, лише завдяки таким, досить непопулярним методам заготівель, вдалося частково сформувати державні продовольчі резерви для потреб армії та спрямувати частину ресурсів на експортні закупівлі вкрай потрібного військового майна.

Невідкладним завданням для керівництва ГТР стала підготовка міських касарень до розміщення військових підрозділів, які, згідно оголошеної урядом УНР та постановою Гайсинського з'їзду 9 червня, повинні були мобілізовані до війська УНР. Виконуючи постанову зібрання, А. Волинець видав наказ, який зобов'язував волосних комісарів зібрати усіх мобілізованих, тобто унтер-офіцерів до 25 років і старшин, лікарів, урядовців та писарів до 40-літнього віку зі зброєю в м. Кіблич у розпорядження полковника Братенка [14, арк. 95]. Згодом, після підготовки гайсинських касарень всі мобілізовані мали розміститися в місті.

Враховуючи варварське ставлення до військового майна з боку колишніх червоноармійських частин, які періодично розміщалися в міських касарнях, А. Волинець наказав Гайсинській управі негайно відремонтувати частину приміщень та згодом повністю відновити усі військові об'єкти для розміщення значної кількості підрозділів Української армії. Виявилось, що для ремонту потрібно витратити 400 тис. крб., а щоб завершити відновлення всіх при-

міщень, необхідно ще 600 тис. крб. Проте влада міста відмовилась витратити такі кошти на ремонт касарень [15, арк. 503].

Таке ставлення міської влади до виконання наказу державної ваги вкрай обурило полковника А. Волинця і він негайно видав новий наказ: *«Якщо протягом однієї доби не буде все зроблено по ремонту касарень, то розпорядженням Начальника Залоги місто буде обложено, будуть зроблені самі великі видатки по ремонту і на всіх приватних осіб буде накладена велика контрибуція»* [15, арк. 509 зв.].

Ясна річ, у місті негайно стався неабиякий переляк серед місцевої знаті. Ситуацію уладнав голова Ради І. Миколайчук. Він ініціював ухвалу виконкому про дозвіл управі продати 5 дес. Лісу місцевим кооперативам, які негайно внесуть потрібні для ремонту касарень кошти. Згодом вони через власну мережу реалізують лісоматеріали і повернуть всі витрати [15, арк. 511].

Приємною подією для освітян стало ухвалення постанови про індексацию з 1 квітня 1919 р. зарплати учителів усіх шкіл повіту у відповідності до отриманої винагороди за працю службовцями інших інституцій [16, с. 2]. Крім того, народна Рада ухвалила постанову про обрання спеціальної комісії для визначення збитків, завданих комуністами членам виконкому, а також доручила міській управі провести подібні заходи щодо громадян міста та надати потерпілим належну допомогу [16, с. 2].

Певні зрушення у нормалізації стосунків між колишніми учасниками військового протистояння здійснив отаман А. Волинець, який, реагуючи на прохання єврейської громади міста, дозволив перевести в лікарню заарештованого чекіста М. Шора, котрий, перебуваючи під вартою в місцевій в'язниці, захворів і потребував медичної допомоги [18, арк. 216].

Повіткомітет намагався вирішувати соціально-культурні проблеми єврейської громади міста й позитивно реагував на звернення установ та окремих ромадян. Так, виконком ухвалив постанову про виділення єврейському товариству «Культур-Ліга» 10 тис. крб. на відкриття дитячого притулку [19, с. 2].

Значні суми виконком спрямував на розвиток освіти та підтримку навчальних закладів і просвітянських установ повіту. Так, на відкриття восени поточного року Гайсинської учительської се-

мінарії управлінці асигнували 150 тис. крб. До того ж, ухвалили асигнувати Ладижинській вищій початковій школі 13,5 тис. крб. для відкриття відділу підготовки штельмахів (фахівців з виготовлення і ремонту возів, карет і т. п.). Цікаво, що в Степашках (ймовірно, на базі колишньої двокласної школи) вирішили відкрити 4 класи гімназії, виділивши на заходи щодо набору 1-го класу 30 тис. крб. [20, с. 2]. Управа відрядила в Кам'янець-Подільській групі вчителів для підбору на тамтешніх складах відповідної літератури і підручників для потреб навчальних закладів повіту [19, с. 2].

Передбачаючи наступні заходи щодо відновлення інституцій місцевої влади, які були запроваджені Директорією УНР, чинна повітова Рада селянських і робітничих депутатів вирішила підвищити ефективність діяльності цього представницького оргну. На черговому засіданні 28 серпня депутати Ради прийняли відставку Виконавчого комітету й утворили Малу Раду, яка отримала повноваження вищого органу управління терміном до наступного робітничо-селянського з'їзду повіту [17, с. 2].

Отже, викладені вище матеріали спростовують міф про утвердження в травні – серпні 1919 р. на теренах Гайсинського повіту стійкої більшовицької влади. Протягом зазначеного періоду її практично не існувало. Головним генератором нестабільності тимчасово діючого ревкому УСРР став масовий рух опору під керівництвом отамана А. Волинця, який зумів залучити до боротьби проти окупаційного режиму більшу частину селянства повіту. Перший досвід, отриманий громадянами від диктатури пролетаризованих ревкомів, комбідів і так званих ЧК (надзвичайних комісій), став найкращим агітатором проти нового *«справедливого»* більшовицького порядку. Автор передової статті новоутвореної Гайсинської газети *«Народня думка»* від 25 серпня 1919 р. чітко охарактеризував стан Гайсинщини у період короткотермінового перебування тут більшовицьких окупантів. Зокрема, там констатовалося, що протягом останніх 5-ти місяців більшовицького панування народ *«бачив тільки кров, пожежі, розграбунок і руїну, а чув тільки брехню, брехню, брехню... /.../ З більшовиками прийшло підвищення цін у десятки, а то й сотні раз, та ще й те, що в наших хлоборобських краї, котрий годував завше ледве не третину світу, дійшло до справжнього голоду»* [16, с. 1].

Підбиваючи підсумки діяльності «Гайсинської трудової республіки», зазначимо, що вона постала на звільненій від більшовиків території Гайсинщини внаслідок проведення 09.06.1919 р. повітового селянського з'їзду, який сформував органи нової влади (повітову Раду з 71 чол. та виконавчий комітет з 13 осіб) за *«трудо-довим принципом»*, визначеним у постановах Трудового Конгресу України. На території повіту протягом червня – початку вересня 1919 р. чинна народна влада зуміла відновити діяльність органів місцевого самоврядування, стабілізувати продовольче забезпечення мешканців міста і містечок, утримувала лікарні, притулки, школи тощо. Для інформування населення виходив часопис «Повстанець» та згодом Гайсинська повітова Рада селянських і робітничих депутатів започаткувала (25 серпня 1919 р.) газету «Народня думка».

Важливою складовою діяльності керівництва ГТР стало формування фінансових ресурсів для розв'язання вкрай болючих проблем у соціальній та культурно-освітній сферах життя мешканців краю. Кошти для економічних та соціальних потреб надходили від продажу цукру, що вироблявся на п'яти цукрових заводах. Основним джерелом наповнення повітової казни стали продаж спирту із казенного складу та повернення заборгованостей з державних податків і місцевих зборів. Повітовий земельний комітет і волосні управи зуміли на відповідному рівні організувати збір урожаю та заготівлю хлібних ресурсів для потреб держави та Української армії зокрема. Внаслідок оголошеної мобілізації в Гайсині було сформовано 13-й Гайсинський запасний полк Армії УНР, що налічував 3000 багнетів та 300 шабель [21, арк. 20].

«Гайсинська трудова республіка» припинила своє існування 3 вересня 1919 р. Постанова 208 учасників повітового селянського з'їзду зазначала таке: *«1) Повітова робітничо-селянська рада і виконавчий комітет припиняє свою дальнішу діяльність і членам її виносить подяку; 2) Влада в повіті і волостях передається відповідним конституційним органам, як то: комісару, земству, міській думі, земельній управі. /.../ Отаману Волинцю й усім славним козакам-повстанцям Селянський З'їзд шле свою щирю подяку за боротьбу по визволенню рідного краю від гнобителів-чужинців й доручає президії скласти привітання й адресу»* [22, с. 4].

В історіографії Української революції (1917 – 1921 рр.) на теренах Поділля феномен «Гайсинської трудової республіки» розглядається вперше й потребує додаткових досліджень та висвітлення у науково-краєзнавчому просторі України.

Джерела та література:

1. *Завальнюк К. В.* Лінія часу: Український вектор. Хронологічний довідник / К. В. Завальнюк, Р. М. Зелінський. – Хмельн.: ПРД, 2014.
2. *Митрофаненко Ю. С.* Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917 – 1920 рр. у контексті процесів національного державотворення / Ю. С. Митрофаненко // НАДДНІПРЯНСЬКА Україна: історичні процеси, події, постаті. – Вип. 12. – 2014.
3. ЦДАВО України, ф. 1362, оп. 1, спр. 1.
4. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 17390, Т.1.
5. ЦДАВО України, ф. 1419, оп. 1, спр. 11.
6. ЦДАВО України, ф. 1419, оп. 1, спр. 25.
7. Держархів Вінницької обл., ф. Д – 286, оп. 4, спр. 1.
8. Там само, оп. 1, спр. 96.
9. ЦДАВО України, ф. 1419, оп. 1, спр. 17.
10. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 58.
11. *Бондаренко О. Г.* Роздоріжжя. Історичний нарис / О. Г. Бондаренко. – Київ: Видавництво «Стікс», 2013.
12. Вінниця. Історичний нарис: наукове видання / гол. редактор проф. А. М. Подолинний, (кол. авт.). – Вінниця: Книга-Вега, 2007.
13. ЦДАВО України, ф. 1419, оп. 1, спр. 7.
14. ЦДАВО України, ф. 1419, оп. 1, спр. 14.
15. Держархів Вінницької обл., ф. Д – 286, оп. 1, спр. 98.
16. Хроніка // Народня думка. – 1919. – № 1.
17. Там само. – № 5
18. Держархів Вінницької обл., ф. Д – 286, оп. 3, спр. 11.
19. Хроніка // Народня думка. – 1919. - № 3.
20. Там само. – № 4.
21. ГДА УСБУ Вінницької обл., спр. 8217.
22. Допис. Гайсинський повітовий селянський з'їзд // Шлях. – 1919. – № 24.

ПЕРЕБУВАННЯ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЛІТИНІ

Після перемоги антигетьманського повстання Директорія (створена в ніч з 13 на 14 листопада 1918 року в Києві як тимчасовий революційний орган для керівництва повстанням) стала верховним державним органом УНР, який складався з 5 членів – представників трьох політичних партій: від Української соціал-демократичної робітничої партії – В. К. Винниченко (голова), С. В. Петлюра, А. Г. Макаренко; від Української партії соціалістів-революціонерів – Ф. П. Швець; від Української партії соціалістів-самостійників – О. М. Андрієвський [1].

Статус Директорії був визначений у Декларації Української Директорії, а саме: «Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування – гетьманщину... Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права, трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові» [2].

В умовах складної політичної та воєнної ситуації Директорія УНР вимушена досить часто змінювати своє місце перебування. Нараховується 15 місць перебування Директорії на українській території, а саме: Вінниця, Жмеринка, Кам'янець-Подільський, Проскурів (нині м. Хмельницький), Старокостянтинів, Любар, Нова Чорторія, Ровно (нині м. Рівне), Здолбунів, Станіславів (нині м. Івано-Франківськ, перебування в місті О. Андрієвського та Є. Петрушевича), Радивилів, Красне, Золочів, Чорний Острів та Тернопіль. Причому, якщо бути гранично точним, то цей перелік не є повним, адже не завжди всі члени Директорії знаходились разом в одному місці, а перебували в різних населених пунктах.

У сучасній періодиці часто стверджується про те, що у Вінниці Директорія УНР перебувала двічі: з 2 лютого по 6 березня 1919 року та з 7 травня по 8 червня 1920 року. Проте, Директорія у Вінниці перебувала тричі. Перше перебування Директорії у Вінниці датується 4 – 18 грудня 1918 р. В цей час при Директорії 5 грудня 1918 р. почала функціонувати Тимчасова Рада завідуючих державними справами як дорадчий орган з усіх справ державно-адміністративного життя [3].

Згодом була створена спеціальна Рада Народних Міністрів, на яку покладалися обов'язки проводити поточну урядову роботу до створення уряду УНР.

Першим очільником уряду УНР став в грудні 1918 року Володимир Чехівський, згодом на цій посаді його змінили Сергій Остапенко, Борис Мартос, а в серпні 1919 року уряд очолив Ісаак Мазепа.

Разом з тим, маловідомим є факт перебування уряду Мазепа в Літині, що неподалік від Вінниці. Цій події передувала відповідна політична ситуація, що склалася всередині самого уряду. Мова йде про полівіння серед окремих членів уряду, зокрема про намагання переходу на стратегію побудови незалежної радянської України. Такі погляди були вмотивовані тим, що у зв'язку з обранням українцями радянського типу державності більшовицька Росія, мовляв, припинить агресію проти України та змириться з її існуванням.

Для реалізації цієї мети 10 грудня 1919 року в Хмільнику, який належав тоді до Літинського повіту, утворилася так звана Красва Рада Брацлавщини, активними учасниками якої були члени уряду УНР І. Паливода та І. Макух. Голова уряду УНР Ісаак Мазепа згадує, що на нараді, де була створена зазначена рада, крім зазначених членів уряду були присутні повстанський отаман Шепель, заступник губернського комісара Поділля Б. Палашук, який згодом перейшов на бік більшовиків, від Галицької армії – отаман Н. Гірняк, радник міністерства преси і пропаганди О. Гризодуб, губернський комісар Волині Ф. Сумневич, старокостянтинівський повітовий комісар Г. Денисенко, могилівський повітовий комісар Христик, летичівський повітовий комісар М. Харусь та інші [4].

З метою протидії Красвій Раді Ісаак Мазепа призначив на 25 грудня 1919 року в Літині засідання уряду, в роботі якого, крім

голови, взяли участь, як члени уряду, так і представники Краєвої Ради: О. Безпалко, П. Феденко, Черкаський, Лизанівський, Макух, Паливода, Сумневич, Гризодуб, Петрик, Веремієнко, Н. Нагірняк, Д. Паліїв та інші.

Представники Краєвої Ради прибули до Літина з Хмільника на день пізніше, адже обирали Раду Республіки, яка замість Директорії, мала бути вищим державним органом у майбутній радянській Україні.

На зібранні у Хмільнику 18 чоловік обрали Раду Республіки в кількості 12 чоловік. Тобто, як згадує Ісаак Мазепа: «... вибирали самих себе» [4]. До складу зазначеної Ради ввійшли вже відомі особи: Макух, Сумневич, Паливода, Палашук, М. Балицький, Д. Сухенко, Н. Гірняк, О. Щадилів, Черкаський, Лизанівський. Також до складу ради були обрані заочно, без їх на те згоди, члени уряду П. Феденко та Безпалко.

Як зазначено вище, задум есерів, які складали ядро обидвох Рад, був спрямований на встановлення української радянської влади, що дало б змогу, на їх думку, об'єднатись з іншими прихильниками радянського державного устрою та проголосити незалежну від Москви Українську радянську державу.

Ісаак Мазепа разом з однодумцями розумів нереальність таких планів, адже очевидним було те, що більшовицька Росія, прикриваючись демагогічними гаслами про самовизначення націй, всю свою військову потугу спрямовує на завоювання України. Тому розширене засідання уряду, за участі Краєвої Ради Брацлавщини та Ради Республіки, Ісаак Мазепа розпочав характеристикою політичної ситуації та наголосив на тому, що дії уряду є антибільшовицькі, а отже, ідеї його опонентів є шкідливими для української армії. У ході дискусії звучали закиди на адресу уряду щодо його пропольської політичної орієнтації, незадовільним забезпеченням української армії та висунуто вимогу про скликання пердпарламенту.

Учасники засідання отримали відповіді від очільника уряду, зокрема, щодо співпраці з Польщею, яка здійснювалась на підставі рішень Директорії та уряду, щодо забезпечення війська, причини якого учасникам заходу відомі, та погодився з пропозицією стосовно скликання пердпарламенту.

Наступного дня перед проведенням засідання представники від соціал-революціонерів, соціал-демократів та галицьких радикалів провели міжпартійну нараду. В кінцевому результаті учасники наради відмовились від своїх пропозицій щодо «радянїзації» українського державотворення та ухвалили наступне рішення:

«1. В найближчому часі скликати передпарламент, перед яким Директорія й уряд мають скласти свої уповноваження.

2. Раду Республіки перетворити в комісію при уряді для виготовлення проекту закону про скликання передпарламенту.

3. Краєву Раду Брацлавщини затвердити, як краєвий адміністративно-господарський орган.

4. Для поповнення уряду призначити Макуха керуючим міністерства внутрішніх справ, а Сумневича керуючим міністерства фінансів і народного господарства» [4].

Завершивши засідання, урядовці виїхали з Літина до Вінниці. Згодом після закінчення урядової діяльності Ісаака Мазепи, його справу на посаді голови уряду продовжили В'ячеслав Прокопович та Андрій Лівіцький.

Внаслідок Ризького мирного договору 1921 року територія України була поділена між Польщею та радянською Росією, а уряд УНР діяв в екзилі аж до 24 серпня 1992 року, до моменту передачі повноважень від Президента УНР в екзилі М. Плав'юка Президенту України Л. Кравчуку.

Джерела та література:

1. *Завальнюк К. В., Зелінський Р. М.* Лінія часу: український вектор. Хронологічний довідник. – Хмельницький: ІРД, 2014. – 355 с.

2. Конституційні акти України. 1917 – 1920. Невідомі конституції України. – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992.

3. *Кравчук О. М., Калитко С. Л., Марценюк Н. М.* Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі // Вінниччина: минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: Консоль, 2013. – С. 359.

4. *Мазепа І. П.* Україна в огні й бурі революції 1917 – 1921. II. Зимовий похід. III. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. – Дніпропетровськ: Січ, 2002.

ПРАВДИВА ІНФОРМАЦІЯ – ОСНОВНА ВАЛЮТА ДЕМОКРАТІЇ

Блаженніший Любомир Гузар журналістам:
*Я не знаю, що кращого ви могли б зробити для нас,
ніж говорити правду, викривати брехню.*

За правду йшли на ешафот, горіли заживо, гинули на палях, поневірялися в ГУТАБах, за правду постраждав український пророк Тарас Шевченко, за правду вмирали борці за волю України, гинули герої Небесної сотні, за правду на Сході України і сьогодні віддають життя кращі сини нашого народу...

Путіну, Лукашенку, їхнім рупорам неправди – соловйовим, скабеевим та сонму служителів кадебіських вождів, що вивергають на слухачів, глядачів, читачів потоки брехні, не зупинити Правди, не очорнити борців за незалежність. На місце полеглих стають мільйони борців за справедливість, сміливо кидаючи у вічі горді слова переконання: «Рабів до раю не пускають!»

Добре впам'ятку кінець шестидесятих, початок семидесятих минулого століття, коли повіяло свіжим вітром свободи в брежнєвську задуху від неординарної, сміливої, аналітичної праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Це був грім серед ясного неба, міна під ортодоксальний марксизм-ленінізм. І потужна каральна кадебістська машина, виплекана марксистсько-ленінським катом Сталіним, була приведена в дію негайно.

Відомо, що до написання цієї насправді революційної праці спонукало чесного літератора-публіциста проведення в 1965 році репресій проти української інтелігенції. У серпні – вересні цього року в Києві, Львові, Луцьку, Івано-Франківську та Тернополі заарештували близько трьох десятків українських інтелігентів. 4 вересня під час прем'єри кінофільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» до протестів проти політичних репресій закликали поет Василь Стус та Іван Дзюба.

Звичайно, робота «Інтернаціоналізм чи русифікація?» була оголошена антирадянською, автора виключили із Спілки письменників, кинули за ґрати.

В Радянському Союзі як політичне звинувачення висувалося проти кожного, хто читав цю працю, чи бодай тримав у руках, якщо це ставало відомо КДБ.

Автор цих рядків, будучи студентом факультету журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка, був викликаний у Вінницьке КДБ на двогодинну розмову, адже туди від «стукача» надійшов лист, що в компанії, де я був, говорили про Івана Дзюбу, його сміливу працю. Обійшлося профілактикою, попередженням, що надалі можу «вилетіти» з університету. Погроза була не пустою, бо ж чимало студентів за таке «вилітали».

«Стукачами» були нашпиговані всі колективи, особливо ж їх старанно впроваджували в редакціях газет, радіо, телебачення. Як відомо тепер, агентами КДБ були й деякі письменники, твори яких вивчалися у школах.

Письменник Леонід Бойко, який на ту пору працював заступником відповідального секретаря Правління СПУ і вів протокол засідання президії Правління Спілки письменників України від 2 березня 1972 року, де слухали персональну справу Івана Дзюби, написав статтю «Як розпинали Івана Дзюбу?». Автор згадує, що головою Правління тоді був Юрій Смолич, але в цей час він раптово «захворів» і перебував на лікуванні у Феофанії, тому керував у Спілці перший заступник голови Василь Козаченко. Він і налаштував відповідно присутніх. Зокрема Василь Козаченко сказав: «Свою головну працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюба й досі тлумачить як таку, що написана з марксистсько-ленінських позицій, тобто – написана в цілком нашому дусі... Я від себе можу додати, що праця І. Дзюби компліятивна; в основному побудована в дусі націоналістичних писань С. Єфремова, М. Грушевського та інших націоналістичних видань. Хоч не завжди з посиланням на них. Щоправда, в ній і чимало цитат із класиків марксистсько-ленінізму, але ті цитати вирвані з контекстів, обірвані у вигідних автору місцях, відповідно препаровані і суб'єктивістськи прокоментовані. Одне слово – праця І. Дзюби просякнута націоналістичним духом».

Оці його слова звучали вже як вирок.

Василь Козаченко продовжував: «Цілком логічно, що вона вийшла в багатьох країнах світу багатьма мовами і неодноразово. За неї вхопилися, як за знахідку покидьки всіх мастей – від лютих націоналістів аж до сіоністів і маодзедуністів включно, її видав американський конгрес; її видали в Англії, Канаді; вона потрапила аж до маріонеткового уряду Південного В'єтнаму.

Читаючи цю працю І. Дзюби, заокеанські та мюнхенські покидьки звинувачують нас у всіх існуючих гріхах. Крім того, поведінка І. Дзюби спричинилась до того, що навколо нього виникла група внутрішніх писак, котрі активно займалися самвидавом і передавали той «самвидав» за кордон. Вся група – Черноволив, Сверстюків, Морозів, Стусів і К^о – все це вихованці І. Дзюби...» А даді Василь Козаченко робить висновок: «Ми засуджуємо його націоналістичні погляди, наклепницькі звинувачення на адресу нашої партії й уряду. Отже, ми не можемо перебувати далі в Спілці письменників разом з Дзюбою І. М.».

Ніхто з присутніх не став на захист правдивої праці Івана Дзюби. Зокрема Павло Загребельний додав: «Його книга «Інтернаціоналізм чи русифікація?» грає на руку нашим ворогам. Таким чином Іван Дзюба поставив себе поза межами Спілки письменників СРСР... Спілкування з невеличкою кучкою Черноволив, Стусів, Морозів та іншими несумісне з перебуванням І. Дзюби у СП України».

Дмитро Павличко теж сказав своє слово: «...Сталося щось трагічне. Іван Дзюба родом із Донбасу. З простої селянської родини. Сталося так, що в 1960 – 1961 роках після розвінчання культу особи і демократизації нашого суспільства, він став докладно вивчати питання, які протягом багатьох років самі по собі вважалися «крамолою». Але його повело зовсім не те річище, в яке слід було спрямувати свої зусилля і творчу енергію».

Подаємо ці уривки, щоб відчуті атмосферу того часу. Після страт багатьох українських митців, після їхнього заслання на Соловки, арешту Остапа Вишні, цькування Володимира Сосюри, Максима Рильського та інших талановитих письменників, «причисування» Павла Тичини, легко було потрапити в списки неблагонадійних. Варто сказати, що й совість України – Олесь Гончар,

якого раптом розпинали на різних партійних зібраннях по всій Україні за його правдивий роман про колгоспне село «Собор», хоч і не виступав на цьому судилищі, однак проголосував за виключення Івана Дзюби із членів СПУ.

Ось як про це розповідає Леонід Бойко: «Взагалі, будучи людиною чесною і принциповою у своїх діях, Олесь Гончар уникав брати участь у всяких розборках «персональних справ» письменників, яким симпатизував або й глибоко поважав і по змозі підтримував. Тож єдиною прийнятною поведінкою за тих умов для себе вважав за доцільне зовсім не приходити на такі засідання. Однак на це засідання Олесь Терентійович таки прийшов, але в обговоренні участі не взяв, навіть не подав жодної репліки, лише мовчки спостерігав за дійством. І проголосував – «за виключення». Як з'ясувалося згодом, перед усіма членами президії СПУ було проведено бесіди в ЦК КПУ й наказано голосувати «за виключення І. Дзюби із Спілки письменників». Спробуй ухилитись при відкритому голосуванні – не оберешся клопотів до кінця життя! Певна річ, сьогодні можна по-різному ставитися до такої поведінки Олесь Гончара, але щоб судити його, мабуть, треба побувати в його тогочасній шкурі».

Докотилися репресії і до Вінниці. За тісні контакти з Іваном Дзюбою, популяризацію його праці був звинувачений в буржуазному націоналізмі здібний журналіст, який на той час працював в обласній молодіжній газеті «Комсомольське плем'я» Олександр Гетьман. Упорядник альманаху «Вінниччина журналістська» багатолітній голова правління обласної організації журналістів Володимир Лисенко, який і сам був під недремним оком КДБ, писав, що Олександр Гетьман став першим дисидентом періоду брежнєвщини у Вінниці. «Справу Гетьмана» контролював сам перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест. Опального журналіста виключили з партії, а це на ту пору було «вовчим квитком» – до кінця життя позбавили працювати в пресі.

Рятував його від голоду уродженець Вінниччини, теж виключений з партії аж на Політбюро ЦК Компартії України за правдивий фейлетон «Верблюди і капуста», надрукований в «Радянській Україні», кращий публіцист нашої країни, письменник, який не згладжував гострих кутів життя, майбутній лауреат Національної

премії імені Тараса Шевченка Степан Павлович Колесник. До речі, за цього чесного митця завжди стояв горою Олесь Гончар. Степан Колесник, який сам перебивався «із хліба на воду», допомагав Олександрю Гетьману публікуватися під псевдонімами в журналах «Тваринництво України», «Новини кінотеатру», «Друг читача».

Вірні пси режиму відібрали в Олександра Гетьмана роботу, надію, перспективу, але не зламали. Він був серед тих, хто прискорював нашу Незалежність. В пам'ять про незламного патріота у 1966 році конференцією обласної організації журналістів була встановлена премія імені Олександра Гетьмана, яка щорічно на день журналіста вручається переможцю творчого конкурсу за кращу публікацію з історії рідного краю, визвольного руху, про героїв війни на Сході України.

Недарма також заснована обласною журналістською організацією премія імені відомого публіциста та письменника-патріота України, незабутнього Івана Волошенюка, який чотири роки тому відійшов у закрайсвіти, залишивши вагомий літературний спадок. На нього рівнялися чесні журналісти. Іван Степанович дотримувався принципу, який декларував відомий декан факультету журналістики Львівського університету імені Івана Франка Володимир Здоровега. Він часто повторював студентам таку настанову: «Журналіст повинен продавати свою працю, а не совість». Йому боліла доля України. Заради неї, заради збереження її культури, мови, духовності безкомпромісно і натхненно працював. Він не боявся критикувати керівників країни та області. Показовою в цьому плані була його публікація у «Вінниччині» «Крути 2004 року» на 16-й день Помаранчевої революції, тобто 7 грудня. Автор різко і доказово критикував тодішнього Президента Леоніда Кучму за його нерішучість у відстоюванні суверенітету.

Непокоїла справжнього патріота і позиція тодішньої заступниці голови Вінницької обласної державної адміністрації Євгенії Фолюшняк, яка взяла участь у так званому Всеукраїнському з'їзді народних депутатів та депутатів всіх рівнів на противагу Помаранчевій революції. Вона разом з іншими голосувала за те, щоб 12 грудня 2004 року провести референдум у Донецькій та Луганській областях, зокрема, стосовно надання їм статусу автономних республік у складі федеральної України. Публікація викликала зливу

листів, і жодного з них не було на підтримку позиції реваншистських сил, заскорузлої партократки. Пам'ятали її земляки, як вона в кінці вісімдесятих, будучи секретарем Тульчинського райкому партії, дала вказівку порізати і відправити в макулатуру вже віддруковану районну газету, бо ж у ній була критична стаття про те, що з метою економії коштів водовід в Тульчині вели прямо через кладовище, яке ще не було закрите, а землю разом із рештками покійників вивозили на міській пляж. Про таке святотацтво написали республіканські газети. Свою вину за знищення газети Євгенія Фолюшняк всіляко намагалася покласти на молодого та принципового тодішнього редактора Олександра Галізу, але за нього вступилися колеги з республіканських газет. Зокрема 30 травня 1988 року в «Робітничій газеті» була надрукована моя стаття з цього приводу «Ще раз ножем по гласності».

Захищаючи свої сепаратистські дії, правовірна комуністка написала «Відкритий лист-відповідь письменнику Івану Волошенюку», який і надрукувала «Вінниччина» 12 грудня 2004 року. На підтримку позиції Івана Волошенюка та газети виступили, теж з відкритим листом під заголовком «Вісім проколів Євгенії Фолюшняк», голова обласної організації журналістів Володимир Лисенко, заслужені журналісти України Гурій Дробчак, Омелян Костко, Петро Маніленко, Володимир Очеретний, Леонід Пастушенко, Яків Рекрут, Федір Шевчук та автор цих рядків. Були також й аргументовані публікації окремих керівників-патріотів, небайдужих до долі України громадян.

Це лише один із епізодів відстоювання своєї позиції місцевими журналістами. Ми брали приклад із газети «Сільські вісті», редагованої сміливим редактором Іваном Сподаренком, який не побоявся гнівних окриків «зверху», а відстоював позиції ще нехай незрілої української демократії, показував зразки свободи слова.

Не злакали журналістів і прямі погрози місцевого начальства. За правдиві публікації колишній губернатор області Віктор Коцемир (бо не можна цього авторитарного та брутального ставленика Януковича назвати головою обласної державної адміністрації) викликав на «килим» редактора і в присутності своїх заступників, серед яких була ідіозна Євгенія Фолюшняк, яка підкидала і свої полінья в багаття гніву свого начальника, порадив мені покласти

заяву на звільнення з посади, приправивши цю пропозицію висловом, достойним високопосадовця: «Не дуйся, бо лопнеш»...

Разом із здобуттям Незалежності автоматично не почала народжуватися свобода слова. Не відразу очільники держави, їхні ревні слуги сприйняли право деяких журналістів на критику. Рецидиви «імперії зла», сталінсько-беріївські методи «ожили», коли сміливо заговорив Георгій Гонгадзе. Вони в певній мірі дають про себе знати й донині, хоча відійшли у минуле цензура, кедебітська охранка. Тепер за правдиву публікацію журналіста не вишлють на Соловки, не виженуть з роботи із заборонаю працювати в пресі. Сміливо критикують працівники ЗМІ найвищих посадовців країни, викривають корупціонерів, говорять про продажність окремих суддів, а хто з них несе заслужене покарання? А все тому, що засоби масової інформації отримали не справжню, а декларативну свободу слова, а все тому, що основні телеканали належать олігархам, партіям та владі, а не народові. До речі, вищі посадовці декларували, ліквідовуючи повсюдно обласні теле- радіокомпанії, що вони неефективні, бо вірно служать місцевій владі. Натомість створили так зване суспільне телебачення. А толку з цього безликого утворення? Мало того, що позбавили телеглядачів місцевої інформації,любимих місцевих програм, але й «суспільне» не виконує декларованих функцій незалежності, тому й не користується популярністю, лише «пожирає» мільйони гривень, яких позбавлені найменш захищені верстви населення. «Правлять бал» олігархічні ЗМІ, щоправда на користь своїм господарям.

На наших очах гинуть друковані засоби масової інформації. З різних областей надходить інформація про закриття районних, а то й обласних видань, скорочується катастрофічно їхній тираж. Усі раділи роздержавленню газет. Разом з державною опікою вони були позбавлені матеріальної підтримки. А в бідній країні поменшало читачів – не всі потенційні передплатники можуть заплатити залюбиме видання, бо ж часто на хліб не вистачає, через стагнацію промисловості стало менше реклами. Подорожчав папір, стали непомірними поштові тарифи на доставку. Складається враження, що високопосадовці раді такому становищу – менше буде критики, а тому й не продумана державна підтримка. При цьому основні сили законодавців кинуті на те, аби приборкати сміливців. Недале-

коглядні забувають, що у воюючій країні засоби масової інформації не менш могутні, ніж зброя масового знищення. При цьому до недавня терпіли телеканали Віктора Медведчука, які були проросійськими рупорами. Запізніле рішення про їхнє закриття було радісно сприйняте більшістю громадян. Це перший сміливий крок нашої влади. Хочеться вірити, що не останній.

Без свободи слова, правдивої інформації – цієї основної валюти демократії, ми не доб'ємося справжньої Незалежності, не станемо врівень із розвинутими країнами.

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПИТАННЯ
В МАТЕРІАЛАХ УСТАНОВЧИХ
КОНФЕРЕНЦІЙ КРАЙОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ 80-х рр. ХХ ст.)**

Соціально-економічна складова діяльності Народного Руху України посідає своє окреме місце поруч із національною, культурно-освітньою, державотворчою політикою, особливо в кінці 80-х рр. ХХ ст., коли на теренах тодішнього СРСР, зокрема України, яка входила до його складу, почались радикальні зміни в суспільно-політичному житті. Реформування вимагала й економіка, яка перебувала в кризовому стані. Соціальні проблеми постали не менш гостро, ніж національні, і їх розв'язання було одним із головних завдань новостворюваних громадсько-політичних організацій, серед яких був і Народний Рух України. У межах України цей процес зазвичай мав свої характерні риси й особливості. З огляду на це, нас цікавить питання, який же внесок зробив Рух на початку своєї діяльності у постановку і вирішення соціально-економічного питання, в даному випадку на рівні крайових організацій і їхніх установчих конференцій.

Історіографія і джерельна база з даної проблеми є достатньою для вивчення й дослідження. Соціально-економічний аспект в діяльності Народного Руху України, його крайових організацій розкритий частково в працях Г. Гончарука, О. Гараня, А. Камінського, О. Білоуса. Деякі питання, пов'язані із соціально-економічною програмою і політикою НРУ, знайшли своє висвітлення в матеріалах другої, четвертої, шостої Всеукраїнських конференцій під назвою «Народний Рух України: місце в історії та політиці», які проходили в Одесі відповідно у 1996, 2000, 2005 рр. Деяка інформація вміщена у збірнику «Народний Рух України: державність, демократія, реформи». У статті також використано матеріали Державного архіву Вінницької області, місцевої тогочасної газети

«Комсомольське плем'я», які свідчать про регіональну частину історії Руху. Питання соціально-економічної діяльності Народного Руху України загалом й історії Вінницької крайової організації НРУ зокрема досліджуються у статтях автора цієї наукової розвідки.

Розкриття змісту соціально-економічного питання, яке ставилось на установчих конференціях крайових організацій Народного Руху України в кінці 80-х рр. ХХ ст., аналіз його ролі і значення, актуальності й доцільності його постановки є одним із важливих завдань даного дослідження. Крім цього нас цікавлять регіональні особливості у відстоюванні соціально-економічного питання різними крайовими організаціями Руху, те, наскільки гостро й прагматично ставились вимоги щодо його реалізації. Це дало б змогу ширше поглянути на регіональний аспект історії Руху і доповнити картину наукових досліджень у питанні його соціально-економічної політики.

З самого початку діяльності Народного Руху України (НРУ) його політика була орієнтована на пошуки шляхів результативних економічних перетворень [1]. Першою в Україні була створена Тернопільська крайова організація руху. Її установча конференція відбулася ще 24 березня 1989 року. Через 36 днів після опублікування проекту Програми НРУ. Саме тоді, коли були в розпалі погроми цього документу з боку КП України. У приміщенні обласної організації Спілки письменників України зібрались хлопці, покликані серцем й історією рятувати Україну. Вони підтримали проєкт Програми НРУ та висловилися за його зміни в радикальному анти-тоталітарному спрямуванні. Був обраний керівний орган. До керівництва були обрані ті патріоти, які привели тернопільців до установчої конференції й організували її на належному рівні. Це Богдан Бойко, Марія Куземко, Георгій Петрук-Попик. Головою крайової організації було обрано поета Михайла Левицького. Зокрема, з доповіддю «Республіканський госпрозрахунок: проблеми, шляхи реалізації» виступив доцент Михайло Швайка.

7 травня 1989 р. відбулась установча конференція Львівської організації НРУ, в роботі якої взяли участь делегати первинних осередків та груп підтримки Руху львівських підприємств та організацій, представники Товариства української мови ім. Т. Г.

Шевченка, російського Руху «Друзі українського мистецтва та літератури», асоціації «Зелений світ», Товариства Лева, Етнографічного товариства ім. І. Франка, Товариства «Меморіал», Спілок письменників, художників, архітекторів, театральних діячів, Товариство ім. В. Вибільника в Самборі та інші. Конференція прийняла ряд рішень, зокрема «Декларацію Львівської регіональної організації НРУ». У прийнятій «Декларації» не згадувалось про керівну роль партії. Тут підкреслювалось: «Організація виступає проти будь-якої монополії на політичну владу», і те, що «Організація виступає за відновлення державного суверенітету республіки...», «перетворення СРСР у Союз суверенних республік на засадах федерації». Цей документ свідчить, що Львівська організація стала на радикальніші позиції, ніж зазначені в проєкті Програми, хоч в цілому конференція підтримала цей документ [2]. У прийнятій декларації висловлювалася підтримка основних положень проєкту програми Руху, однак уже не було згадки про «соціалізм», а тим більше про «керівну роль компартії» [3]. Пізніше економіст С. Давимука проаналізує завдання форсованої розбудови в Галичині фрагмента Української держави на засадах демократії та ринкової економіки [4].

Характерною особливістю створюваних на Західній Україні крайових організацій була принциповість і радикальність у відстоюванні однієї з основ української національної ідеї: національної економіки й економічної самостійності. Постулати про суверенність і незалежність української нації, що з'явилися в Україні в кінці 80-х років ХХ століття, а згодом увійшли до програми НРУ, мали теоретичне підґрунтя в ідеологів українського національного відродження [5]. У цей період ідейна платформа більшості політичних об'єднань розвивається від гасел загальноперебудовних і духовного відродження до гасел суверенітету й антикомунізму [6].

Умови створення Київської рухівської організації теж були сприятливими. Тут народилась ідея Руху, написаний проєкт Програми, проведена велика робота зі згуртування сил, прибічників перебудови по-рухівськи. 1 липня 1989 р. в республіканському будинку кіно відбулась установча конференція Київської організації НРУ. 442 делегати представляли понад 200 груп підтримки Руху. Були присутні представники областей республіки, громадських і

творчих організацій, неформальних об'єднань, гості з Литви, Латвії, українських товариств «Київська Русь» (Сахалін) та «Дніпро» (Рига). Слухачі дізнались про велику організаційну і агітаційну роботу в справі підготовки до конференції. Серед доповідачів були І. Драч, М. Попович, В. Дончук, Л. Кравчук, який був змушений визнати незворотність рухівських процесів. В. Чорновіл, зокрема, виступив проти керівної ролі партії, на захист визвольного руху в Західній Україні в роки Другої світової війни, дав відсіч новим шовіністичним зазіханням на Україну [7]. У резолюції конференції зазначалося, що «як спроби розв'язувати питання бюрократично-командними методами, так і максималістські тенденції ведуть до дестабілізації суспільного життя, можуть мати важкі наслідки» [8]. 5 липня 1989 р. відбулося перше засідання новообраної Координаційної Ради. Було створено десять робочих комісій з різних питань, піднятих в проєкті Програми НРУ. Головою Київської організації НРУ було обрано народного депутата СРСР, Лауреата премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, секретаря правління Спілки письменників України В. О. Яворівського [9]. Але опір рухівцям був теж значний. Намагання Київського міськкому партії перешкодити створенню організації були чітко виражені у виступі його першого секретаря К. І. Масика на звітно-виборних зборах Київської письменницької організації в липні 1989 року: «ось чому постало питання чи потрібні нам ще якісь нові організаційні структури, тим паче такі, які претендують на всеосяжність, беруться за розв'язання всіх економічних, соціальних, політичних, духовних, екологічних питань, ведуть до відміни існуючої політичної системи нашого суспільства» [10].

Ініціативи щодо створення відповідних регіональних осередків мали місце не тільки у Львові чи Києві. **Одним із перших регіонів, де розгорнулись державотворчі змагання під рухівськими гаслами, була Вінниччина.** Тому на одному із засідань обласного дискусійного філософського клубу «Істина» у Вінниці була висловлена ідея створення Народного фронту України сприяння перебудові, що і було реалізовано на практиці 24 листопада 1988 р. Одним із першочергових завдань НФУ називалося «переведення республіки на повний госпрозрахунок і справедливий розподіл її національного доходу, справедливе врегулювання національно-дер-

жавних взаємин у складі СРСР та реалізацію гарантованого Конституцією державного суверенітету республіки» [11]. Пропонувалося, що членом міг стати будь-який громадянин, який досягнув 14 років і який проживає в Україні, для того, щоб відстоювати «національні й територіальні інтереси». Було прийнято «Звернення до громадян» [12]. Очолив це об'єднання філософ Володимир Мулява. Місцева газета «Комсомольське плем'я» називала ідею Вінницького Народного фронту «міфічною», а його ідеї «найреволюційнішими» [13]. Редакція місцевої організації КП України на запровадження рухівських структур була такою: «Зараз зі всіх сил намагаються завоювати авторитет усілякі неформали, рух, народний фронт. Робітничому класу не потрібні ці рухи в нашому суспільстві, тому що в їхніх діях, крім справедливих вимог, пахне і недобрим [14]. «В області є спроби створення так званих «неформальних» об'єднань, які є часом ідейно чужими [15]. 1988 – 1989 рр. стали часом заснування і становлення місцевих рухівських структур, їх виходу на арену політичного життя [16]. Кількість активних прихильників Руху на Вінниччині – близько 5 – 7 тисяч чоловік. Існує координаційна рада, якою керують 7 співголів [17]. Невдовзі новостворену організацію Руху на Вінниччині очолить Степан Вовк.

3 вересня 1989 р. відбулася установча конференція Запорізької крайової організації НРУ на о. Хортиця. Саме місце проведення свідчить про піднесений патріотичний характер конференції й чітку спрямованість делегатів на національне відродження державотворчих традицій. В Одесі, наприклад, сформувались обставини для згуртованої відчайдушної боротьби керівних і управлінчих структур проти створення проукраїнської організації Руху. Тому не дивно, що саме в м. Кишинів 26 серпня 1989 р. було проведено обласну установчу конференцію НРУ. На конференції було прийнято декларацію створюваної організації, яка була спрямована на глибокі демократичні перетворення в політиці, економіці, екології, культурі, проект декларації був близький до першого проекту Програми НРУ [18]. На час формування програми, точніше, до осені 1989 р., коли рухівці не заявляли про вимоги незалежності України, національні питання порушувались разом з економічними [19].

Завдання Народного Руху України було чітко задеклароване у Статуті: «домагатися радикальної перебудови економіки України на засадах ринкової економіки України, соціального захисту населення, рівноправності усіх форм власності (державної, приватної), у тому числі на землю, інтеграції економіки України в європейську та світову економічну системи» [20]. Це визначало всю соціально-економічну політику Народного Руху України, початок розробки основ якої декларується на установчих конференціях крайових організацій Руху в кінці 80-х рр. XX ст. Крайові організації Народного Руху України на початку свого становлення, а саме в кінці 80-х рр. XX ст., активно намагалися задекларувати у своїх програмних документах присутність основних ідеологічних засад української національної ідеї [21], зокрема, її економічної складової. Перед Народним Рухом України соціально-економічне питання було одним із ключових, від успішності розв'язання якого залежав добробут і життя громадян. Позитивний досвід рухівців у цьому напрямку є актуальним до сьогодні, коли рівень добробуту громадян не відповідає європейському рівню життя, а економіка вимагає проведення низки реформ, які б створили умови для всебічного розвитку української держави [22]. З початку виникнення Руху у своїй доктрині мав чітко виражену нову модель економічного, соціального, політичного та культурного розвитку України та її зовнішньополітичної орієнтації. Це модель, зразок (парадигма) з погляду цивілізаційного поступу сучасного суспільства вже й не була новою, бо вона вже утвердилась у світі у вигляді чи ліберальної, чи соціал-демократичної, чи неоконсервативної варіації у великій групі держав. Але для України вона була дійсно новою [23].

Початкові вимоги соціально-економічного характеру, які були задекларовані в матеріалах установчих конференцій крайових організацій, згодом увійшли до основної програми Руху, з якою він йшов на вибори і здобув симпатії серед населення. Перспективи дослідження цього питання залишаються значними за умов відсутності вичерпної джерельної бази, особливо щодо регіонального аспекту історії руху. Актуальність і доцільність цього питання, яке порушувалося на установчих конференціях крайових організацій Народного Руху України в кінці 80-х рр. XX ст., було

підтвержене подальшими подіями, які принесли Руху всенародну підтримку і привели Україну до державної незалежності.

Джерела та література:

1. *Гончарук А. Г.* Економічна політика Руху. Народний Рух України в історії та політиці: Матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції (11 – 12 вересня 1996 р., м. Одеса). – Одеса, 1996. – С. 7.
2. *Гончарук Г. І.* Народний Рух України. Історія. – Одеса, 1997. – С. 34 – 35.
3. *Гарань О. В.* Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993. – С. 39.
4. *Давимука С.* В'ячеслав Чорновіл – державотворча діяльність на Львівщині // Народний Рух України: місце в історії і політиці. Матеріали шостої Всеукраїнської наукової конференції (16 – 17 вересня 2005 р., Одеса). – Одеса, 2005. – С. 50.
5. *Гончарук Г. І., Шановська О. А.* Національна ідея і Народний Рух України. – Одеса, 2004. – С. 61.
6. *Білоус А. О.* Політичні об'єднання України. – К., 1993. – С. 45.
7. *Гончарук Г. І.* Народний Рух України. Історія. – Одеса, 1997. – С. 36, 37.
8. *Гарань О. В.* Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993. – С. 41.
9. *Гончарук Г. І.* Народний Рух України. Історія. – Одеса, 1997. – С. 38.
10. Там само.
11. *Гарань О. В.* Вказана праця. – К., 1993. – С. 17.
12. Державний архів Вінницької області (ДАВіО), ф. 136, оп. 84, спр. 171, арк. 21 – 23.
13. *Каменюк М.* Фронт чи тил?: Полемічні нотатки // Комсомольське плем'я. – 1988. – 23 грудня. – С. 3.
14. ДАВіО, ф. 136, оп. 88, спр. 2, арк. 71.
15. ДАВіО, ф. 136, оп. 84, спр. 28, арк. 45.
16. *Барцьось В. В.* Історія Народного Руху України на Вінниччині (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 280.
17. *Камінський А.* На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократія» на Україні. – Мюнхен, 1990. – С. 229.
18. *Гончарук Г. І.* Вказана праця. – С. 41, 43.

19. *Гончарук Г. І., Шановська О. А.* Національна ідея і Народний Рух України. – Одеса, 2004. – С. 95.

20. Народний Рух України: державність, демократія, реформи // Народний Рух України. Секретаріат. – К., 1994. – С. 24.

21. *Барцьось В., Гончарук Г.* Національна ідея в матеріалах установчих конференцій крайових організацій Народного Руху України (кінець 80-х рр. XX ст.). Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 17 – 18 листопада 2007 р.). – Івано-Франківськ, 2007. – С. 41.

22. *Барцьось В. В.* Діяльність Народного Руху України з розробки соціально-економічної програми та її реалізації в процесі українського державотворення (1988 – 1997 рр.): історіографія і джерельна база // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип. 9. Серія: історія. – Одеса, 2007. – С. 273, 277.

23. *Скрипник А. І.* Рух як носій нової парадигми розвитку України // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції (14 – 15 вересня 2000 р., м. Одеса). – Одеса, 2000. – С. 102.

ВОЛОДИМИР МУЛЯВА: НАРОДНИЙ ГЕНЕРАЛ, АБО НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ЗАРОДЖУВАВСЯ У ВІННИЦІ

Восени 1983 року до мене на квартиру, тоді ще в кімнатку сімейного гуртожитку, прозвану друзями “штаб-квартирою”, очевидно, через те, що було в ній завжди гамірно і тісно від числених друзів і знайомих, які часто приїздили і від’їздили, ночували, веселилися до глибокої ночі, надокучаючи сусідам і доставляючи море радощів нашому малюку Миколці, – тієї осені мені зателефонував університетський вчитель і старший товариш Степан Колесник, “кромольний”, як його називали у владі, письменник і журналіст, а нині – лауреат Національної Шевченкової премії. Після кількох загальних фраз про життя-буття, спільних знайомих стали змовлятися на вечерю – завжди обов’язковий захід, що став вже нашим ритуалом, і Миколка з тієї пори вже тільки й чекав, “коли приїде дядя Стьопа з Києва”.

- Вадиме, ви не будете проти, якщо я запрошу до вас одного старого товариша... Володя Мулява – можливо, чули?! Чудовий філософ і людинолюб... Тоді, значить, як і домовилися...

Степан Павлович до всіх звертається поштиво – на “Ви”, відчувається, що інтелігентність ця в нього не напускна, химерна, а та, що від мами, батьками надана, виколисана у вербовій колісці неподалік Вінниці у важкі роки кривавої історії нашої, всмокталася вона у кров з потом і глевтяком, а тому – вічна і природня, як Сонце на небі; за це любили Колесника на факультеті журналістики Шевченкового університету, де я вперше його побачив, а Марія Устимівна Каранська, навчителька української літературної мови, та авторитетно заявляла: “На Україні краще Колесника ніхто не пише! Якщо хочете чомусь навчитися – читайте його книжки!..” А відомий український письменник Павло Автомонов, також наш викладач і справжній живий класик, був ще відвертішим: “Дивіть-

ся на Степана... Це ще один доказ того, що якщо Бог не дав вам бути журналістом, то Павло Федорович вас цьому не навчить... Це – від Бога, а я – не Бог!..”

Володимира Муляву я тоді не знав. Слова Колесника “тоді, значить, як і домовилися” були швидше реакцією на мою доброзичливу згоду прийняти у себе його товариша. Втім, він і питав моєї згоди лише задля годиться, бо наперед знав моє ставлення до цього. Постійно приймати вдома гостей – це у мене родинне, від покійного батька, як любить повторювати моя дружина Валя, у нього також гість завжди був на першому плані, хоча й родом він не з Кавказу, а з наддністрянського села, але де люди відомі не меншою гостинністю...

Вони прийшли удвох. Колесник пропустив поперед себе невисокого чоловіка з довгими вусами.

- Будьте знайомі!..

- Доброго вечора!.. Мулява!..

Одягнений він був у вишиту українську сорочку, що носити її в ті часи було істинним героїзмом і вважалося “викликом радянському суспільству”, за це карали і якщо випускали кого на волю, то з тавром “українського буржуазного націоналіста”. Вишиванка і вуса – не обов’язково довгі, а навіть акуратно підстрижені, – тоді були в очах різних чиновників головною “прикметою” українського націоналіста, як називали всіх національно свідомих громадян. Якщо ж чоловік носив і перше, і друге, – то ледве не караул кричали...

В 1984 році, коли після обласної газети я прийшов працювати до управління КДБ, мої начальники, також українці, перше, що зробили, – примусили мене поголити юнацькі вуса, що їх я носив з дев’ятого класу. Один з начальників починав свій робочий день з того, що заходив до мого кабінету і говорив: “Це тобі, голубе, не в редакції... Тут козаків нема!..” Коли я вуса зголив, мене перестав упізнавати малолітній син, не йшов на руки і волав диким криком... Тоді я прийшов до заступника начальника управління і, навчений старшим товаришем по службі В.Т. Яременком, заявив, що подаю рапорт на звільнення з КДБ “якщо мої вуса заважають службі”... І це подіяло!

...За столом, як і годиться, почалися балачки. На самі різні теми – що називається “від села до столиці”, але на першому місці були література і мистецтво. Тоді я вперше почув раніше зовсім не знані рядки з поезій Івана Франка і Тараса Шевченка, вилучені червоною цензурою, нині я вже не пам’ятаю їх, але були вони дуже відверті й проникливі, без йоти фальші й обману, – про вбогу ньеньку-Україну, пошарпану і пограбовану своїми і чужими зайдами, свої серед яких – найжорстокіші, найпідступніші, одним словом – яничари...

- Володя належить до тих людей, яких можновладці багато разів хотіли б знищити, але так і не змогли, – пояснив Колесник.

- Що значить – хотіли?! – дивним вогнем засяяли Мулявині очі. – Хотіли, хочуть і хотітимуть знищити... Бо не вміщаємося ми до Покрустового ложа...

- Коли Карамзіна, який перебував за кордоном, запитали: “Как дела в России?” – він відповів лаконічно: “Воруют!” – це Колесник. – Якби мене запитали: “Як справи в Україні?”, то я б також відбувся одним словом: “Раби!” Всі ми – раби! Одні – менше, інші – більше... Нелегко це – вичавити із себе раба, по краплі, як ворок сиру... Нелегко і небезпечно! Але були люди, які змогли це зробити... Про Аллу Горську чули, Вадиме?!.. Про Івана Дзюбу, Вячеслава Чорновола... Як сказав поет, “одних уж нет, а те далече...”

Тоді, в моїй квартирці, з вуст Муляви і Колесника впали у мою душу перші слова про тоталітарне знищення системою української інтелігенції в Києві, Львові, Харкові, Житомирі, Вінниці... Іван Дзюба, Алла Горська, Вячеслав Чорновіл, брати Горині, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Микола Холодний...

Про це я раніше майже нічого не чув. Та й звідки було знати?! Газети прямо не писали – хоча час від часу з'являлися розгромні статті різних “критиків”, і посвячені люди – дуже вузьке коло, порване арештами і ув’язненнями, – ці люди здогадувалися, над чією шиєю цього разу занесено меч, кому слід чекати непроханих гостей у цивільному...

В голові не вкладалося: як це – держава без жалю і вагомих підстав розправляється зі своїми кращими синами і доньками, “золотим фондом”, кидає одних до тюрем, інших випирає на чужину, ще декого гонить з роботи, позбавляючи хліба... Де ще таке бачено?! Хіба що в гітлерівській Німеччині розправлялися з інакомислячими і палили їхні твори. Тут, в Україні, творів опальних письменників не палили, їх просто не публікували, крамольні рукописи інколи таємно викрадали з дач і квартир, знищували у темних кабінетах, без свідків...

В ті роки я про це міг лише здогадуватися. Як мовиться у народній мудрості, “имеющий глаза – да увидит, имеющий уши – да услышит”. Народну мудрість ми вчили тоді також здебільшого російську...

Що ж, очі і вуха я, дякувати мамі з татом, мав, тому дещо бачив і дещо чув...

Мені пощастило вчитися в Шевченковому університеті, студіювати журналістику в кращих викладачів. І от на першому курсі, навесні, перед самими підсумковими іспитами, раптом поміж сту-

дентів прошелестіла тривожна інформація: 9 березня до парку Шевченка краще не ходити, бо там, біля пам'ятника Кобзареві, збираються “запеклі українські націоналісти”, співають “Заповіт” і втягують у свою “діяльність” таких, як ми, “молодих і неотесаних”; лише за випадковий контакт з ними будь-кого можуть викинути з університету, називали хлопців, котрі вже потерпіли...

Мушу зізнатися, що тоді це мене дуже обурило ще й ось чому: 8 березня – день мого народження, але оскільки на цей день завжди припадає вихідний, то я планував 9-го зібратися на чарку в парку своїх друзів, – біля невеликого ошатного кафе стояла стара автомашина, сама лише шкаралупа вантажівки з розмашистим написом на борту “Ех, прокачу!” Біля неї ми і збиралися завжди. Кафе, здається, було безіменне, тобто без вивіски, але ми його поміж себе називали “Ех, прокачу!” Тому це застереження – не йти 9-го до парку! – в мене викликало тоді негативні емоції саме через несподівані складнощі зі святкуванням дня народження. Куди ж податися?! Посиділи в аудиторії, порадилися і вирішили все ж йти. Будь що буде!

Того дня в парку було безлюдно, як ніколи, – очевидно, подіяло “табу”! Зустрічалися лише поодинокі перехожі. Посиділи ми в “Ех, прокачу!”, кинули по чарці... Ніхто до нас не підійшов, до деканату нікого не викликали... Мабуть, горілку того дня в парку дозволяли пити, і це було безпечнішим, ніж класти квіти до пам'ятника Шевченку, хмільні тости владі приємніше було чути, ніж слова “Заповіту” “Поховайте та вставайте...” Іще б! Вся країна була у глибокому хмелю... Але усвідомлення цього до мене приходило поступово. Не можу сказати, що на момент зустрічі з Володимиром Мулявою і Степаном Колесником те усвідомлення вже в мені визріло, бо це було б не щиро і неправда. Але воно приходило...

Очі бачили, вуха чули...

Історію російської літератури в університеті нам викладав великий Патріот України доцент Микола Дем'янович Хмелюк, людина високої культури і великого благородства. Невисокий, худорлявий, у дротяних окулярах, білій сорочці з незмінною краваткою. І нічого в тому не було дивного, що український інтелігент читає... російську літературу, навпаки – ознака, як тоді казали, “ін-

тернаціоналізму”. А от якби український інтелігент читав студентам українську – рідну! – літературу, тоді стережися такого, приглядайся до нього пильніше, чи, бува, не дримає у ньому “націоналіст”. І приглядалися...

Про Хмелюка ходили різні чутки. Ніби викладав він раніше у Львівському університеті українську літературу, потрапив до “партійного чистилища”, звідки вийшов із забороною “преподавать на украинском”, відтоді вимушено читав російську, щоб хоч якось прожити в цьому страшному світі...

Не знаю, чи правда це до кінця, але схиляюся до цього, бо одного разу сам був свідком, як Микола Дем’янович, розповідаючи нам на лекції про поезію, здається, Лермонтова, раптом перейшов на українську і зі сльозами на очах читав вірші Івана Франка...

Завдяки своєму таланту, Хмелюк був “білою вороною” серед інших доцентів і професорів, як, до речі, і Володимир Савович Мулява у своєму педагогічному інституті. Послухати їхні лекції приходили – раніше такого не бувало! – фізики, математики, географи і навіть фізкультурники...

На день Хмелюкового народження – цю дату всі знали далєбі краще, аніж дату вже почилої радянської Конституції, – йому підносили незмінний і обов’язковий кошик квітів “від студентства”. Він любив усіх нас – відмінників і запеклих трійочників, мовчазних і горлопанів, статурних і не дуже... Любив, як батько синів і дочок, нікому не віддавав переваги. Не терпів одного – манкуртства, яничарства... Коли він помер, то провести його в останню путь приїхали до Києва випускники різних років зі всіх усюд, мов рідні, зібралися довкола дорогої домовини...

От що мені випало чути і яких людей бачити у Шевченковому університеті. Ясна річ, це спонукало до роздумів...

Знайомство з Володимиром Мулявою, який усім дуже нагадував Миколу Дем’яновича Хмелюка, і пробудило в мені приємні спогади тих літ.

І сьогодні, пишучи ці рядки, зримо бачу перед очима Хмелюка, Муляву, своїх студентських товаришів, серед них – талановитого і опального поета з Чернігівщини Валеру Барана, який ще тоді, у 1978-му, в подарованій мені збірці-альманаху “Вітрила-78”,

де були і його вірші, закреслив у своїй біографічній довідці слова “член ВЛКСМ”, а невдовзі вимушений був піти зі стаціонару...

Як це було недавно і, водночас, давно...

...А Мулява, помічаючи мою розгубленість від щойно почутого про репресії проти української інтелігенції, посміхався у свої кошлаті вуса.

- Ви, Вадиме, ніби малюк, якого вперше винесли на вулицю... На якій ви планеті живете, опустіться на землю, все це твориться і навколо вас...

Жив я на планеті “СРСР”, де ступити на реальний ґрунт і розплющити очі вважалося злочином, каралося обов’язково і немилосердно...

Зі щоденникових записів:

30.03. 1991 р.

Цікавий документ – мовою оригіналу:

«Из Киева, №...

Винница, УКГБ.

Передаём сводку сообщений иностранного радиовещания на СССР по резолюции начальника Инспекции КГБ УССР тов. Шевчука В. М.

28.03.91 1920 МСК. «Радио «Свобода» (украинский язык)

У микрофона Виктор Луканов.

«ВЕСТИ С УКРАИНЫ».

За круглым столом на следующей неделе собираются встретиться представители Руха и Комитета государственной безопасности на Винниччине. Договорённость об этом была достигнута ещё летом прошлого года между заместителем начальника областного КГБ Петром Петренко, с одной стороны, и председателем Винницкой краевой организации Руха Владимиром Мулявой, с другой стороны, во время проведения 53-дневной политической голодовки Мулявы. Тогда было принято политическое соглашение между КГБ и Рухом... На обсуждение будут вынесены следующие вопросы: о защите Комитетом госбезопасности новосозданных политических организаций от своеволия коммунистов, в частности, имели место факты избияния членов Руха первого декабря 1990

года в городе Баре..., во время проведения референдума 17 марта 1991 года в деревне Уладивка Литинского района... По мнению Степана Вовка, одного из организаторов встречи со стороны Руха, КГБ должен обеспечить нормальную политическую жизнь и защитить новосозданные партии и общественные организации от политического террора коммунистов, который приводит к дестабилизации обстановки..., представляет угрозу безопасности державы. Встреча будет транслироваться по просьбе Комитета по областному радио. Приглашены тележурналисты республиканского телевидения, корреспонденты республиканских и местных газет».

Таким чином, з боку Вінницького управління КДБ УРСР були реальні спроби зблизитися з демократичними силами регіону в межах тодішнього закону...

6.07.1991 р.

Зовні Мулява дуже і дуже схожий на молодого Тараса Шевченка, кажуть, що раніше навіть позував одному відомому художнику, який писав портрет Кобзаря. Таке могло бути!..

Ми часто з ним зустрічалися. Майже щодня – на тролейбусній зупинці, бо жили поряд.

“Як справи?” – зустрічав я його.

“А ти ніби сам не знаєш...” – натякав він підсміхувато на мою нову роботу в управлінні КДБ, куди я нещодавно перейшов з редакції обласної газети “Комсомольське плем”я”.

Разом гуляли у Вишенському парку. Він був якраз після багатоденного протестного голодування, звісно, політичного, воно залишило виразні сліди на його обличчі. Він тримався щиро зі мною, бо, очевидно, вірив, що найсокровенніше умре між нами...

“Вадиме, а у вас ще не виходять з партії?..”

“Ні... А ви хотіли б, приміром, щоб я поклав партійного квитка?”

“Звісно, ні... Ще не час. Якби такі, як ви, поклали партквитки, то вас всіх негайно повигонять з роботи, а від цього більше шкоди, аніж користі... Я завжди знав, що в КДБ є здорові сили, путящі хлопці... Одному тобі зізнаюся: якби тоді, в Житомирі, коли мене арештували, такі, як ти, не допомогли мені, то мав би я років зо 15 таборів...”

Він не лицемірів. Слід сказати, що Мулява з першого знайомства привертає до себе природною щирістю і правдивістю. Можливо, тому й люди до нього тягнуться.

Потім ми з ним виступали на людному мітингу демократичних сил Вінниччини (7 листопада 1990 року). Мулява зі своїми побратимами прийшли під вікна нашого управління КДБ. До колони, при вході, прив'язали вінка з колючого дроту. За вказівкою керівництва управління я вийшов до них “для встановлення контакту”. В цей час всі двері управління КДБ були наглухо заперті зсередини, а особовий склад на робочих місцях чекав, як розвиватиметься ситуація...

Мулява на моє прохання дав мені мегафона. Я говорив, і ніхто мене не перебивав...

Потім наше фото – мітинг на східцях УКДБ, ми з Мулявою стоїмо плечем до плеча, – опублікували за кордоном, хтось його туди переправив...

Коли тільки зароджувався Народний Рух України, і наші зацікавилися (за звичкою) В. С. Мулявою, одним з його фундаторів, я сказав тоді начальнику свого підрозділу: “Муляви не слід боятися, з ним треба вести діловий діалог...” Шкода, мене тоді не послухали...

1.10.1991 р.

З 18.00 до 21.15 в управлінні тривала зустріч з лідерами демократичних сил В. С. Мулявою, О. І. Колесником, С. М. Вовком, В. М. Палієм, Л. Р. Кароєвою, Л. М. Паламарчуком.

Непокояться вони одним: щоб Служба Національної безпеки України (СНБУ – так тепер називається наша організація) служила Україні! Турбуються за підбір кадрів і формування нової структури.

Вперше (я був присутній на всіх попередніх зустрічах!) така розкованість у бесіді, відчуття, ніби за столом сидять давні друзі. А чому б ні?!..

19.01.1992 р.

Як і домовилися, зустрілися з В. С. Мулявою у нашому, лише нам відомому місці, як це траплялося за часів його опали, інколи й

потайки від керівництва управління КДБ, зустрілися з моєї ініціативи і були взаємно відверті.

І ось він іде назустріч. Матінко! У військовому! Папаха! Погоня – полковник! Вже всі знають, що Мулява – начальник управління психологічної підготовки Міністерства оборони України і водночас – радник... Є. К. Марчука! Як у філософській істині: все тече, все змінюється...

Мулява – як завжди, серйозний, навіть трішечки суворий.

“А ти знаєш, Вадиме, скільки вони (працівники 5 відділу КДБ – В. В.) мені сала залили, а я на них не ображаюся... Мені шкода цих хлопців...”

Так і сказав: “Шкода!” І ще:

“От приїдемо до вашого управління з Євгеном Кириловичем (Марчуком, головою СНБУ – В. В.), хочу запитати у ваших, з 5-го, чи варто було мене отак цькувати...”

У Службі національної безпеки України (СНБУ), в Києві, готують кабінет В. С. Муляві, раднику самого Марчука. Мабуть, він переїде з часом до СНБУ.

“Знаєш, Вадиме, ніяк не можу привикнути до армії... Ось полковник Тустов за вказівкою міністра Морозова мене на вокзалі зустрічає. “Здравия желаю, товарищ полковник!...” – і першим бере під козирьок...”

Їдуть вони з Тустовим в автомобілі, і той раптом питає: “Вам, товарищ полковник, офіцер для супроводження нужен?!...”

“А я, Вадиме, навіть не знаю, навіщо він мені і що означає оте “для супроводження”... Сам звик обходитися, руки-ноги, дякувати Богу, здорові...” – це слова Муляви.

Побільше б нам таких полковників, самостійних, не звиклих до барства...

Потім, вже у мене на квартирі: дружина Валя мало не зомліла, коли відчинила двері, – Володимир Савович, якого вона звикла бачити у вишиванці, – і несподівано з полковницькими зірками на погонах!

Кидасмо у келих зірки, як вимагає того офіцерське правило, не нами заведене, щоб з часом вони злилися в одну велику зірку. Генеральську! (Невдовзі В. С. Муляві Президент України присвоїв звання генерал-майора – В. В.).

Далі я проводжаю його на вулиці, і він вже козиряє мені, як справжній військовий: “До зустрічі в Києві!.. Я тебе скоро викличу...”

25.02. 1992 р.

Рядок з шифротелеграми: “Командируйте м-ра (майора – *В.В.*) Витковского В. Н. Києвроком на трое суток.” Підпис: “первий зам. Председателя СНБУ Горбатюк.”

Дзвінок з Києва, від полковника Попика В. А., з прес-центру СНБУ: “Старий, шоб ти завтра був тут, перед дубовими дверима...” Це означає – у приймальні Голови СНБУ Є. К. Марчука.

В управлінні ходять чутки: Вітковського, напевно, забирають референтом Голови!

В насправді? В душі я знав: це – виклик В. С. Муляви, який у Марчука науковим радником.

Так воно і сталося. І от – Київ. В СНБУ довкола Муляви всі бігають, мов миші. Його кабінет – справжня зала! На столі – безліч різнокаліберних і різнорангових телефонних апаратів. Питає : “Ти хочеш зустрітися з Євгеном Кириловичем?!..” Відповідаю: “Давайте краще з вами...” Сміється. “Ти вмієш тримати язика за зубами?! То слухай... Євген Кирилович пропонував мені очолити вінницьке управління, але я відмовився – рано іще...”

А я подумав: “Шкода. Тоді-то було б діло. Було б...”

3.10.1993 р.

Вчора по радіо виступав Володимир Мулява, генерал-майор, начальник соціально-психологічної служби Міністерства оборони України.

Декого бісить, що він став генералом. Але ж не хтось інший, а саме вчений-філософ В. С. Мулява став практично батьком українських Збройних Сил. Докази? Ще в той далекий час, коли всі генерали – колишні і нині суцї – й подумати не могли про українське військо, 1986 року (свідчу про це, як працівник колишнього КДБ, який “був у курсі”) у м. Вінниці В. С. Мулява і М. Я. Горбович ініціативно почали розробляти концепцію майбутніх Збройних Сил України, зокрема, структуру і завдання соціально-психологічної служби, обґрунтували її необхідність.

1986 рік. В. С. Мулява тоді був ученим, викладачем Вінницького педінституту, керівником обласного Народного Руху, а дивився далеко вперед, думав і за генералів, і навіть за теперішнього Президента, який тоді представляв на Україні “ум, честь и совесть”, навіть не думав, що колись буде Президентом, і навіть уві сні не бачив Україну незалежною, тому що не переймався цим. То хїба це не робить Володимирі Савовичу честі?!

Звідки я це знаю? Тихими ранками і вечорами, майже щодня, ми з ним годинами гуляли вишенським парком, понад озером, і гомонїли про наболїле, радилися, сперечалися, але в найголовнішому сходилися: лад треба мїняти!

Це, так би мовити, перший етап.

1989 рік. Період, коли в Москві – вже політичний гамір, а у вінницькій провінції – тільки тліє... Володимир Савович – у Києві, керує Секретаріатом Всеукраїнського Народного Руху, займається проблематикою створення в недалекому майбутньому національних Збройних Сил.

Докази? Пригадую, управління СБУ отримало повідомлення шифром по лінії роботи відділу “З” (колишній “5-й” – В. В.): рухівці озброюються, виношують плани формування своїх (українських!) Збройних Сил. Цим займався у Києві Мулява. Тоді це вважалося великим криміналом, немислимою крамолою. А нині більшість генералів, дякуючи своєму міністерству, носять високі шиті золотом погони та ще інколи шиплять на Муляву. А де ви були, коли Мулява вмирав від політичного голодування на вінницькому майдані, – за нас і за ваше генеральство також! Знаю, де: в окопах, лише не разом з Мулявою і демократами, а – в окопах навпроти...

Є єдиний справді народний генерал – Мулява Володимир Савович!

* * *

5 серпня 2009 року газета “33-й канал” опублікувала матеріал “Чеська весна” переломила свідомість полковника Нижника” і подала фото несанкціонованого мітингу біля стін управління КДБ 7 листопада 1990 року. На ньому – з мегафоном у руці я, ліворуч мене – В.С. Мулява, натхненник і організатор того мітингу. У мене в архіві збереглося інше фото, де добре видно Володимира Савовича, це саме воно облетіло численні зарубіжні газети і журнали...

Було колись. Було.

НАШ ПРАПОР

*Після здобуття Україною статусу незалежної, суверенної та соборної держави все більше зростає інтерес нащадків до творчості науковців, які висвітлювали у своїх працях історичне минуле і культурні надбання нашого народу. Саме цій справі присвятив своє життя український учений **Кость Віталійович Широцький** (1886 – 1919) – уродженець Східного Поділля, національно свідомий державотворець, громадський просвітник, педагог, науковець, якого його університетський друг, державний діяч Ісаак Мазепа вважав високоосвіченою, культурною, з чистим, немов кришталь, характером людиною, патріотичним громадсько-політичним та культурно-просвітницьким діячем [1; 2].*

Будучи відданим виразником національної ідеї, вболівачи всім серцем за її становлення, професор заснованого у жовтні 1918 року гетьманським урядом П. Скоропадського Кам'янець-Подільського державного українського університету К. В. Широцький наголошував у своїх працях, що український народ має повне право на власну вільну державу. Підтвердження цього – одне із досліджень ученого (подається зі збереженням мови оригіналу):

Кожен нарід і держава й навіть партії мають свої відзнаки: прапори осібних кольорів та герби. Свої прапори мали наші люде ще 1000 років перед нами. Які були ті прапори з зовнішнього вигляду у давнину – то можна бачити на стародавніх образках, але який був звичайний їхній колір – того не знати. Не взнати також, чи були на прапорах якісь знаки. Де-хто гадає, що в давньому Києві за часів князівських таким знаком був образ арх. Михайла, але то власне сталося пізніше – в козацькі часи, а з давніших наших знаків відомий лиш з XIII в. знак лева, що драпається на скелю; той знак до сеї пори заховали наші брати-галичане поруч з козацьким образом св. Михайла; у Запорожців був ще свій знак – образ козака.

Нас одначе цікавить не знак на прапорах – а то, якого має бути кольору наш теперішній прапор.

Відповідаючи на се, треба заглянути в минувшину, коли наші предки ще ставали до політичного та культурного життя, позичаючи різні культурні здобутки від сусідів. Тоді зі сходу й з Візантії йшли до нас парча, шовк й інші тканини, заткані золотом на синьому або червоному тлі; тоді до нас приносилися пишні мальовила, де золото клалося на синіх полях стіни; тоді на численних книжних окрасах і емалях комбінувалися сі дві фарби – жовто-золота із синьою. Отсі пишні сполучення жовтого з синім – що так йшли до нашого оточення – бо ті ж фарби у нас всюди в природі – стали улюбленими, і через те в козацьку добу ми їх бачимо, як прийняті і Король надсилає й таку саму корогву гетьманові Б. Хмельницькому; такі сині з жовтим корогви залишилися від Полтавського, Лубенського й др. полків (XVIII в.) в музеї Київської Академії, в оружейній палаті і в Ермітажі в Петрограді. Синьожовті барви знають козацькі думи й різні історичні документи не лиш на прапорах: Дума описує галеру, на котрій їде гетьм. Самийло Кишка, пооббивану золотосиніми кіндяками (сукнами), котрі після козаки паювали поміж себе. З таких золотосиніх тканин козаки шили свої убрання. В сі кольори вбирали надвірних козаків правобережні державці в XVIII в.; в жовтих жупанах та в блакитних контушах і шароварах були вбрані гайдамаки Гонти, як то описують сучасники й як то можна бачити на давніх образках; те саме було й в Гетьманщині в деяких полках, бо відомо, що коли прийшли на Україну синемундірні шведи, то московське військо не могло їх відрізнити від козацького війська. Такі одежі описуються теж в стародавніх тестаментях козацьких.

Не диво, що сполучення жовтого з синім можна бачити на давніх українських хатніх малюваннях, на килимах, плахтах, вишиванках, на слуцьких козацьких поясах та тканинах, на церковних ризах. Простий наш нарід до сеї пори вимальовує затилля своїх хат в жовте з синіми підводами (лиштвами), а також уживав сих кольорів в своїх вишиванках (полики, лиштви...) і лиш років 50, як змінив ті кольори на чорне та на червоне. Через те й Шевченко в такі кольори убрав був свою наречену. Він і природу українську описував в сих кольорах (позлотистий степ і синє небо, синє море

з рудими очеретами й скелями, жовті ниви й сині гори за Дніпром).

Жовте и сине! Се дві барви здавна улюблені українським народом, обидві вони утримались в Галичині. Вони зостануться нашими національними кольорами й на далі.

К. Ш.

Джерела та література:

1. З університетського життя // Трудова громада (Кам'янець-Подільський). – 1919. – № 69. – 26 вересня. – С. 4.

2. Лист Ісаака Прохоровича Мазепи до Івана Івановича Огієнка від 16 вересня 1919 р. Машинопис. Оригінал. – Державний архів Хмельницької області, ф. Р – 582, оп. 2, спр. 1, арк. 105 – 105 зв.

3. *Широцький К.* Наш прапор / *К. Широцький* // Календар на рік звичайний 1918. / Вид. «Благодійного товариства видання загально-корисних та дешевих книжок» під ред. К. Широцького. – Київ, 1918. – С. 23 – 24.

**РОКИ ІДУТЬ, ПАМ'ЯТЬ ЖИВЕ.
ВАСИЛЬ ПІДПРИГОРЩУК –
НАША СЛАВА!**

Словосполучення «Незалежність України» здебільшого у нас асоціюється з набуттям цього статусу країною (державою) загалом і рідше – з конкретними особистостями, які наближали 24 серпня 1991 р., особливо, коли це стосується периферії. Та давно відомо, що у кожній дії, руху чи бездіяльності є прізвисько, ім'я і по батькові. В науці є такий термін як «критичне накопичення інформації», коли теорія матеріалізується в конкретні винаходи і відкриття (скажімо, перші спроби людства в освоєнні повітряного простору умовно продовжувалися від часів Леонардо да Вінчі до перших літальних апаратів, які з'явилися в 19 ст.).

По велінню долі процес завершення здобуття Україною самостійності пов'язаний з іменами Героя України Левка Григоровича Лук'яненка, голови першої в Україні політичної партії УРП (альтернативної КПРС), В'ячеслава Максимовича Чорновола, голови легендарного Народного Руху України, та цілою плеядою їхніх прихильників, і на Вінниччині зокрема. Мова буде йти про моїх земляків **Василя Леонтійовича Підпригорщука** та **Володимира Васильовича Турбовця**, про яких відомо менше, але ми маємо бути вдячні їм за все зроблене, а саме **за пробудження** – слово, яке найвлучніше, на мою думку, окреслює події, пов'язані з цими особистостями.

Тож про п. Василя Підпригорщука, який народився 01.02.1937 року в с. Журбинці (слобода Попівка) Козятинського району на Вінниччині в багатодітній родині Підпригорщука Левка, 1904 р/н, і Одарки Власівни, 1908 р/н. Традиційно українська селянська родина була багатодітною. Сім'я Підпригорщуків не стала тут винятком – нараховувала 11 дітей – дев'ять хлопців і двох дівчат. Зазвичай, в таких багатодітних сім'ях основним принципом виховання була праця, яка була мірилом всіх почестей і нагород. У випадку з

малим Василем такою відзнакою його дитячих трудів стала Почувальна Грамота, як вінець семирічного опановування науками в Журбинецькій школі і продовження навчання в гірничому технікумі.

Та в подальшому довелося навчатися в більш «престижних учбових закладах» ГУЛАГУ, де з 1955 р. до 1961 р. він під дулом автомата освоював простори тайги Комі АРСР і північного Уралу, та ще й з червоною стрічкою на «Особистій справі» – «Склонен к побегу» [1].

Далі було закінчення Донецького гірничого технікуму, а потім Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту, в якому в 1971 році успішно здобув спеціальність інженера-електромеханіка.

І все було б традиційно, як для того часу, та радянське суспільство увійшло в круте піке під назвою «перебудова», яка покликана до активної діяльності небайдужих українців, невеликий відсоток яких, у порівнянні з основною масою населення, зміг виокремитися в лідери, що об'єдналися в першу альтернативну до комуністичної партії організацію – Українську Гельсінську Групу.

Наразі більше відомим є, так би мовити, вінницький період політичної діяльності п. Василя, коли з утворенням Української Гельсінської Спілки 1988 р. (далі: УГС) він активно став займатися політичною діяльністю в якості її представника від Вінниччини [2]. Ось саме цей факт свідчить про неабияку силу волі, мужність і небайдужість до долі рідного краю цього чоловіка, який у суцільному вакуумі радянської дійсності наважився відкрито заявити владі про те, що говорилося тільки пошепки на кухні. Сучасній молоді важко уявити собі, що за тодішнім кримінальним законодавством України можна було отримати років 10 – 15 ув'язнення, а то й розстріл за «крамольне» слово [3].

Ну, власне, це і є продовження страдницького шляху в житті Василя Підпригощука, яким пройшли його попередники і, зокрема, наш земляк Василь Стус. Хоча і основним напрямком функціонування Гельсінської групи, а пізніше спілки, була правозахисна діяльність, та в умовах радянської дійсності, де закон був законом лише у випадку співпадіння з ідеологічними постулатами, якими керувалася комуністична партія, правозахисники ставали опозиціонерами, а згодом – і ворогами існуючого режиму, що підтверджується подіями осені 1989 р. Тоді у м. Вінниці було заплановано (на 2 вересня 1989 р.) в рамках загально-республіканської акції, мітинг з приводу обговорення проєкту закону про вибори народних депутатів до Верховної Ради УРСР і до місцевих Рад, санкціонований народними депутатами Верховної Ради СРСР від України [4].

Далі спогади самого Василя Підпригорщука: «Я вирішив підняти на цьому мітингу два жовто-блакитні прапори з тризубами. Враховуючи попередній досвід, вирішив нікому не говорити про свій план і готуватися до акції самостійно у будинку по вул. Ко-

зицького 48, кв. 4. Задум був, щоб на обох прапорах були тризуби, але сталося так, що лиш на одному прапорі був тризуб. Мітинг було заплановано на 12.00 в парку ім. Горького. Цього дня, коли я робив останні приготування до виходу з будинку, раптом зайшов В. Івасунько (він знав цю квартиру) і все це побачив. Тоді я повідомив йому, що ці два прапори повинні сьогодні замайоріти на трибуні мітингу у парку. Він із здивуванням поглянув на мене і каже: «Я тільки не звідти, і там дуже багато міліції, хоч і людей йде чимало в парк». Я запропонував йому взяти участь у цій акції разом зі мною, пояснивши, що наслідки можуть бути дуже неприємними для нас. Він погодився. Я пояснив йому яким маршрутом будемо пробиратися в парк, а там, дивлячись по ситуації, до самої трибуни. Все відбулося, як було сплановано. Ми біля самої трибуни (помосту), щільно оточені людьми. На помості також повно людей – щось дискутують, сваряться. Але це мене не обходить. Івасунько лишається з прапорами біля помосту, а я по сходинках піднявся на поміст, пробрався на ту сторону, де стояв Івасунько. Він подав мені загорнуті у папір прапори з древяними і через секунд 3 – 5 вони замайоріли над людьми і міліцією – по прапору в кожній руці. Івасунько, коли прапори замайоріли, схопився руками за поміст і вибрався на верх і один прапор я дав йому [4]. Буквально через декілька секунд нас почали стягувати з помосту молодики в цивільному. На вигуки людей «Киньте нам прапори!», ми так і зробили. Але їх потім у них забрали, і прапори були разом зі мною та Івасуньком доставлені до суду. Нас відвезли на опорний пункт Ленінського РВВС м. Вінниці, де заступник начальника райвідділу В. Кривов'яз склав на нас протоколи [5].

Газета «Комсомольське плем'я» за 05.09.89 р. так відгукнулася на цю подію: «...А потім сталося непередбачене – на поміст вибігли двоє людей і почали вимахувати в повітрі жовто-блакитними прапорами...» [6]. Не обминула її увагою й газета «Вінницька правда» від 10.09.89 р.: «На імпровізовану трибуну вийшло одразу близько десяти чоловік. Вони про щось говорили один одному, гаряче сперечалися. І тут двоє з них розгорнули жовто-блакитні прапори з вишитими тризубцями. Одразу ж з натовпу кілька голосів викрикнули: «Слава Україні!» [7].

Та ні в першому матеріалі, ні в другому, не згадуються прізвища тих людей з прапорами. І лише в судовому засіданні (суддя Марасєв), коли нас оштрафували на 250 крб. кожного, прозвучали власні імена, прізвища і по батькові Підпригорщука Василя Леонтійовича та Івасунька Віктора Дмитровича. У постанові суду зазначено: «Підпригорщук В. Л. в 12 ч. 30 м. 02.09.1989 г. в ЦПКиО принимал участие в несанкционированом митинге, выходил на трибуну с желто-голубым флагом с трезубцем. Подпригорщук свою вину не признал, но не отрицал факта участия в митинге, размахивал на трибуне указанными выше флагами».

Отже, нас покарали за використання жовто-блакитного прапора, який публічно **вперше** був піднятий у м. Вінниці 02.09.1989 р.

Правда про встановлення жовто-блакитного прапора біля Вінницької міської Ради (за спогадами Василя Підпригорщука)

10.10.1990 р.

Голові Вінницької міськради
П. Юр'єву В. І.,
проводу Вінницької
обласної організації
Української
республіканської партії (УРП)

Повідомлення

21 жовтня 1990 року о 16.00 годин на площі перед міськвиконкомом відбудеться встановлення національного синьо-жовтого прапора та мітинг. Прохання озвучити площу та повідомити населення міста і області через обласну пресу та радіо про намічені заходи.

м. Вінниця, вул. Пушкінська, 11.

Голова ВОО УРП В. Підпригорщук
С. Чаплигін
В. Веровчук

А. Пилипенко
Ю. Федорів [10].

Про те, що міськвиконком дасть дозвіл на встановлення прапора або буде повідомлення у Вінницьких газетах і обласному радіо, годі було й думати. Тому вже 11 жовтня почали розповсюджувати по місту оголошення такого змісту: «Вінничани! 21 жовтня 1990 року о 16.00 на площі перед міськвиконкомом відбудеться встановлення національного жовто-блакитного прапора та проведення з цієї нагоди мітингу. Всі на площу! Українська Республіканська партія (УРП)».

Майже всі об'яви писалися від руки – копіювальної техніки у нас не було. Виготовлення прапора взяла на себе секретар ВОО УРП Наталія Мельник. На покупку всього необхідного для цього було виділено гроші з партійної каси ВОО УРП. Нас тоді ніхто не фінансував. Це зараз «патріотами» стають тільки за гроші. А тоді ми жили боролись і перемагали, маючи лише 70 – 80 крб. в місяць внесків членів партії. Придбанням труб для виготовлення щогли під прапор зайнявся я сам. Це питання було непростим. Потрібні були труби різних діаметрів, а грошей, щоб їх купити, не було. Тому я звернувся до начальника цеху залізо-бетонних конструкцій заводу «Будіндустрія» по вул. Тарногородського, де я раніше працював електриком і звідки ще у березні 1989 р. мене було вигнано як «Люципера із царства Божого». Начальник погодився мені допомогти у цій справі. Він так і сказав: «Ти сам розумієш, що для мене це пахне добрячим криміналом, але для такої справи я, як українець, тобі відмовити не можу». Він закликав до кабінету бригадира О. Вапельника і ми у трьох з олівцем все вирішили. Щогла мала бути 15 метрів довжиною, складатися з шести частин труб різного діаметру, так, щоб кожна наступна труба входила в попередню. Домовилися, що заготовлені частини труб вони викинуть за бетонний паркан, яким був обнесений цех, у куці, а далі то вже мої проблеми. Допомогти доставити труби погодилися 7 чоловік, а прийшло двоє – В. Веровчук з товаришем. Я тоді зайшов у гуртожиток по вул. Станіславського, де мешкали хлопці-афганці. Вони погодилися допомогти. Ось так труби були доставлені на Пушкінську, 11. Було біля 24 години ночі. Всі, хто допоміг реалізувати операцію з щоглою, заслуговують на найщирішу подяку, адже ри-

зикували не тільки втратити роботу, а й потрапити на тюремні нари. Адже це була крадіжка державного майна. Поіменно це були – Коваль Петро Михайлович – начальник цеху, Вапельник Олександр Якович – бригадир; металісти: Тимусяк Анатолій Петрович, Сергійчук Іван Іванович, Маковійчук Микола Федорович, Грицишин Микола Васильович. Безпосередньо збирав щоглу Василь Яблочников, що був у нас на Пушкінській, 11 і за завгоспа, і за сторожа.

17-го жовтня мене покликали в міськвиконком. Захожу в кабінет. За столом сидить І. І. Сорока, перший секретар Ленінського РК КПУ і голова міськвиконкому, поряд з ним сидить все керівництво Вінницького Руху: Мулява, Нижник, Вовк, Колесник. Замість Сороки став говорити Мулява. Приблизно таке: «...ми не проти установа пражору, але навіщо поспішати, почекаємо коли ВР прийме закон про символіку і тоді усі разом з міською радою урочисто встановимо на площі пражор...». Така позиція присутніх обурила мене і я відповів Муляві: «Якщо надіятися на Вас, то національний пражор взагалі ніколи не буде встановлений у Вінниці» і одразу звернувся до Сороки І. І.: «Іван Іванович, заяву на встановлення пражору подавала УРП? То ж у зазначений день і час УРП буде встановлювати пражор на площі перед міськвиконкомом.

На другий день, тобто 18 жовтня, з міськвиконкому прийшло повідомлення про заборону встановлення пражору і проведення мітингу. До такої відповіді ВОО УРП від самого початку морально була готова. Я був переконаний, що 21 жовтня на площі буде не менше 15 – 20 тис вінничан і цей фактор буде вирішальним. Того ж дня я з О. Білинем і В. Веровчуком визначили місце встановлення щогли та оглянули виготовлений Надією Мельник жовто-блакитний пражор з тризубом розміром 4 м на 2 м. Пражор був чудовий!

21 жовтня десь о 12 дня стало зрозуміло, що влада не буде чинити опір встановленню пражора, почали збиратися люди, які викопали яму, принесли щоглу, цемент, каміння, щєбінь і пісок. А коли я заміряв яму, чую позаду хтось говорить «освятити» в церкві. Пражор несли до церкви і назад розгорнутим. Десь о 17.00 жовто-блакитний пражор замайорів над площею під захоплені оплески

понад 20 тис людей і вигуки: «Ура!» і «Слава Україні!». Вінниця стала третім містом в Україні (після Львова і Києва), де на той час були встановлені національні жовто-блакитні прапори в центрі міста».

Власне самі спогади Василя Підпригорщука були написані як першоджерело від безпосереднього ініціатора і найактивнішого учасника тих буремних подій і всі інші, хто в тих чи інших варіантах долучився пізніше, не мають значення.

Звичайно для повноцінного дослідження тих подій потрібно було б вислухати і другу сторону, тобто «хлопців в цивільному», як називає їх п. Василь, та на неодноразові звернення до місцевого СБУ – відповідь надходить негативна [9]. Звернення до Вінницької міської Ради [10] та Вінницької обласної Ради не дали позитивного результату [11]. А отже, попередні звертання громадськості про належне вшанування тих, хто боровся за незалежність і місця підняття українського прапора, залишаються не почутими.

Джерела та література:

1. *Василь Підпригорщук*. Демістифікація міфів. – 2007. – С. 1.
2. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах. – Київ: Ярославів Вал, 2012. – С. 351.
3. Вікіпедія. Выписка из расстрельного протокола по ст. 58 УК РСФСР 1937 г.
4. «Вінничани – творці незалежності». Матеріали до єдиного дня інформування м. Вінниця, ст.5
5. *Василь Підпригорщук*. Демістифікація міфів. – 2007. – С. 21.
6. *Василь Підпригорщук*. Демістифікація міфів. – 2007. – С. 25.
7. «Мітинг якого не було» // «Комсомольське плем'я». – 1989. – 5 вересня.
8. «Діалог, а не протистояння» // «Вінницька правда». – 1989. – 10 жовтня.
9. Листи управління СБУ у Вінницькій області від 06.07.2018 р. № 53/ш-5/8, від 10.06.2021 р. № 53/ш-4/8.
10. Лист Вінницької міської Ради від 2.08.2018 р., № Ш-01-63109/01-00-10.
11. Лист Вінницької обласної Ради від 09.06.2021 р., № 28-Ш-322-4.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАПОР НАД ЛИПОВЕЧЧИНОЮ

Нинішня молодь як належне сприймає наш прекрасний стяг, але представники старшого покоління пам'ятають з якою боротьбою він стверджувався. Перші синьо-жовті полотнища продемонстрували нам львів'яни, чії агітаційні автобуси стали заїжджати і на Вінниччину після послаблень у період проголошеної М. Горбачовим перебудови. Наприкінці 1989 року утворився Народний Рух України, а потім і перша демократична партія – УРП (Українська республіканська партія), активним діячем якої став наш земляк Володимир Турбовець (колишній член УГС, якого переслідували). Саме його вчинок напередодні чергового культового для радвледи Дня Перемоги викликав паніку серед місцевої комуністичної еліти...[3].

Зі спогадів Володимира Турбовця, мешканця с. Брицьке Липовецького району, голови райорганізації Української республіканської партії:

«8 травня 1990 року я підняв державний синьо-жовтий прапор України над своїм будинком в с. Брицьке і він гордо майорів там до проголошення самостійності України, незважаючи на погрози та залякування.

21 жовтня 1990 р. обласний провід УРП прийняв постанову про підняття синьо-жовтого прапора перед міськрадою м. Вінниці. Незважаючи на відмову дати дозвіл на підняття прапора, ми його підняли. Керував процесом підняття голова обласної УРП п. Підпригоріцук, виконували – голова Іллінецької УРП Степан Ямковий, я – Турбовець Володимир, член УРП Валерій Ковальов та ще декілька членів Руху, прізвища яких не пам'ятаю... Вся операція підняття прапора зайняла годин 6 часу, дець приблизно з 12 годин дня до 6 годин вечора. Все це відбувалося під пильним наглядом міліцейських сил та маси совіцьких чиновників різного рангу...

29 грудня 1990 р. я та Сергій Слободянюк провели акцію несанкціонованого пікетування районної ради в смт Липовець. Акція

супроводилася підняттям державного прапора в селищі і мала широкий резонанс в районі та поза його межами. Ми звернулися до голови районної Ради Пасеки М. С. з вимогою не допустити суміщення двох посад: першого секретаря районної КППС та голови районної Ради».

Замовчати дану акцію не вдалося і 15 січня 1991 року в райгазеті «Нове життя» з'явилася замітка М. Дажури «Жовто-блакитний прапор у Липовці»:

«Численні наші читачі запитують: хто цими днями приїжджав до Липовця з жовто-блакитним прапором і чого хотіли ці люди?»

В одних велике здивування, в інших – обурення викликала поява біля райвиконкому двох чоловіків з жовто-блакитним прапором у руках. Окремі із присутніх настільки були розгнівані цим візитом, що їх приводилось стримувати працівникам міліції.

Чого ж хотіли ці люди? Виявляється, ні мало ні багато: почитати жовто-блакитний прапор на будинку райвиконкому. Крім того, вони вимагали вирішити питання про неможливість суміщення двох посад – першого секретаря райкому Комуністичної партії України та голови районної Ради народних депутатів.

Безперечно, читачеві не терпиться дізнатися, хто ж вони, ці борці за демократію? Це В. В. Турбовець, житель села Брицьке, 1952 року народження, як він каже, «тимчасово не працюючий, утримуючий домашнє господарство», член Української Республіканської партії...

Його товариш – С. О. Слободянюк, 1966 року народження, працював у Бричанській восьмирічці..., пішов на роботу у вінницьку тепломережу, член УРП...

Я бачив, як один громадянин з великим гнівом вимагав, щоб незвані гості забиралися геть зі своїми символами і вимогами. Кілька чоловік гаряче його підтримали...

Володимир Турбовець спробував було перейти в наступ, звалюючи всю вину на комуністів за голодомор у 1933 році, за репресії...

Коли зароджувалися різні партії, коли вперше боязко піднімалися жовто-блакитні та прапори інших кольорів, ми мало звертали на це уваги, мовляв, то дрібниці. І помилилися. Про це гово-

рять у парламенті, про це йдеться також у засобах масової інформації. Отож із символікою пора вже вирішувати» [1].

Хід історії спробував перепинити переворот ДКНС, але у відповідь 24 серпня 1991 року Верховна Рада прийняла Акт про незалежність України, одним з авторів якого був Левко Лук'яненко, голова УРП (з ним у В. Турбовця склалися дружні зв'язки). Та на місцях хоча і познімали комуністичну символіку, але не поспішали вивішувати національні прапори до вказівки зверху. Тому справу у свої руки взяли активісти. Підняття синьо-жовтого прапора над райвиконкомом організував Володимир Дишкант (на жаль, до цих пір не передав спогадів в архів). А ось записи про події в міській раді збереглися...

Зі спогадів Володимира Сеніва, мешканця м. Липовець, директора ТОВ «Зодчий», голови Липовецького осередку Народного Руху України:

«Осіною 1991 року в жовтні місяці я прийняв рішення зняти з металевої щогли біля міської ради радянський прапор і замінити його жовто-блакитним.

Я домовився з водієм автомашини з вишкою паном Рихліцьким і попросив голову міської ради Кузьмова В. А., щоби він дозволив в комунгосп і замовив автомашину.

Прапори тоді на Вінниччині не продавались. Прапор купив у Львові брат моєї дружини Сивак В. Г. і цей прапор я встановив біля адмінбудинку міської ради.

Я був одитий в білій вишитій сорочці і костюмі, і легкій куртці. Погода була сивою, зранку моросив дощик. Прапор я встановив після обіду. Коли я його закріпив, виглянуло сонце і світило десь біля години. Пробилось крізь гілки дерев. Освітило прапор. Я сказав: «Бачите, з нами Бог» [6].

Врешті Верховна Рада затвердила символи нашої незалежності і навіть Бричанська сільська рада змушена була підняти синьо-жовтий прапор. Володимир Турбовець лише після цього зняв зі щогли над своєю хатою той перший національний стяг, який першим майорів над Липовеччиною з травня 1990 по грудень 1991 року. Нині він зберігається в районному архіві.

В 2017 році наш земляк з Лукашової Василь Шпичка, голова обласної організації «Меморіал» і автор досліджень із даної тема-

тики, започаткував 23 серпня зліт учасників підняття національного прапора на Вінниччині. В 2018 році така акція продовжилася на Липовеччині і своїх колег по боротьбі приймала в знаменитому селі Брицьке мужня людина, яка вперше підняла символ нашої незалежності над рідним краєм [5].

В сільському будинку культури його, бричан і гостей вітали з Днем Державного Прапора України сільський голова Марія Пищик, директор ПП «Фортуна» Валерій Кравчук, депутат обласної ради Володимир Барцьось, голова обласної організації «Меморіал» ім. Василя Стуса Василь Шпичка, Почесний краєзнавець України Олександр Роговий, від імені учасників підняття національного прапора на Вінниччині – Володимир Мазур. На закінчення герой цього дня Володимир Турбовець подякував присутнім за високу відзнаку його діяльності. Гарний концерт в честь свята дали колектив «Бричаночка» та сільські аматори.

Присутні здійснили екскурсію легендарним селом Брицьке, поклали квіти до пам'ятників жертвам голодомору, воїнам-визволителям і землякам, лауреату Шевченківської премії Василю Земляку, який народився в сусідній Конюшівці і ходив у Бричанську школу стежиною (її показав присутнім Володимир Турбовець). Всім роздали брошури Олександра Рогового з історії Брицького. Гості відвідали новозбудовану церкву, відновлену на місці зруйнованої більшовиками. Заслуга у цьому – Валерія Кравчука, який співпрацює із сільською радою по благоустрою села та його закладів.

В місцевому відділенні зв'язку голова районної спілки філателістів Олександр Роговий разом з заввідділенням, як виявилось, своєю колишньою ученицею Наталією Прокоп'юк провів презентацію першого із серії філателістичного конверта про учасників підняття національного прапора на Вінниччині у 1989 – 1991 роках, на якому зображений Володимир Турбовець з першим синьо-жовтим прапором на Липовеччині.

День державного Прапора в Брицькому завершився біля щогли власного будинку Володимира Турбовця, на якій зранку цього дня ним піднято синьо-жовте полотнище (як у далекому 1990 році). Тоді на вимогу його зняти він заявив, що тут – інша держава, а зніме він прапор лише після його вивішення на сільській раді. Ку-

точок незалежної України проіснував аж до проголошення Незалежності і після підняття нового державного прапора на сільраді був знятий і переданий на зберігання в районний архів, звідки тимчасово привезений цього дня в Брицьке.

Голова обласної спілки «Меморіал» Василь Шпичка та один з учасників підняття національного прапора на Вінниччині Анатолій Заєць відкрили пам'ятний знак з надписом: «8 травня 1990 року на цьому будинку по вул. Вишнівського, 18 мешканцем с. Брицьке Володимиром Турбовцем вперше на Липовеччині було піднято національний синьо-жовтий прапор. Слава Україні!».

На акції були присутні журналісти та телевізійники, і вже ввечері репортаж про це було кілька разів передано по всій Україні [2].

А дану оповідь хочеться закінчити уривком одного з ранніх віршів відомого поета війтівчанина С. Савченка:

*Наш прапор у центрі Європи,
У центрі планети висить.
Дощі благодатні окроплять
Правічну ту жовту блакить.
Коли він здіймається в небо,
Тріпоче на вітрі в версі,
Цей символ для мене і тебе
Дорожчий за символи всі!*

Джерела та література:

1. Дажура М. Жовто-блакитний прапор у Липовці // Нове життя. 15 січня 1991 року.
2. Роговий О. Село над Вільшанкою: Брицьке через війни і біди. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. 72 с., іл.
3. Роговий О. Синьо-жовтий прапор над Липовеччиною // Липовецькі вісті. 29 серпня 2018 року.
4. Роговий О. Хроніка Незалежності // Липовецькі вісті. 7 липня 2001 року.
5. Шпичка В. На прапор рівняйсь! // Вінниччина. 20 липня 2017 року.
6. Спогади Турбовця В. В., Сеніва В. І. та інших учасників подій / Колекція спогадів О. Рогового.

ХРОНІКА ПРОВІДНОЇ ГАЗЕТИ ВІННИЧЧИНИ ДО ТА ПІСЛЯ ПУТЧУ

У вересні далекого 1917 року вінницькі більшовики видали мізерну, в один аркуш, газетку і назвали її «Борьба» [1, с. 240] . Їх друкований орган неодноразово міняв назву і після Другої світової війни став називатись «Вінницька правда» – орган Вінницького обласного комітету Комуністичної партії України і обласної Ради депутатів трудящих (народних депутатів).

І цей орган активно боровся з українським Рухом, друкуючи дискредитуючі матеріали про місцевих рухівців. Наприклад, 8 та 9 серпня 1991 р. на першій сторінці газети було опубліковано розлогу статтю під промовистою назвою «Демократія чи кастрократія. Роздуми про нову програму Руху» [2].

19 – 21 серпня 1991р. військово-партійна бюрократія зробила спробу врятувати імперію і свою владу в ній шляхом державного перевороту. За традицією його було здійснено під час відпустки лідера КПРС і держави М. Горбачова. Секретаріат ЦК КПУ вже 19 серпня зобов'язав партійні комітети на місцях сприяти ДКНС, керуватися його документами, давати відсіч екстремістським настроям, спробам громадянської непокори, заборонити будь-які мітинги, демонстрації, маніфестації, страйки, публікацію антипутчівських матеріалів, а також заявив, що заходи «керівництва країни» відповідають настроям переважної більшості трудящих і співзвучні з принциповою позицією Компартії України.

Зрозуміло, що місцевий орган партійців області, демонструючи свою лояльність до ДКНС, негайно друкує заяву голови Верховної Ради СРСР А. Лукьянова, першу і другу постанови ДКНС про припинення діяльності небажаних новому режиму органів влади і про випуск центральних, московських, міських і обласних газет. Центральне місце зайняв указ виконуючого обов'язки Президента СРСР Г. Янаєва «Про запровадження надзвичайного стану в місті Москві» [3].

У цьому ж номері друкується текст обережного виступу Голови Верховної Ради України Л. Кравчука по українському телебаченню. В ньому він послався на відсутність офіційних документів щодо ДКНС, недоцільність поспішних оцінок, закликав зберігати витримку, дотримуватись Конституції, трудової дисципліни і громадського порядку, завершити збирання врожаю і добре підготуватись до зими. А ще – запобігти конфронтації й протистоянню. Було висловлено побажання, що в правовій державі все має відбуватись на основі закону, в тому числі й проголошення надзвичайного стану.

Обтічною й невизначеною виявилась і заява Президії Верховної ради УРСР, прийнята ввечері 20 серпня й опублікована лише 22 серпня [4]. Вона закликала уникнути дестабілізації становища й загострення соціально-політичної ситуації, утриматись від страйків, мітингів і маніфестацій (як того вимагав і ДКНС), успішно провести весь комплекс сільськогосподарських робіт та підготовку до зими.

Подано матеріал про нараду керівників обласних організацій яку проводив голова обласної Ради народних депутатів М. Дідик. Він також акцентував увагу на тому, що «деякі деструктивні сили в області намагаються схилити громадян до непокори, невиконання законів, проведення мітингів...» [4].

Після поразки комуністично-мілітаристської хунти в Москві, арешту членів ДКНС та інших організаторів перевороту створилася якісно нова ситуація в Україні. Компартійні структури повністю дискредитували себе в очах народу.

Враховуючи це, трудовий колектив «Вінницької правди» 27 серпня 1991 р. прийняв рішення, що видання стає «загальнополітичною обласною газетою» і в цей же день друкує Постанову та Акт проголошення незалежності України, які були затверджені позачерговою сесією Верховної Ради України. Побачили світ і Постанови Верховної Ради України «Про департизацію державних органів, установ та організацій», «Про власність компартії України та КППС на території України», указ Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності компартії України» [5].

29 серпня подано матеріал «Мітинг у Вінниці: «Демократичній імперії – ні». Все почалося із заяви П. Вошанова – прес-секретаря російського президента – про можливий перегляд кордонів з суміжними державами, які побажають вийти з Союзу. Саме з приводу цієї провокаційної заяви зібрались 28 серпня біля міськвиконкому о 18-ій вечора представники вісімнадцяти партій, осередки яких функціонували у Вінниці, аби висловили головне: «Дружбі з Росією – так, «демократичній імперії» – ні». Голова крайової ради Руху С. Вовк висловив думку багатьох учасників мітингу: ми готові до дружби з Росією, в Україні є договір з нею, підписаний минулого року. Але країти кордони ми не будемо. Бо що ж станеться, коли Україна заявить претензії на ті російські території, які заселяли українці?

Потім слово взяв голова обласної організації Співки офіцерів України О. Нижник. Слово його – «про потенційні сили, які стали загрозою українській демократії». Ф. Палій, підійшовши до мікрофону, нагадав мітингу, як опечатували партійну власність, повідомив, що «знайдено шифрограми з ЦК КПРС, датовані 18 серпня», що виявлено також папери і докази того, що «була вказівка на місце».

До головної теми мітингу повернув його учасників представник об'єднання «Аерогеоприлад» В. Дудюк. «Дай Бог розуму демократам, аби вони домовились, – сказав він. – Ми повинні росіянам пояснювати, що ще один Союзний договір – і українці вимруть як нація. У гучномовець викладав свої думки представник партії демвідродження, розповідав про історію нещасливої української державності Л. Філонов – голова обласного товариства української мови.

Наприкінці цієї більш як двохгодинної вільної розмови була зачитана заява Народного руху України за підписом І. Драча про непорушність кордонів незалежної України. Мітинг одногolosно її підтримав [6].

В останньому номері газети за серпень місяць надруковані звернення Президії Верховної Ради України до політичних партій, рухів, організацій республіки і звернення до громадян України всіх національностей. За підписом Л. Кравчука подано указ Президії Верховної Ради України «Про передачу архівів компартії України

у підпорядкування головного архівного управління при Кабінеті міністрів України». І на завершення – подано невеличке повідомлення «Редакція без парторганізації», в якому йшлося, що «рішенням зборів трудового колективу «Вінницької правди» у відповідності з постановою Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року «Про департизацію державних органів, установ та організацій» припинено діяльність партійної організації Компартії України в редакції [7].

Джерела та література:

1. Вінниця: історичний нарис. – Вінниця, 1964. – 435 с.
2. Вінницька правда. – 1991. – 8, 9 серпня.
3. Там само. – 21 серпня.
4. Там само. – 22 серпня.
5. Там само. – 27 серпня.
6. Там само. – 29 серпня.
7. Там само. – 30 серпня.

1991-Й – РІК ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ, НАДІЙ І СПОДІВАНЬ

Новий 1991-ий рік починався, здавалося б, спокійно. Хоча у першому номері газети «Вогні комунізму» районна партійна і радянська влади, вітаючи жителів району з Новоріччям, поруч з констатацією позитивних, на їхню думку, подій у 1990-му (партійні з'їзди, вибори народних депутатів УРСР), у позитивному контексті згадали і прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.

Одночасно влада визнавала, що попередній рік був роком надзвичайно гострих проблем. Ускладнилася політична ситуація в країні, народне господарство зіткнулося з чималими труднощами, не вистачало багатьох товарів. Однак, стверджувалося у зверненні, цьому трудівники району протиставили напружену роботу, пошук нових шляхів виходу з кризи.

В матеріалах 1991 року простежується намагання партійних та радянських органів захистити ідеологічні наративи Союзу РСР, а знесення пам'ятників В. І. Леніну (тоді це були ще поодинокі випадки) як войовниче невігластво, екстремістські вихватки. Однак однастайності у цих публікаціях вже не спостерігалось. Відзначалося, що, крім позитивних, методологічно правильних тверджень Ілліча в різних галузях були в нього і речі, не до кінця продумані. Раніше про таке й подумати не могли (*статті «Учення Леніна – не догма» та «Яким був Ілліч» – номер за 19 січня*).

На початку 1991-го року країна жила вже в умовах багатопартійності, але комуністична партія залишалася при владі і все робила, аби і надалі утриматися на своїх позиціях. У номері газети за 31 січня вміщено програмний матеріал під назвою «Основні напрями ідеологічної роботи Бершадської районної партійної організації на сучасному етапі». Що згідно з вимогами правлячої партії повинні були робити первинні організації, окремі комуністи? Цитую:

«Для забезпечення політичного лідерства в умовах багатопартійності райком партії, первинні парторганізації, всі комуніс-

ти району, використовуючи увесь арсенал форм і методів ідеологічної, політико-виховної роботи, будуть:

- пропагувати ідеї партії, співзвучні інтересам трудящих, сприяти їх залученню до активної діяльності по оновленню суспільства:

- постійно оновлювати зміст, форми і методи ідейно-виховної роботи, будувати її на принципах демократичного централізму, широкої гласності та інформаційної відкритості, врахування громадської думки, відмови від адміністрування, на основі вільного змагання поглядів та ідей, використання сили переконання, аргументів, авторитету...

- поглиблено вивчати історію нашої партії, радянської держави, давати рішучу відсіч різним фальсифікаторам, новітнім «теоретикам» і критиканам;

- розкривати справжні цілі і методи боротьби наших політичних опонентів, показувати небезпеку націонал-екстремізму, релігійного клерикалізму...».

І т. д. і т. п. в такому дусі.

Були навіть зроблені певні зусилля для поліпшення стану політосвіти комуністів. На той час ця форма роботи так дискредитувала себе, що саме поняття «політична освіта» викликало суцільне несприйняття. Як і масово-політична робота, лекційна пропаганда. Все перетворювалося на дуті звіти, наприклад, про діяльність товариства «Знання». Знаю про це з власного досвіду, бо під час роботи в школі був секретарем первинної організації товариства, щомісяця готував т. з. звіти про роботу, оформляючи липові «путівки» про нібито прочитані лекції та бесіди на фермах, полях, у бригадах... Доводилося придумувати у звітах ідеологічно витримані теми лекцій, які ніде й ніколи не читалися.

Початок 1991 року – це час підготовки до всесоюзного референдуму, призначеного на 17 березня. Утворювалися дільниці та дільничні комісії по проведенню «референдуму СРСР». Відтак на сторінках газети почали з'являтися матеріали, які закликали голосувати за збереження Союзу. Наприклад, у статті «З надією на краще», вміщеній під рубрикою «Політична трибуна» (14 лютого), член КПРС, заступник директора Баланівської школи Лідія Дзюбенко писала:

«Не будьмо сторонніми спостерігачами всього того, що діється навколо. Не даймо обманути людей, а особливо дітей, не допустімо в себе у республіці розвитку подій, таких, як у Прибалтиці... На мою думку, пора вже ввести мораторій на мітинги і страйки... Чіткість позицій допоможе нам вистояти в цей складний час. А щоб перебороти труднощі, нам необхідні взаєморозуміння, єдність і взаємодопомога всіх народів, які живуть в Радянському Союзі, нам потрібен оновлений Союз РСР. Тому віддати свій голос під час референдуму за підписання Союзного Договору – справа честі кожного».

21 лютого вийшов тематичний номер, присвячений наступному референдуму. Звісно ж, більшість матеріалів об'єднувало прагнення зберегти Союз, не допустити розвалу країни. Газета писала в анонсі на першій сторінці:

«Тільки єдність, згуртованість, міцна дружба народів стануть запорукою могутності кожної республіки, а відтак і Союзу в цілому».

Але робота по підготовці до референдуму проводилася досить мляво. Це видно з листа анонімного автора, опублікованого 12 березня («Багато залежить від агітаторів»). Написав його інвалід війни, ветеран праці з Джулинки. На початку він згадав, як ефективно велася ідеологічна, масово-політична робота у 30-их роках. Цитую:

«Тепер же в кожному населеному пункті існують партійні, комсомольські, профспілкові та інші організації. Кожна з них має чималий актив, а результати їх виховного впливу не відповідають вимогам сьогодення...

...До проведення ідеологічної, політико-виховної роботи залучалися всі вчителі, лікарі і медсестри, працівники контори колгоспу, спеціалісти галузей виробництва і т. д.

... А що ж робиться з нами тепер? Пригадаймо хоча б минулі вибори до Верховної Ради УРСР та до місцевих рад народних депутатів. Агітаторів – немає. За день до голосування вчителька принесла порядковий номер виборця у списку, складеному виконкомом сільради. І на цьому масово-політична робота закінчилася. Добре, хоч мали можливість виборці в газеті ознайомитися з біографіями кандидатів в депутати...

...З людсьми треба більше працювати. Адже деструктивні сили не вичікують, вони діють уміло, продумано, розповсюджують листівки. Тож не здамо їм свої позиції».

У цьому ж номері вміщено надзвичайно мудрі «Роздуми перед голосуванням» незаперечного авторитета, філософа й письменника з Серединки Василя Думанського. З властивою йому виваженістю він писав:

«Вважаю, що суть питань, винесених на референдум, веде до однозначної відповіді: якщо ти не за оновлений Союз, то це означає, що ти за старий. Але ж усім відомо, що старі структури і зв'язки вже вичерпали або вичерпують свої можливості і необхідно будувати економічні відносини на основі вигоди, а не диктату, щоб була зацікавленість, а не страх... Та мені все ж шкода потрачених коштів. Якби за них придбали, скажімо, медикаменти, то багатьом із нас випало б на долю дожити до кращих часів, аби переконатися, повірити, що вони таки настають».

Варто нагадати, як було сформульоване питання референдуму за збереження СРСР:

«Чи вважаєте ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності». Основна суперечність цього питання – суверенна республіка не може бути членом федерації, інакше вона не буде суверенною.

Важливо й те, що одночасно з всесоюзним референдумом за наполяганням Народного Руху України за перебудову було проведене республіканське опитування. Виборці мали відповісти на запитання:

«Чи згодні ви, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?»

У цьому запитанні також були суперечності, причому серйозніші. Бо замість слова «соціалістичні республіки» звучало сполучення «суверенні держави». Та важливо те, що Декларація про суверенітет України, прийнята 16 липня 1990 року, визначалася як акт, що мав перевагу над законодавством нової союзної держави. І це опитування виглядало вагомим.

Ще кілька важливих зауваг до того періоду історії.

До березня 1991 року більшість республік, серед них й Україна, проголосили суверенітет. А Вірменія, Латвія, Литва та Естонія заявили про вихід з СРСР, вони та ще Грузія й Молдова взагалі відмовилися проводити в себе референдум.

Для проведення референдуму й опитування в районі було утворено 52 дільниці. До списків осіб, які мали право брати участь у плебісциті, увійшло 59148 громадян. Взяли ж участь 56312, що склало 95, 2 відсотка.

У день голосування висловилися за збереження Союзу РСР, як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, 50346 громадян або 89,4 відсотка від загальної кількості учасників референдуму. «Ні» збереженню СРСР сказали 4862 жителі району (8,6 відсотка). Недійсними визнано 1104 бюлетені.

Підсумки опитування про участь України в складі Союзу радянських суверенних республік на засадах Декларації про державний суверенітет України такі:

до списку внесено 59146 осіб, одержали бюлетені – 56477, голосували – 56304 (96, 2 відсотка). За те, щоб Україна була в складі Союзу суверенних республік, висловилися 52230 осіб (92,8 відсотка). «Ні» сказали 3357 виборців (6 відсотків). 717 бюлетенів визнані недійсними.

Але й після проведення референдуму та опитування 17 березня очікуваного спокою ні в республіці, ні в регіонах не настало. Весною і влітку продовжилася хвиля масових мітингів, страйків на вимогу повної незалежності України, виходу її зі складу СРСР. Відбувалися вони і в Бершадському районі.

Розповідає ініціатор створення осередку Демократичної партії України, педагог, журналіст, краєзнавець Олександр Дьомін:

«Згідно з новим статутом КППС у вересні 1990 року я вийшов з рядів партії. З педагогів тоді також це зробив Віктор Леонов з Яланця.

На той час у районі вже діяв осередок Народного Руху України. Він ще не був партією, а лише громадським формуванням, що мав сприяти керівній на той час КППС у перебудові суспільно-політичного життя.

Над створенням осередку ДемПУ я почав працювати у листопаді 1990 року. До цієї справи доєдналися ентузіасти – Галина Золотарьова, Владислав Пашковський, Олександр Гладун, Анатолій Потапчук, Олександр Січкач, Ольга Молодецька та інші. Люди відчували себе вільними, вже не боялися висловлювати свої думки та погляди. Прагнули, щоб дух свободи запанував на Бершадщині.

Дев'яностий рік пам'ятний тим, що повсюди відбувалися мітинги, на яких люди привертали увагу до гострих тогочасних проблем. Народ втомився від ідеологічного тиску, дефіциту товарів першої необхідності. На цьому тлі жирування окремих представників районної партійної і радянської «еліти» видавалося особливо огидним. Демократи намагалися роз'яснювати, що назріли зміни, що лише будучи самостійною державою, Україна матиме гідне майбутнє. Ми випускали листівки, розпочали випуск незалежної газети «Вільне слово», що виходила невеликим форматом, але користувалася великим попитом.

Через шість років осередок ДемПУ був розпущений, бо через прихід великого бізнесу партія втратила своє демократичне спрямування.

Коли у серпні 1991 року в Москві почався путч, зорганізований сумнозвісним ГКЧП, ми одразу зібралися і приєдналися до плану непокори. Розуміли, що в разі перемоги гекачепістів у центрі і на місцях країна може повернутися у страшні часи переслідувань і репресій. Путч бездарно провалився, тому що проти нього виступила абсолютна більшість народу. І народ переміг, а той пам'ятний тиждень завершився у суботу, 24 серпня, проголошенням незалежності України.

Звісно ж, текст Акту проголошення незалежності України був надрукований у номері газети за 29 серпня. Як і постанова Верховної Ради тоді ще Української РСР «Про проголошення незалежності України», якою було також визначено провести 1 грудня 1991 року республіканський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності.

Цей номер уже вийшов як видання районної ради народних депутатів. Адже діяльність Компартії України була тимчасово припинена, і журналісти ухвалили рішення про те, щоб райком КПУ вже не був співвидавцем газети. Знову повернулися до необхід-

ності змінити назву (про це зверталися до читачів і раніше у пошуках назви, не пов'язаної з ідеологією. Але тоді видавці залишили стару назву – «Вогні комунізму»).

А з 21 вересня 1991-го газета виходить як «Бершадський край». У «Слові до читача» в цьому номері говорилося:

«Зміна вивіски не означає, що забудуться кращі традиції нашої попередниці. Головними принципами нашої діяльності будуть об'єктивність, правдивість, відстоювання інтересів трудівників.»

Як і раніше, в центрі уваги журналістів і робітників буде людина праці з її проблемами, тривогами і надіями.

Ми будемо відстоювати плюралізм думок, утверджувати широку гласність. «Бершадський край» буде давати широку панораму життя району, розповідатиме про все, що хвилює людей.»

Відтак почалася підготовка до нового референдуму та виборів президента України. Відбувалося справді народне обговорення, люди вільно висловлювалися. Показовою у цьому плані є стаття Миколи Морочинського – відповідального секретаря районної організації товариства «Знання» – «Роздуми після мітингу» (номер газети за 5 листопада). Ось як вона починалася:

«Наша провінційна, і донедавна, здавалося б, безпроблемна Бершадь, демонструє неабияку політичну активність.»

За останні два місяці демократичні сили, в особі осередків Народного Руху і Демократичної партії, провели три мітинги, на яких підняті серйозні проблеми життя району. Це питання соціальної справедливості, екологічної ситуації, сфери обслуговування та інші...

В районі створюється конструктивна опозиція, яка в умовах демократії не допустить, щоб депутати використовувались, як ширма для фактично авторитарного керівництва.»

Далі Микола Климович нагадує, що 27 жовтня на центральній площі райцентру відбувся мітинг, на якому мали вирішити питання про підняття тут національного синьо-жовтого прапора. Але після виступів представників влади стало зрозуміло, що в радах і виконкомках «заправляють тіні уже майже забутих компартійних вождів». А головним аргументом, чому не підняли прапор було: немає рішення вищестоящего органу – сесії районної ради. Далі автор пише:

«Шановні товариші, на те він і називається національним прапором, що піднімати його повинен народ по своїй ініціативі, а не за рішенням навіть такого поважного органу, як сесія районної ради».

Та найбільше здивування автора викликав такий факт:

«Йдучи в суботу, 2 листопада, через площу, з подивом побачив національний прапор на приміщенні райвиконкому. Хтось тихенько його встромив у той самий кронштейн, в якому десятиліттями стояв імперський молоткастий серпастиий. І все так тихо, невинно. Наче й не боролися люди, що сидять в кабінетах райради і райвиконкому, з цим прапором, не називали його кривавою ганчіркою. Не дай Бог, зміниться завтра ситуація не на користь жовто-блакитного прапора, і ці ж люди так же тихенько знімуть його».

...30 листопада номер газети відкривався закликком «Хай 1 грудня стане нашим святом!» і поетичними рядками Ольги Деркач із села Великої Киріївки:

*Порви кайдани рабської покори,
Не бійся ані кривди, ні хули,
Незрячі очі підведи угору –
Туди, де сонце виглядає з мли.
Бо час настав. І вже нуртують води.
Твоя душа, мов грізний океан,
Вдихнула вітру вічної свободи,
Народе мій, уярмлений титан.
Прислухайся до власного сумління,
Тебе ж сама історія веде.
І радісне й гірке твоє прозріння.
За ним гряде спасіння світлий день.*

Референдум та вибори в районі пройшли досить активно.

Всього до списків виборців по району було включено 59348 осіб. Участь у голосуванні взяли 54812 (92, 4 відсотка). 52112 або 95 відсотків підтвердили Акт проголошення незалежності України.

Цей рік завершувався й іншими пам'ятними подіями в житті колишньої величезної країни (створення СНД, зречення М. С. Горбачова і т. д.) та найголовніше вже здійснилося – Україна вирвалася з імперського ярма і почала творити свою власну історію.

КРАЄЗНАВСТВО ВІННИЧЧИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

З утворенням суверенної Української держави, падінням ідеологічних бастионів тоталітарного режиму, «після десятиліть тоталітарної задухи, – як справедливо зазначає голова Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор О. П. Реєнт, – науковці змогли дихнути на повні груди» [1]. Здобуття Україною незалежності дозволило поглянути на історичне минуле з позицій правди та об'єктивності, зняти завісу недоступності до раніше заборонених тем, відкрити невідомі події та факти минувшини, повернути із забуття імена незаконно репресованих і викреслених з народної пам'яті, що стало об'єктивною необхідністю в умовах значного посилення інтересу всіх верств суспільства до своєї історії, її першовитоків та джерел.

Нового змісту набули такі відомі поняття, як «батьківщина», «національна свідомість», «патріотизм». А це потребувало звернення до історичного коріння, відродження історичної пам'яті – пізнання минулого з його героїчними й трагічними сторінками і, особливо, – минулого того міста, села, селища, яке стало малою батьківщиною кожного громадянина. Звідси – й звернення до краєзнавства, яке найбільше імпонує кожному інтелектуальному й емоційному поруху людини, формує патріотичні почуття, усвідомлення причетності до долі України, яку плекали попередники і за яку відповідальне кожне наступне покоління, кожен її громадянин [2].

В нових історичних умовах краєзнавчий рух став реальним інструментом суспільної енергії навколо збереження історико-культурної спадщини і довілля, глибокого пізнання та всебічного дослідження і вивчення скарбів рідного краю.

На початку 90-х років ХХ ст., коли розпочалась розбудова української державності, стан краєзнавства на Вінниччині (Східному Поділлі) визначався, в певній мірі, рівнем роботи у цьому напрям-

ку музеїв, бібліотек, клубних установ. Разом з тим, важливим фактором впливу на розвиток краєзнавства та його популяризацію залишалися заклади вищої освіти, шкільні установи області, туристичні організації, будинки дітей і юнацтва, станції юних натуралістів, низка громадських організацій, об'єднань.

Що стосується діяльності *закладів культури* Вінниччини по розгортанню краєзнавства, то вони домоглися певних здобутків.

Визнаним осередком краєзнавчої роботи став, зокрема, обласний краєзнавчий музей, який значно активізував пошуково-краєзнавчі зусилля по формуванню джерельної бази, в результаті чого його колекція збільшилась на 5 тисяч предметів і нараховувала у 1993 році 71262 музейних предмети основного й допоміжного фонду [3]. Особлива увага працівників музею зосереджувалась на вивченні питань колонізації краю, зародження розвитку економіки, культури, освіти, науки, формування української нації, дослідженні раніше закритих тем голодомору, насильницької колективізації, репресій. Започатковувалася робота над вивченням і дослідженням тем «Формування української державності», «Історія українського війська», «Етнографія Поділля». Розгорнуто стаціонарні виставки «Поділля в період Центральної Ради, Гетьманату і Директорії», «Насильницька колективізація, голодомор, репресії 30-х років на Вінниччині». 1992 року тематична виставка, присвячена пам'яті жертв політичних репресій, експонувалася в одному із вінницьких храмів Української автокефальної церкви.

Тоді ж проведено науково-краєзнавчу конференцію «Етнографія Поділля», опубліковано доповіді, що прозвучали на ній. Було розпочато підготовку до видання першого наукового збірника «Подільська старовина», приуроченого 100-річчю від дня народження В. Д. Отамановського.

Зосередили свою увагу музейники також на підготовці до видання каталогів ентомологічної та нумізматичної колекцій, ввели в електронну базу даних наукові паспорти, що стосувалися керамічної групи експонатів, склали низку науково-довідкових тематичних картотек: «Події національно-визвольної війни 1648 – 1654 рр. на Поділлі», «Військові частини – учасники бойових дій по обороні території Вінницької області в червні – липні 1941 року» тощо.

Обласний краєзнавчий музей все виразніше відігравав роль методичного центру з координації роботи державних та громадських музейних установ, пам'яткоохоронної роботи в області (станом на перше січня 1993 року на державному обліку перебувало 17 державних, 180 громадських музеїв, 2881 пам'ятник археології, історії, мистецтва) [4].

За його методичними вказівками створено експозицію Томашпільського районного краєзнавчого музею, музею історії с. Дружелюбівки Калинівського району, вдосконалено експозиції Бершадського і Жмеринського районних музеїв, створено музей історії с. Северинівки Жмеринського району, доповнено експозиції музею історії с. Четвертинівки Тростянецького району, В. С. Стуса у с. Рахнівці Гайсинського, М. Д. Леонтовича – с. Марківці Теплицького районів. В громадських музеях 20-и районів Вінниччини взято на облік оригінальні предмети музейних колекцій.

Було підготовлено наукові статті більш як про 100 пам'ятників та пам'ятних місць, пов'язаних з життям та діяльністю незаслужено забутих діячів культури, науки, мистецтва, зокрема, історика і політичного діяча Михайла Грушевського, поетів-подолян Володимира Свідзинського, Василя Стуса та інших.

Слід зважити на те, що все це робилося в умовах глибокої економічної кризи, яка, за спогадами директора музею Л. Р. Кароєвої, «...охопила українське суспільство у першій половині 1990-х років, боляче вдарила по музейній діяльності. Брак фінансування, викликав у працівників музею зневіру: чи вдасться реалізувати потенціал – свій власний і музейних відвідувачів? Але парадоксальність ситуації в тому, що саме цей занепад спричинив підйом ініціативи та творчості. Тривалий час життєздатність музею майже без державної фінансової підтримки і з заборгованою зарплатнею тримались виключно на ентузіазмі, таланті й відданості справі тих, хто тут працював... У пошуках «своєї» аудиторії до плану роботи включили концерти камерної музики, звані вечори, театр народного одягу, дитячі конкурси та великі етнографічні свята просто неба» [5].

Згодом реалізовувались інші проєкти і заходи. До 350-річчя Батозької битви оформили і демонстрували під час урочистостей в с. Четвертинівка виставку «Відлуння козацької доблесті». Вистав-

ки «Т. Г. Шевченко і Вінниччина», «Т. Г. Шевченко і Поділля», «Шевченкіана в музейній збірці» супроводжували шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій». Ювілеям визволення і перемоги над нацизмом приурочено виставки «Партизанськими стежками», «Реліквії війни», виїзди автомузею в с. Осіївку Бершадського району до місця базування партизанського загону С. О. Печеного. Особливо успішним у цьому плані видався 2002 рік. Тоді було здійснено 55 виїздів автомузею з 125 виставками, які оглянули 44772 чол. [6].

Цікаві пошукові роботи з метою поновлення експозицій, формування нових фондів вів Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. Тут комплектувались колекції рукописів творів, першодруків, особистих речей лауреатів літературної премії імені Михайла Коцюбинського (А. Бортняка, Д. Дереча, В. Кобця, М. Каменюка, В. Тимчука, Г. Усача, М. Стрельбицького та інших майстрів художнього слова Вінниччини). Характерною ознакою роботи цього музею була – творча співпраця з обласними організаціями Спілок письменників, художників, громадськими організаціями.

У 1991 році гостинно відкрив двері першим відвідувачам музею «Літературна Немирівщина», що складався із чотирьох експозиційних кімнат. Зокрема, одну із них було виділено класику світової літератури, уродженцю м. Немирова М. О. Некрасову. В інших розміщувались експозиційні матеріали, що повідували про життєвий шлях та творчі здобутки Марка Вовчка, Г. Мачтета, В. Кузьменка, А. Янченка, К. Лазаренка, І. Волошенюка та інших літераторів, композитора і фольклориста М. Леонтовича.

1993-й став роком народження Оратівського районного краєзнавчого музею.

Потужно заявив про себе як про мистецько-краєзнавчий заклад створений ще в кінці 1987 року Вінницький обласний художній музей, що до цього функціонував як художній відділ обласного краєзнавчого музею. 1993 року у ньому було відкрито постійно діючу експозицію образотворчого мистецтва та створено науково-просвітницький відділ «Салон мистецтв». З того часу науково-дослідна робота згадуваного музейного закладу спрямовувалась на дослідження та вивчення колекцій творів живопису, графіки,

скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, творчої діяльності митців Східного Поділля, розвитку українського образотворчого мистецтва XVIII – XXI століть у контексті світової культури. Відповідно до груп збереження науковими співробітниками музею здійснювалось науково-пошукове опрацювання тем «Трипільська культура на Поділлі», «Скульптура в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Подільський народний одяг в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Гончарство Поділля», «Особливості подільської вишивки», «Подільська народна ікона», «Сучасне мистецтво Вінниччини», «Фестивалі-конкурси дитячої візуальної творчості», «Порцеляна в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Мініатюра в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Заслужені майстри народної творчості України», «Західноєвропейське мистецтво XVII ст. в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Українська графіка XIX ст. у збірці Вінницького обласного художнього музею», «Меблі в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Народний живопис у фондах Вінницького обласного художнього музею», «Нове у просвітницькій діяльності музеїв».

У грудні 1997 року з нагоди 100-річчя від дня народження М. Д. Леонтовича в Тульчині було відкрито музей-квартиру композитора. За життя його дочки Галини Миколаївни Леонтович музейна установа складалась із меморіальної кімнати, що розповідала про життєвий шлях славетного подолянина. Після смерті Галини Миколаївни усі інші кімнати будинку було передано музею, в результаті чого він поповнився ще 4-ма експозиційними залами, заповненими досить цікавими експонатами: піаніном, домашніми та особистими речами композитора, рукописами його творів, документальними стендами. Серед експонатів рідкісні документи та фотографії. Зокрема, свідоцтво на ім'я Миколи Леонтовича про закінчення ним Шаргородського початкового училища, фото Кам'янець-Подільської духовної семінарії, в якій він навчався в 1892 – 1899 роках, свідоцтво про її закінчення, рукопис статті «Як я організував оркестр в сільській школі», фото, на якому зображені М. Д. Леонтович з товаришами по Чуківській школі, фото будинку церковно-вчительської школи м. Вінниці, в якій в 1902 р. митець викладав співи та керував учнівським хором і духовим оркестром,

родинне фото композитора з дружиною К. Жалкевич та донькою Галиною тощо.

У 90-х роках низці провідних музеїв України надано статус національних. Серед них – музею-садиби М. І. Пирогова (1997). На той час в його фондах зберігалось понад 16 тис. експонатів (прижиттєві видання праць вченого, меморіальні речі, медичний інструментарій та аптечне начиння ХІХ ст., твори живопису, графіки, скульптури, фотографії).

В 1991 р. отримав статус державного створений ще в 1979 р. на громадських засадах музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон-Мекк (сmt Браїлів Жмеринського району). 21 травня 1993 р. такий же статус надано Літинському музею ім. У. Кармалюка.

Загалом у кінці ХХ – на початку ХХІ століть у Східному Поділлі працювали Вінницький обласний, Могилів-Подільський, Тиврівський, Бершадський, Піщанський, Тульчинський, Ободівський, Оратівський, Літинський краєзнавчі музеї, музей історії м. Козятина, історичний музей Гайсинщини, Жмеринський історичний музей, Вінницький обласний художній, Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, Шаргородський та Ямпільський музеї образотворчого мистецтва, меморіальний музей М. Д. Леонтовича (м. Тульчин), музей гончарного мистецтва – музей-садиба братів Герасименків (с. Новоселівка Гайсинського району), музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон-Мекк (сmt Браїлів), музей «Літературна Немирівщина», музей М. П. Стельмаха (с. Дяківці Літинського району), музей Героя Радянського Союзу В. В. Порика (с. Порик Хмільницького району), музей історії авіації та космонавтики ім. О. Ф. Можайського (с. Вороновиця Вінницького району), національний музей-садиба М. І. Пирогова, меморіальний музей-садиба академіка Д. К. Заболотного (с. Заболотне Крижопільського району), музей пам'яті воїнів, які загинули на території Афганістану (1978 – 1989) (м. Вінниця). Функціонували державний історико-культурний заповідник «Буша» (Ямпільський район), низка громадських музеїв, кількість яких, проте, через існуючі матеріально-фінансові труднощі скорочувалася...

Важливими осередками науково-дослідницької та організаційно-масової роботи з краєзнавства залишались *бібліотеки*, котрі поряд з іншими різноманітними фондovими надходженнями зберіга-

ли на своїх полицях неоціненні скарби попередніх поколінь – літературу про рідний край. І чи не найбільше – головна книгозбірня Східного Поділля – Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. Так, серед рідкісних видань, що збереглися до нашого часу, одна з найвідоміших інкунабул-велетнів – «Книга хронік» (Нюрнберг, 1493), ілюстрована портретами і малюнками від початку світу, книга «Опис Європейської Сарматії» О. Гвагніні (Спіра, 1581), видана латинською мовою, яка містить герб і опис Поділля, «Опис земної кулі» А. Абрагама (Антверпен, 1595) – латиномовний географічний атлас, виданий фірмою Плантенів, де позначена Подолія і подається її опис. Такі ж Вергілієва «Енеїда» (Краків, 1590), твори Аристотеля (1597) грецькою та латинською мовами, промови та листи до друзів Цицерона (Париж, 1684, 1685).

Із збережених найцінніших пам'яток українського книгодрукування є кириличні видання старих друкарень у Києві (лаврська), Львові (друкарня братства), Почаєві (Успенського монастиря). До них належать «Тріодіон...» (Почаїв, 1744), «Тріодь пісна» (Львів), «Тріолі он цвітний» (Почаїв, 1768), «Літургікон або Служебник...» (Почаїв, 1778).

Серед прижиттєвих рідкісних видань творів класиків української літератури – книги Т. Шевченка, М. Коцюбинського, П. Куліша, І. Франка, В. Стефаніка, Л. Українки, С. Руданського.

Збереглись передані у відділ літератури та інформації з питань краєзнавства більше двохсот підшивок місцевих газет початку ХХ століття, в тому числі перші подільські часописи «Справочный Листок Подольского Общества Сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности», «Экономическая жизнь Подолии», «Червоне Поділля», «Винницькая жизнь», «Подолія», «Земля», журнали «Подольские губернские ведомости» (1842 – 1893 рр.), «Подольские епархиальные ведомости» за 1867, 1871, 1873, 1875, 1877, 1886, 1887 роки, «Хозяйство Подолии» (1922), «Подольский хозяин» (1915 – 1917) та ін. [7].

Краєзнавство стало пріоритетним напрямком у роботі бібліотеки. Зокрема, в ній виробилась певна система видання краєзнавчих бібліографічних посібників. До роботи над ними залучались

провідні науковці Вінниці – в ролі наукових консультантів, авторів вступних статей і безпосередніх співавторів-укладачів.

Працівники відділу краєзнавчої літератури надавали увагу пошуковій та науково-дослідницькій роботі. Вони брали участь у підготовці народної книги-меморіалу «33-й: голод», в республіканських наукових конференціях з історичного краєзнавства та обласних історико-краєзнавчих конференціях. Однією з наукових тем, над якою працювала бібліотека, стало також дослідження історії бібліотечної справи на Поділлі.

Активізували краєзнавчу роботу й інші бібліотечні заклади. Цьому сприяло проведення у 1990 році дводенного обласного семінару-практикуму бібліографів центральної бібліотечної системи (ЦБС) «Краєзнавча робота бібліотек області». На семінарі аналізувався стан цього напрямку роботи, надавалися консультації з окремих питань, було чимало виступів про конкретний досвід сільських бібліотекарів, проводилися практичні заняття. З великою цікавістю слухачі семінару ознайомилися з досвідом роботи бібліотеки с. Пилява Тиврівського району (зав. Г. К. Красовська) та с. Талалаї Погребищенського району (зав. М. П. Онищук), відзначивши, що успіхи, яких досягли ці ентузіасти, є наслідком багаторічної кропіткої самовідданої праці.

У багатьох бібліотеках з'явилися рукописні альбоми, присвячені історії села, записи спогадів старожилів, зразків фольклору. В Калинівському районі проведено конкурс на кращий краєзнавчий альбом.

Все більше бібліотекарі прилучалися до пошукової діяльності. Наприклад, Ганна Кузьмівна Красовська з с. Пилява Тиврівського району, створюючи «Книгу пам'яті», склала списки не лише односельців, які загинули на фронтах Другої світової війни, а й тих, хто помер від голоду 1932 – 1933 рр. та зазнав сталінських репресій. Така робота проводилась й в інших районах.

Заслуговувала на увагу діяльність клубів краєзнавчого й народознавчого спрямування при бібліотеках, котрих лише у 1992 р. було дев'яносто сім. В основу їх роботи було покладено масові заходи, що сприяли популяризації краєзнавчих знань. Так, у багатьох районах області відновлювалися народні свята Івана Купала, Калити, Андрія та ін., проводилися вечори, присвячені видатним

землякам – В. Стусу, М. Леонтовичу, М. Стельмаху, С. Руданському, презентації книги О. Воропая «Звичаї нашого народу». Серед масових заходів також варто згадати краєзнавчий вечір «Жива вода відродження», який відбувся у Могилеві-Подільському, «Мое рідне село» (с. Талалаї Погребищенського району, с. Юшківці Оратівського району), «Подільські вечорниці» у Томашпільському районі, вечорниці «Гостини в Прокопа та Одарки» у Ямпільському районі. На одному із занять клубу «Берегиня», що успішно функціонував у Піщанській районній бібліотеці, присутні зустрілися із заслуженим працівником культури Ф. Ущаровським – художнім керівником народного самодіяльного вокально-інструментального ансамблю «Лаври», цікавим самобутнім художником. Відбулася зацікавлена розмова про культурологічне середовище району, знайомство з картинами митця, лунали пісні й музика у виконанні місцевих аматорів. Як правило, організовуючи подібні заходи, або заняття клубів за інтересами, бібліотекарі виходили за межі суто бібліотечних форм роботи, проте спільна діяльність завжди йшла на користь загальної справи [8].

Розуміючи значення краєзнавчої роботи, обласне управління культури облдержадміністрації з 1993 р. своїм наказом ввело у штати районних центральних бібліотек посади бібліографів-краєзнавців ЦБС, що покликані були не лише організовувати цю роботу безпосередньо у бібліотеках району, а й здійснювати координацію та кооперування діяльності усіх закладів, організацій, установ, які займалися краєзнавством.

Тематика рідного краю посідала значне місце і в роботі *будинків культури, клубів, парків культури й відпочинку, аматорських кіностудій*. Все частіше при підготовці масових заходів ними використовувався місцевий фольклор, враховувались місцеві особливості проведення народних свят чи обрядів. Клубні працівники намагалися не просто відзначити певне народне свято, але й не втратити при цьому його автентичності. Зрозуміло, що такий підхід вимагав великої підготовчої пошукової роботи (фольклорні записи, вивчення відповідної літератури тощо). Зате кожен клубний захід набував неповторності, навіть якщо в його основі лежав типовий сценарій, адже в кожному районі, селі активно залучалися твори місцевих поетів, композиторів, художників, народних майстрів.

Таким чином, клуб або будинок культури виконували не лише функцію закладу дозвілля, але й до певної міри – краєзнавчого осередку.

Важливими напрямками краєзнавчої роботи залишалися дослідження і розвиток образотворчого мистецтва, краєзнавчого кіно і фото.

Станом на 1993 р. обласним науково-методичним центром культури і мистецтва було зареєстровано 1500 майстрів живопису, вишивки, ткацтва, кераміки, різьблення по дереву та інших видів народного мистецтва.

Дійовою формою популяризації творчості народних майстрів стали виставки декоративно-прикладного мистецтва під відкритим небом, традиційні обласні виставки. Так, 24 серпня 1992 р. на майдані біля обласного краєзнавчого музею відбулося свято «Жива душа мого народу» з нагоди першої річниці незалежності України, на якому експонувалися 360 творів народних майстрів Вінниччини. Свою майстерність тут демонстрували заслужений майстер народної творчості України гончар О. Г. Луцишин, майстриня витинанки М. В. Гоцуляк та інші. Щорічно у Вінниці проводилися традиційні виставки народного мистецтва, де сотні аматорів області мали можливість показати свої кращі твори.

1993 року на Вінниччині діяли 32 краєзнавчих фотогуртки, 6 народних кіностудій. Аматори відроджували забуті сторінки історії, її видатних людей, фіксували фото- та кінолітопис рідного краю. Зокрема, серйозну роботу по створенню краєзнавчих кінострічок проводила народна кіностудія Гайсинського РБК (керівник А. Н. Філонов). Нею чимало було зроблено по збереженню та популяризації звичаїв, обрядів, традицій Гайсинщини. Насамперед, вражала своїм драматизмом і емоційною напругою кінострічка про земляків, які загинули під час Другої світової війни, під спільною назвою «Ніхто не забутий, ніщо не забуде». Чимало добрих справ записали на свій рахунок також Хмільницька, Тульчинська, Піщанська, Бершадська, Чечельницька кіностудії [9].

Традиційними центрами краєзнавства залишалися *архіви*, зокрема, Державний архів Вінницької області. Після підпорядкування йому обласного партійного архіву значно зросла документальна база. На рубежі тисячоліть вона складала майже півтора мільйона

одиниць зберігання. Характерно, що з багатьох із них було знято гриф секретності і в дослідників з'явилася чудова можливість глибше ознайомитись із раніше недоступною інформацією, поглянути на деякі події, як кажуть, новими очима. Помітно збільшилася кількість самих дослідників, які працювали в його читальних залах, у тому числі над краєзнавчою тематикою.

Роботі архівів сприяли прийнятий в 1993 році закон «Про Національний архівний фонд і архівні установи», а також зацікавленість молоді держави у розбудові архівної системи. Так, Указом Президента України від 30 жовтня 1998 року встановлено День працівників архівних установ – 24 грудня. Держава визнала їх працю суспільно-важливою.

Ознакою нового в діяльності архівних закладів стало формування Національного архівного фонду, що об'єднує сукупність тих архівних документів, які відображають історію матеріального і духовного життя народу, є надбанням української нації [10], а також багатющою джерельною базою для наукових і краєзнавчих досліджень.

Помітним осередком краєзнавчих студій зарекомендував себе створений 1993 року у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського *народознавчий центр*, що став функціонувати як громадська структура і об'єднав не тільки групу ентузіастів-викладачів і студентів, педагогів міста, а й 2 спеціалізованих кабінети, науково-дослідну та навчально-методичну лабораторії, виставкову галерею. Провідна тема Центру – традиційно-побутова культура, що вивчається шляхом організації експедицій, анкетування, збору спогадів, матеріалів, організації виставок, конкурсів, підготовки наукових робіт, методичних порад, рекомендацій, сценаріїв, планів-конспектів уроків [11].

Активним суб'єктом краєзнавчого руху на початку 90-х років стала *школа*. Специфіка шкільного краєзнавства полягала в тому, що серед усіх функцій, притаманних краєзнавству, переважали навчально-освітня й патріотично-виховна. Їх реалізація досягалася введенням у програму історії України 5 – 11 класів уроків про рідний край, його минуле й сьогодення, проведенням гурткових занять у дошкільних загально-освітніх і позашкільних закладах. До краєзнавчого пошуку учнівську молодь спонукали також рухи,

експедиції, конкурси, які ініціювали Міністерство освіти і науки, Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Всеукраїнська спілка краєзнавців, зокрема, започаткований 1990 року рух «Моя земля – земля моїх батьків», проголошені і здійснювані в його рамках історико-географічні експедиції «Краса і біль України», «Сто чудес України», акції «Пам'ять», «Збережемо пам'ять про подвиг», присвячені ювілеям визволення України та перемоги над нацизмом. Участь в експедиціях представників підростаючого покоління ставала все масовішою [12].

Важливими подіями у краєзнавчому русі Східного Поділля стали вихід у світ у 1994 – 1997 рр. дев'ятитомного видання «Книга Пам'яті України. Вінницька область» [13], тритомника «Книги Скорботи України. Вінницька область» [14] (2001 – 2003), першого тому меморіального видання «Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. ХХ ст.)» [15] (2001), книги «Дзвони пам'яті» [16] (1990) – про трагедію сіл, знищених окупантами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей, в результаті чого увічнено пам'ять десятків тисяч уродженців краю, котрі загинули під час суспільно-політичних катаклізмів, Другої світової війни.

У серпні 1992 року побачили світ перші номери культурно-мистецького тижневика Вінниччини «Камертон-ікс» (редактор М. Т. Барась, у 1993 – 1998 рр. – С. Д. Гальчак); з 1999 р. почала видаватись історична серія «Наукових записок Вінницького державного педагогічного університету» (під редакцією проф. П. С. Григорчука). І часопис, і наукове видання стали потужною трибуною краєзнавців області...

Отож, як бачимо, своєрідними ж центрами краєзнавства на Східному Поділлі в перші роки розбудови української державності стали Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей, Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Климента Тімірязєва, Вінницький обласний центр народної творчості, Державний архів Вінницької області.

А от єдиного авторитетного центру, який координував би краєзнавчий рух на теренах краю, на той час в області не було. Спершу досить діяльне обласне краєзнавче товариство «Поділля» після

обрання його керівника А. Л. Зінченка народним депутатом України помітно знизило свою активність й існувало суто формально. Обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури не надіялась такими повноваженнями, та й після смерті в 1992 році її керівника В. М. Борщевського з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин в її діяльності теж спостерігався певний спад. Таким авторитетним центром могла бути обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, але вона не функціонувала, що, зокрема, відзначалось 2003 року на III з'їзді Всеукраїнської (на той час) спілки краєзнавців: на жаль, вінницька краєзнавча громада «не оформлена, як складова Спілки...» (*бажана подія сталася пізніше – у жовтні 2007 р.; на установчій конференції її керівником обрано директора Державного архіву Вінницької області, кандидата історичних наук С. Д. Гальчака*) [17].

Та попри ці й інші негаразди краєзнавчий рух у Східному Поділлі набирав розмаху, ставав справою все нових й нових ентузіастів, які бачили в ньому своє покликання, сенс власного життя.

Джерела та література:

1. *Реєнт О. П.* Погляд у третє тисячоліття (перспективи розвитку суспільних наук Української держави) / О. П. Реєнт // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Рідний край, 1999. – С. 11.

2. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 363, 364.

3. *Циганюк В. Ф.* Краєзнавство і заклади культури: проблеми, пошуки, знахідки / В. Ф. Циганюк // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця, 1993. – С. 277.

4. Там само.

5. *Кароєва Л. Р.* Музей не стоїть на місці / Л. Р. Кароєва // Подільська старовина: Наук. збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 39.

6. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 400.

7. *Вільчинська О.* І древні, і сучасні видання / *О. Вільчинська* // Панорама. – 1998. – 27 травня; *Гавриш М.* Старовинні видання книг / *М. Гавриш* // Радянська Україна. – 1958. – 29 серпня; *Кам'яний Б.* Завітайте у скарбницю знань / *Б. Кам'яний* // Вінницька газета. – 2000. – 22 січня; *Костко О.* Дивнії перли / *О. Костко* // Вінницька правда. – 1977. – 6 лютого.

8. *Циганюк В. Ф.* Краєзнавство і заклади культури... – С. 279.

9. Там само. – С. 280, 281.

10. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 403.

11. *Гальчак С. Д.* Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.: Монографія / *С. Д. Гальчак* / Вид. 2-е, доп. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. – С. 362 – 363.

12. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 392; 394.

13. Книга Пам'яті України. Вінницька область. – У 9-и т / Гол. редколегії *Льчук М. М.* (1; 2; 7 тт.); *Ткаченко А. Д.* (3 – 8 тт.), відп. секретар *Конверський В. І., Азаров С. Г., Александров Д. Д., Гальчак С. Д.* та ін. – К.: Наукова редакція головної редакційної колегії Книги Пам'яті України при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1994 – 1997.

14. Книга Скорботи України. Вінницька область. – У 3-х т. / Гол. редколегії *Шестоपालюк О. В.*, відп. секретар *Конверський В. І., Азаров С. Г., Гальчак С. Д.* та ін. – Вінниця: Вінницька обласна редакційна колегія Книги Пам'яті України, 2001 – 2003.

15. Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. ХХ ст.). – Т. 1 / Ред. кол.: *С. П. Татусяк* (гол.), *В. П. Лациба* (заст. гол.), *П. М. Кравченко* (відп. секретар), *А. Я. Бранько, С. Д. Гальчак* та ін. – Вінниця, 2001. – 398 с.

16. Дзвони пам'яті: Художні та документальні твори. – Вип. 5: Книга про трагедію сіл, знищених фашистами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей / Упоряд. *М. Ф. Каменюк* та ін. – К.: Радянський письменник, 1990. – 206 с.

17. ІІІ з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29 – 30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: Видавн. центр «Академія», 2004. – С. 34.

ІЗ НЕЗАЛЕЖНІСТЮ Я МІРЯЮ СВІЙ КРОК

Я – українець!

*Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Тарас Шевченко*

*Я – українець! Я горджуся цим!
Я в Україні славній народився.
Під мирним небом світло-голубим
Зростав, навчавсь й до праці прилучився.*

*Прабатьківська родюча земля
Нам Богом дана мабуть із правіку.
У чорноземах гумусна рілля
Вертала все сторицею без ліку.*

*В моїй душі іздавна майорить
Жовто-блакитний прапор України –
То золотаве сонечко блищить
І синь річок стікає у долини.*

*Свої ми мали древні письмена
І літописних пам'яток сувої,
З яких нам світять рідні імена
І подвиги прославлених героїв.*

*Життя дають нам сонце і вода,
Віра в добро, щоб не зректися роду,
Увись росте вже вруна молода,
Яка служитиме вкраїнському народу.*

*Я – українець! Я – селянський син!
В житті-бутті цього не забуваю.
Де б не бував, який носив би чин,
Землі ріднішої й милішої не знаю.*

*Бо тут я зрі і тут став на крило:
Орав, косив і поравсь у stodолі,
Підносив працею натружене село,
Щоби хліба врожайілись у полі.*

*Батьківська хата – завжди у тямку,
Черешня й вишня в мамі на городі
І Снивода в вербовому вінку
Й гніздо лелек на липі у господі.*

*Хіба ж красу оцю ти зможеш позабуть
І полюбить заморські ридвани?
Тоді минуле німці піднесуть,
Щоб ми були безпам'ятні Івани.*

*О, ні! Не треба нам хули!
Історію реальну прагнем знати.
Брехні, обману дзвони відгули,
У світі хочем чесно крокувати.*

*Краян морили голодом кати,
В Союзі братнім ставили умови,
Щоби скорилась, Україно, ти,
Забула батька, матір, рідну мову.*

*А ти жила з надією в душі.
Пройшла крізь тюрми, табори мордовські...
В єдиному державному ключі
Здолала Соловки й раї московські...*

В єднанні наша сила, наша міць,

*Во ім'я Господа, во ім'я доньки й сина,
Ставаймо твердо, не стелімось ниць –
Ніхто нас не поставить на коліна!*

*Вперед нас кличе батьківська земля,
Наш рід, могили і святі пороги,
Шевченкове немеркнуче ім'я
Й накреслені в широкий світ дороги.*

*Я – українець! Я горджуся цим!
Богом дано, щоб я ним народився...
Летять літа у вирій, а між тим –
Світогляд мій й на йоту не змінився.*

Микола Дорош

Актом проголошення Незалежності України, схваленим Верховною Радою 24 серпня 1991 року, здійснилася віковична мрія українського народу – жити у самостійній незалежній державі. Розпочалося справжнє відродження України.

Найголовнішим нашим багатством є земля. Вона потребує дбайливого господаря. Потрібно відродити почуття господаря на власній землі. Буде у неї господар – буде хліб і до хліба. Справжній хазяїн не отруїть землі, не переоре незібраний урожай, не допустить, щоб його засипало снігом.

Відродити потрібно нашу мову і культуру. Багато років тривала русифікація українців. Необхідно, щоби багате українське слово було на вустах не лише у жителів західних регіонів, а й на Сході, у південних областях. Жити в Україні і не знати мови титульної нації – не гоже.

З пластів минулого необхідно відродити, підняти на справжню висоту нашу славу минувшину. Нам є що пам'ятати і чим пишатися. Нас переконували, що ми не маємо справжньої історії, що славні сини і доньки України, які боролися за свої волю і свободу – зрадники, запродавці, націоналісти. Час скинув завісу брехні і обману над нашим історичним минулим. І зовсім іншими за роки Незалежності постали наші національні герої-світочі – Іван Мазе-

па, Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Степан Бандера, герої Крут. Потрібно пам'ятати наше минуле, оберігати і не давати обрехати його.

Ми повинні відроджувати й саму матінку-землю, її природу. Погляньмо на забруднені ріки та озера, отруєні моря, вирубані гаї, ліси, зруйновані пташині гніздища, зіпсовані хімікатами угіддя. Природа теж жива і їй теж боляче. Вона потребує дбайливого ставлення до себе.

Яким буде завтрашній день нашої держави, краю? Чим більше буде зроблено сьогодні, тим краще житимемо завтра. Без сумлінної праці кожного – кращого життя не стане.

До ювілейної 30-річниці Незалежності України хочу зробити перелік найголовніших історичних подій, фактів із історії моєї рідної Уланівщини Хмільницького району, які відіграли особливу, знакову роль у становленні Української державності.

Зацікавленість у розкритті даної теми диктує саме життя, адже, наприклад, у Концепції заходів до відзначення 30-річчя Незалежності України – збір та оприлюднення документів та матеріалів з минущини краю, його успіхів і перемог, його трудівників, а це по-особливому приваблює, цікавить.

На виконання листа Міністерства розвитку громад № 7/35/6991-21 від 14 травня 2021 року, до найбільш знакових подій краю належать історичні події, пов'язані з початками-витоками славної Уланівської землі. Вони за попередніх імперських і радянських часів були повністю підпорядковані методологіям правлячих сил.

30 років Незалежності України – це не лише величезне національне свято нашої держави. Це і час, коли можна підбити підсумки, зробити певні висновки всього того, що найбільш знакове, значуще відбулося на терені мальовничої землі Уланівщини.

Людська пам'ять тримає і зберігає в собі цілу низку відзначень, відкриттів, надзвичайних подій, котрі своєю суттю, величчю і особливостями навічно увійшли в історичні аннали краю. Вони показали, що лише з проголошенням Незалежності України, стало можливим здійснити давньовічні мрії і сподівання жителів нашого краю у багатьох сферах суспільного життя. Адже протягом всієї минущини народ України виношував у своїх душах і серцях величну мрію – бути вільним, незалежним, встановити істину, спра-

ведливість, розповісти нащадкам правду, аби знали реальну картину як, хто, де і коли вів неупинну боротьбу за наше щасливе місце під благодійним сонечком, безстрашно вмирав на полях битв, проливав кров і піт у становленні державницьких засад. Разом з тим ми у своєму історичному марафоні побачили успіхи і невдачі, неймовірні труднощі і радощі перемог...

По суті, основні знакові віхи своєрідного марафону до 30-річчя Незалежності України для Уланівщини, а нині Уланівської об'єднаної територіальної громади Хмільницького району Вінницької області є наступними:

Свічка пам'яті

*Запалим свічку. Пам'ять хай струмує.
Складемо долоні. Молимося, брати.
За убієнних голодом сумуєм...
Земля їм пухом...
Господи, прости...
Микола Дорош*

Держави, при виборі свого самостійного шляху розвитку, зразу ж дбають аби свій культурний і духовний простір не був обтяжений знаками імперської колоніальної доби. Європейські країни, які під зверхністю радянськості мали оту «комуністичну» орієнтацію, відкинули її зразу ж безповоротно.

Із проголошенням Незалежності нашої держави, повільно, та все ж ціленаправлено, проходить декомунізація й в Україні.

Одним із важливих державних рішень було визнання жаклих часів Голодомору 30-х років минулого століття актом геноциду українців.

Уланівщина одна з перших почала досліджувати трагічні сторінки своєї історії. У колишньому Уланівському районі на 25 травня 1932 року проживало 60057 мешканців. Після страшного людомору на травень 1934 року ця цифра жителів зменшилася до 45670 чоловік. А відтак лютий голод забрав у свої смертельні обійми 14387 краян. Можна навести сотні документів та свідчень громадян краю про ті страшні нелюдські голодоморні часи.

Обізнані із трагедією країни майже у кожному поселенні побудували пам'ятники та пам'ятні знаки, встановили поминальні хрести на місцях захоронень жертв Голодомору, сталінських репресій. Всього в Уланівській територіальній об'єднаній громаді споруджено 19 таких монументів.

Я, як місцевий дослідник, історик видав п'ять книг на тематику Голодомору і сталінських репресій: «Зламани колоски», «Чорні покоси», «Червоний терор», «Запланований мор», «Барвінковий шепіт». Учителька української мови з Уланова Віра Степанюк видала книгу «Плач білого янгола».

Безцінна для жителів Уланівщини пам'ятлива сторінка жахливих часів Голодомору і сталінських політичних репресій розкрита завдяки Незалежності України, завдяки старанням десятків і сотень небайдужих мешканців краю. Пам'ять про трагічні людоморні роки – вічна!

*Запалимо свічу, земляки,
Помолімося Господу-Богу.
Пригадаймо голодні роки,
Смерть мільйонів візьмим в засторогу.*

*Пригадаймо, як в жито повзли,
Ранню смерть серед маків червоних,
Пригадаймо, як «дошки» ввели –
«Чорні дошки» на все заборони.*

*Лише пам'ять підніме з могил
Імена рано згаслих кональців...
В барвінковий схилімося настил,
Що покрив тлінні рештки страждальців...*

Микола Дорош

Синьоводська битва 1362 року і європейська інтеграція краю

Щасливого майбутнього без знання минулого не буває. Багато років російські історики та їх українські покровителі твердили, що битва на Синій воді 1362 року, між військами русько-литовського князя Ольгерда і татарськими силами ханів Качибєя, Котлубуга і Дмитра Солтана, відбулася на річці Синюха, що на Кропивничині.

Возвеличуючи пізнішу Куликовську битву, ці «знавці» всіляко применшували значення та масштаби доленосної для України Синьоводської баталії. А між тим князь Ольгерд на 16 років раніше московитів вщент розгромив сильні татарські орди на території нашого краю і безпосередньо нинішньої Уланівщини.

Взявши участь у міжнародних наукових конференціях та круглих столах у Києві, Хмільнику, Уланові, Вінниці, наші дослідники-краєзнавці довели, що вікопомна битва сталася на Присниводді, тобто на Хмільницькій землі Вінниччини. Зокрема, я написав низку праць: «Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли» (Вінниця, 2009); «Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Сниводи)» (Вінниця, 2011); «Битва на Синій Воді 1362 року. Визволення України і Поділля зокрема» (Вінниця, 2012); «Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність» (Вінниця, 2012) та ін., у яких розкрив реальну картину легендарної, сфальшованої попередніми ідеологемами події.

До 650-ї річниці вікопомної Синьоводської битви (29 вересня 2012 року) на території Уланівщини, крайнами поставлено величкий пам'ятний знак, що символізує славу перемогу русько-литовських сил над татарськими ордами ханів Котлубуга, Качибєя і Дмитра-Солтана. Три монументальні стели символізують єдність трьох братніх народів, учасників легендарної битви – українців, литовів і білорусів.

Синьоводська битва 1362 року започаткувала цивілізаційну переорієнтацію на захід та інтеграцію з європейськими державами і народами на засадах і формах, відмінних від абсолютистської монархії тогочасної Московії. Вона мала велике значення для по-

дальшого розвитку українських територій. Щонайперше, показала руським (українським) верствам населення європейський вибір, європейський вектор розвитку. Торгівля золотим зерном та іншими продуктами виробництва ще більше пожвавилась із Заходом, Півднем, Північчю. А це дало величезний поштовх до європейської інтеграції краю, і не тільки.

Із наших річкових портів (Прибужжя, Присниводдя) масово сплавлялися найрізноманітніші товари до чорноморсько-середземноморських споживачів, а також прямували торгові потоки та переганялися великі табуни коней, худоби по торних шляхах на Захід. Край здобув новий поштовх до розвитку та покращання культурних і соціальних зв'язків і особливо розвитку торгівлі...

Нині пам'ятний знак героям Синьоводської битви 1362 року є місцем туристичних зацікавлень, оригінальних світлин, зупинок мандрівників і цінителів історії краю.

Зі словом великим Тараса – навчаюсь, працюю, живу...

Життєві шляхи Великого Тараса Григоровича Шевченка пов'язані з Хмельницьким краєм і безпосередньо з Уланівщиною. Так, 10 грудня 1845 року археографічна комісія для розгляду стародавніх актів запропонувала Тарасу Шевченку посаду співробітника. Йому визначено описати історичні місця у Київській, Подільській і Волинській губерніях.

Вивчаючи та узагальнюючи різні документи та дослідження науковців, аналізуючи поштові тракти царської Росії на українських землях, а також карти імперії середини 18 століття стосовно визначення маршруту подорожі Тараса Шевченка Поділлям, і зокрема Хмельницьким районом, приходимо до висновку:

Мандруючи з Меджибожа, перетнувши річку Тесівку, екіпаж їхав через Педоси Шляхові, побіля села Лозова, через Вугли до хутора Ружа у пригород Хмельника – Угринівку. Затим шлях біг через міст на Богу у граді, що розташувався на острові, омитім водами ріки. Саме тут Тарас Григорович міг зупинитися, оглянути містечко, порозмовляти з перехожими, зробити записи.

Далі поштовий тракт піднімався біля Будківських хуторів та Митничка, прямував на Великий Митник. Перетнувши річку

Матосну, подорожні зупинялися на станції «Мальована». Вона знаходилася на перехресті Чорного шляху і тракту на Бердичів. Тут можна було полагодити колесо, підкувати коней, поїсти у природолюбній корчмі.

Затим дорога бігла до зупинки із назвою Людвинівка на дорозі, що йде із Білого Рукава і Сьомаків. Далі були Зозулинці і містечко Уланів. Дорога у цій єврейській поселенні тягнулася неподалік осідку, заснованого у 1763 році вінницьким і уланівським старостою Йосипом Колумна-Чосновським із назвою «Колумна» (нині Колибня). На перехресті вулиці і повороту на Сальницю Тарас Шевченко міг відпочити, розім'яти ноги, пройтися затісними вуличками Уланова.

Допоки кучер міняв коней, змащував вісі коліс, Кобзар мандрував містечком, розпитував про минулі події у краї. Його цікавили матеріали часів визвольної війни 1648 – 1654 років, гайдামаччини, участь краян у русі Устима Кармалюка. Дослідник подорожі Тараса Шевченка Петро Жур писав: *«Містечко Уланів на цьому ж поштовому тракті теж увійшло в історію визвольної війни українського народу. Соратник Богдана Хмельницького Максим Кривоніс прогнав звідси польсько-шляхетське воїнство влітку 1648 року. За Коліївщини тут неабияк «пошарпали» панів гайдямачські загони, а в 20 – 30 роках ХІХ століття повстанський загін Кармалюка».*

Переїхавши зупинку «Уланівська», дорога бігла через село Петриківці. Далі тракт прямував через Слобідку Польову (нині Чуднівського району), повертав різко на схід і йшов по північних околицях села Подорожня у бік Райгородка. Сюдою проходив Галіїв, Соляний шляхи у напрямку Києва та в протилежний бік.

Саме цим битим трактом Тарас Григорович Шевченко прямував у напрямку Київської Житомирщини...

Жителі Хмільницької землі душею і серцем перейнялися перебуванням Кобзаря у нашій краї, його пророчими ідеями, вказівками і заповідями. Ім'я славного символу України знайшло своє втілення у назвах вулиць і майданів, у різноманітні книгах, буклетів, вишивок, живописному мистецтві, пам'ятниках. Тому у 2015 році мешканці древнього Уланова, методом народної шани, побудували

величний пам'ятник Кобзарю. Його безпосередній автор – заслужений художник України Віктор Стукан.

Встановивши пам'ятник, місцева влада на чолі з керівником Сергієм Голубенком та депутатами місцевих рад прийняли рішення окультурити місце, постеливши декоративну плитку на новому майдані – Тараса Шевченка. Невдовзі поставлено лави для відпочинку, ліхтарі, висадили квітники, рядом звели красивий фонтан... Майдан набув ошатного, окультуреного вигляду, що спонукало мене написати наступні віршовані рядки:

*Майдан Шевченка – волі карб і знак
У древньому і молодому граді.*

*В Уланові він компас і маяк
Й дороговказ до єдності в громаді.
Майдан Шевченка – це Тараса дух,
Де пам'ятник живицею струмує.
Це совість нації, до правди рух,
Який громадянина з нас формує.
На цім майдані наша дідизна
І пам'ять пращурів погаслих у двобоях.
Минушина для нас не мовчазна,
Ми знаєм ворогів, шануємо героїв.
Ми пам'ятаєм горе, смуток, біль,
Голодомори, вбивства і застінки...
Іти в Європу – наша вища ціль,
Змагались в трудовому поєдинку.
Для нас це місце – свічка і сльоза,
Де капа віск на поминальні плити...
Хай сходить сонечко, жива вода й роса
Дають наснагу жити і творити!
Майдан Шевченка – це душі вогонь,
Це поклик предків, прадідівська криця.
Це успіх промозолених долонь
З яких енергія України струмениться.
На місці цім міцніє дух, як сталь.
Ми тут клянемося подолать завали.
В єднанні всіх сердець загоїмо печаль,
Для цього вірний, чесний шлях обрали.
Хоч виють ще московські вовки,
Собаки путінські крадуться в підвороттях
Та світять нам господнії зірки
На многії літа й тисячоліття.
Ми – незалежні! В цьому вища суть.
Вперед йдемо по праведній стежині.
Наші солдати спокій бережуть...
Героям слава! Слава Україні!*

У жовтні 2017 року народний депутат України, уродженець села Рибчинці, меценат Олександр Марченко виділив власні кошти на спорудження величного пам'ятника Тарасу Шевченку у сво-

єму рідному селі Рибчинці. Скульптор хмільничанин Віктор Стукан виконав замовлення бездоганно.

Пам'ятник встановлено на території місцевої школи. Щира синівська любов до України вилилася в зразкову окрасу всього села. Більше того, саме в Рибчинцях народився і провів дитячі роки великий український художник-авангардист, лауреат Шевченківської премії, заслужений діяч мистецтв України Феодосій Максимович Гуменюк. У його багатому мистецькому доробку є полотна до поетичних творів Кобзаря: «Катерина», «Гайдамаки» та ін

Тож пам'ять про великого сина українського народу Тараса Шевченка повинна стукати кожному у серденько, націлювати нинішні і майбутні покоління наполегливо боротися за утвердження величних заповітів незгасимого світоча – Кобзаря. Здійснити омріяні побудови вдалося завдяки Незалежності України.

Нам треба сміливих і дужих, за рідний край палких борців...

Із проголошенням Незалежності України громадськість Уланівщини і всієї України дізналася про щирого патріота, краянину, письменника **Тарноградського Валер'яна Петровича**. Народився митець 20 серпня 1880 року в селі Уланів Літинського повіту Подільської губернії (нині Хмільницького району Вінницької області) у сім'ї вчителя.

1890 року Валер'ян став навчатися в Кам'янець-Подільській гімназії. 1898 року склав іспит на народного вчителя. Тоді ж почав працювати в сільських школах Літинського повіту. Після перших літературних успіхів Тарноградський залишив педагогічну практику та повністю віддався творчості. 1911 року за безпосереднього сприяння Олени Пчілки кийське видавництво «Рідний край» випустило збірку віршів Валер'яна Тарноградського «Барвінковий цвіт». У передмові Олена Пчілка зазначила, що автор «пише гарною, чистою українською мовою, знаходячи відповідно добру міру між простістю й літературною оздобністю мови; виявляла й видатний талан поетичний».

1919 року в Києві, попри розруху та важку економічну ситуацію воєнного часу, Тарноградський видав свою другу поетичну

книжку українською мовою – «Боянові струни». Трішки пізніше – видав книги: «Лірика і балади» (1932), «Лірика» (1941), «Поезія» (1942).

У період окупації Вінниччини друкує свої поетичні твори у газеті «Вінницькі вісті». Поезія цього періоду відзначена особливою патріотичністю, ідеєю створення української незалежної від Москви держави.

Після невдалої спроби емігрувати, 16.07.1944 р. був арештований і засуджений на 10 років тюремного ув'язнення. Помер у Тайшетлазі, не відбувши й року у застінках.

Його твори пронизані палкою синівською любов'ю до рідної землі. Він непомильно знав ворога своєї землі, і вказував неодноразово на нього:

*...На муки Бог Україну не віддасть.
І проклянуть сини і внуки,
Тебе, Москви кривава власть!
Геть вражу власть! Вона лишила
Тут за собою кров і жах.
Самі руїни та могили
І гнів безмежний у серцях.*

(1943).

Разом з тим Валер'ян Тарноградський бачив майбутнє України у Європейській сім'ї народів. Уже тоді, у 1943 році, поет писав:

*Не треба скорбот і турботи.
Собою журитись не час,
Коли так багато роботи
По всій Україні для нас...
Хай вірить душа в перемогу!
Двадцять століття – це грань!
З Новою Європою в ногу
До славних, великих придбань*

Зрозуміло, що за часів радянської влади всіляко приховувалися подібні погляди громадян-патріотів, а їх носії зазнавали неймовірних переслідувань та гонінь. Лише Незалежна Україна могла показати світові своїх патріотів, які ризикуючи життям, боролися проти існуючого режиму.

У 2008 році в Уланові, на батьківщині поета, активною громадськістю села встановлено меморіальну дошку, висаджено парк і названо вулицю його іменем.

Його полум'яні слова

*«Нам треба сміливих і дужих,
За рідний край палких борців...»*

стали своєрідним закликком-символом боротьби за волю і незалежність всієї України і жителів сивочолої Уланівщини зокрема.

Нині парк імені Валер'яна Тарноградського – це місце відпочинку, розваг і народних гулянь уланівчан та гостей селища.

Подільські мотиви у мелодіях Ференца Ліста

Із проголошенням Незалежності України важливе місце займають стосунки між країнами-сусідами. Протягом багатьох років вони то покращувалися, то навпаки – виникали певні непорозуміння. Із відзначенням у 2008 році 500-річчя села Воронівці, гарним жестом таких взаємовідносин із Угорською Республікою було будівництво пам'ятного знаку всесвітньовідомому композитору, музиканту і диригенту Ференцу Лісту, який прославив Воронівці на весь світ.

Великий маестро три рази був у цій селі. Доля звела митця з молодою подолянкою Кароліною Івановською-Вітгенштейн під час гастролей музиканта у Києві взимку 14 лютого 1847 року. А саме на концерті в залі університету св. Володимира. Там княгиня вперше побачила і почула піаніста, його геніальну гру. Після знайомства Кароліна запросила маестро на гостини до свого маєтку у Воронівці (нині село Воронівці Хмельницького району Вінниччини). Зустріч із Ф. Лістом докорінно змінила життя К. Вітгенштейн. Вона безмежно закохалася в музиканта. Під час останнього візиту із жовтня 1847 по кінець січня 1848 року молоді люди остаточно вирішують поєднати свої долі. Спочатку Ф. Ліст, а пізніше й Кароліна Вітгенштейн з донькою виїжджають за кордон.

Ференц Ліст у Воронівцях написав цикл фортепіанних п'єс під назвою «Колоски з Воронинець», куди повноправно ввійшли почуті музикантом у селі українські пісні «Віють вітри, віють буйні», «Ой, не ходи, Грицю» та інші високохудожні мелодії. Тут бу-

ли написані п'єси «Заклик», «Благословіння Бога наодинці», «Гімн кохання», «Що чути на горі», а ще митець почав працювати над «Угорською рапсодією № 2», симфонією до «Божественної комедії» Данте та ряду інших творів. Із Воронинець Ференц Ліст робив гастролі до Бердичева, Немирова, Вінниці, Чорного Острова...

У 2008 році скульптор із Воронівець Микола Петрович Шакула, до 160 річнниці перебування композитора на Поділлі, встановив пам'ятний знак на «Огрудку», де проживав певний час митець.

На урочистостях були присутні повноважний Посол Республіки Угорщини в Україні Ласло Хорват, голова Вінницької обласної адміністрації Олександр Домбровський, інші поважні особи.

Уланівська сільська Рада, до якої належали Воронівці, присвоїла ім'я композитора вулиці, де він проживав у 1847 – 1848 роках.

Свій внесок у справу відзначення геніального угорського композитора т музиканта Ференца Ліста зробив і я, видавши книги «Ференц Ліст і Кароліна Вітгенштейн: драма великого кохання», «Воронинська муза Великого Ліста».

Так невеличке село Воронівці своїми добрими справами прокладає гарний місточок до налагодження дружби і співробітництва із сусідньою Угорською Республікою.

«Картопля по-уланівськи» – наш бренд

Гордістю Уланівської мальовничої і щедрої землі є люди. Саме вони самовідданою працею, вчинками, повсякденним життям примножують її славу. У різні історичні періоди Уланівщині було ким гордитися. Її сини і доньки розбудовували державу, боролися за незалежність, визволяли пригноблених та поневолених, берегли та плекали рідну мову, пісню... Отож є ким пишатися, з кого брати приклад.

Однею із таких знаних і знакових для краю, і не тільки, особистостей є Глафіра Василівна Дорош, звичайна кухарка, котра своєю оригінальною стравою «Картопля по-уланівськи» приємно здивувала весь світ. Її смаколики нині готують практично на всіх земних континентах. А витoki особливі.

На березневому 1965 року пленумі ЦК КПРС, який розглянув питання «Про невідкладні міри в подальшому розвитку сільського господарства СРСР», виявлено основні проблеми розвитку аграр-

ного сектора економіки, розроблено невідкладні економічні і організаційні заходи для подальшого підняття, росту показників сільськогосподарського виробництва. Це був своєрідний переломний етап у розвитку всього селянського укладу життя.

Невдовзі ЦК КПРС схвалив патріотичну ініціативу передового колгоспу «Дружба» с. Уланів Хмельницького району на чолі з М.Д. Білоусом – на протязі двох років подолати економічне відставання усіх колгоспів і радгоспів району і зробити кожне господарство економічно сильним, процвітаючим.

Запозичувати передовий досвід на Уланівщину ринули багато делегацій. І не дарма. Тут було що показати: розвивалося рослинництво, тваринництво, будувалися нові господарчі приміщення, будинки культури, машинно-тракторні парки, а ще дитячі садочки, аптеки, навіть теплиці...

Зрозуміло, членів делегацій, журналістів потрібно було приязно зустріти, показати вочевидь досягнення, пригостити та ще й у дорогу дати. Практично уланівська їдальня в ті часи була тісно задіяна в орбіту роботи передового господарства. Досить часті застілля і гостини привели до розвитку цього закладу харчування, значного збільшення штату безпосередньо кухарів та обслуговуючих працівниць.

На початку літа 1965 року, за спеціальним завданням в Уланів завітав кореспондент столичної газети «Известия». Його відвідини молочних і м'ясних тваринницьких ферм, безмежних пшеничних полів, величезного уланівського ставу із різними катерами, моторними човнами та катамаранами, невеличкий перепочинок біля кафе «Поплавок» настільки вразили, що столичний гість прямо не встигав робити помітки у блокноті, був ошелешений розмахом економічного і культурного зростання господарства.

Забігаючи наперед, відзначу, що в грудні 1965 року за економічні показники і особливий розвиток сільського господарства в Уланівському колгоспі «Дружба» керівнику М. Д. Білоусу було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Так що трудові здобутки дійсно були показовими.

Та повернемося до вражень кореспондента «Известий». А коли Білоусів «бобик» обвіз столичного журналіста господарствами Пагурець, Тарасок і Воронівець, гість із великими враженнями

пообіцяв неодмінно ще навідатись сюди у процвітаючий Уланів. Із екскурсії дорогого газетяра повезли в Уланівську їдальню, де в окремій кімнаті для особливих персон кухар Глафіра Дорош приготувала свої оригінальні страви: картоплю, карасі в сметані, деруни та ще і ще різні смачні та незвичні найдки.

Вдячний захмелілий кореспондент особливо вподобав жовторум'яну печену на олії картопельку, йому кілька разів підносили добавки. Експедитор колгоспу «Дружба» Іван Аркадійович Шлапак оповідав, що москвич навіть рецепт смачної страви записав, розхвалював і вдячно наголошував, що подібного не куштував у жодному ресторані столиці. Пригощання тривало до пізнього вечора. А затим, втомленого та достатньо підпитого журналіста повезли до Бердичева на поїзд до Москви.

Приблизно через тиждень вдячний москвич телефонував в Уланів і висловлював щиру вдячність керівнику господарства за вагомі результати праці, а кухарці Дорош Глафірі за надто смачною страву «Картошка по-улановски». З того часу й офіційно існує вказана назва.

Невдовзі, за згодою і схваленням Хмільницького РК КП і Вінницького обкому компартії України, сумлінну трудівницю, Глафіру Василівну Дорош, 5 листопада 1965 року, нагороджено орденем Трудового Червоного Прапора. Це була неймовірно велична подія у житті працюючої жінки. Адже такою нагородою відзначалися трудівники полів і ферм, робітники промисловості. А тут – проста сільська кухарка!

Секрет «картоплі по-уланівськи» в тому, що оригінальною страва з'явилася випадково. Якось, під кінець робочого дня, у кухарки залишилася почищена невикористана картопля. Аж тут приїжджає посланець од голови колгоспу з проханням приготувати вечерю для поважного гостя.

Не довго думаючи, Глафіра Василівна почищену картоплю порозрізала на чотири шматочки, вкинула у киплячу олію, добре прожарила, приправила часником, що лишився від пиріжків з горохом, та й подала на стіл. Поставила фаршировану рибу та ще якісь найдки, напої... Гість, поївши, щиро подякував господині та керівництву колгоспу за смакоту та й пішов до своєї машини.

Таку страву в їдальні часто замовляли для трактористів, комбайнерів. Але Глафіра Дорош цю страву вдосконалила, внесла свої корективи, в результаті чого наїдок зробився більш смачнішим, оригінальним, приємнішим на вигляд. Аби в холодну осінню пору не вистуджувати страву, кухарка готувала її великими шматками, різала картоплю на двоє, а велику – на четверо. Механізатори полюбляли такий наїдок, тому й частенько замовляли. Це тривало, практично до відвідин Уланова московським кореспондентом. А вже після його замітки і нагородження Глафіри Василівни, дана страва почала масово розповсюджуватись по всіх усядах. Навіть на весілля, не дивлячись на запах часнику, замовляли незвичну страву.

Кількість бажаючих скуштувати ласу страву різко збільшилась. В Уланів їхали звідусіль. Чайна-їдальня стала замалою. І тоді мудрий керівник М.Д. Білоус при в'їзді в Уланів з боку Хмільника, вирішив збудувати чимале придорожнє кафе із назвою «Минутка». І дійсно, у ліску, окрім чималого приміщення самої харчівні, побіля автомобільної траси, у стислі строки зведено й встановлено велику гіпсову фігуру благородного оленя, рекламний щит, змуровано і викладено мозаїкою автобусну зупинку, через дорогу, на стоянці транспорту, змуровано естакаду для побіжного ремонту автомобілів, трішечки нижче викопано і облагороджено шахтну криницю зі встановленим символом краю журавля-лелеки, прилаштовано дерев'яне з обручами відро із квартою, висаджено декоративні дерева, квіти... Слава про знамениту кухарку за короткий час розповсюдилась далеко за межі краю.

Наполеглива трудівниця невтомно працювала, винаходила все нові й нові страви, висилала їх рецепти до редакцій газет, журналів, календарів і т. п. Їй дякували, висилали дарунки, сувеніри, вітали зі святами, навіть хтось поштою надіслав сувій тканини... Сумлінну працівницю запрошували на роботу в ресторани Москви, Києва, Вінниці...

Працьовита жінка неодноразово їздила на виставки досягнень народного господарства Радянського Союзу до столиці – Москви, у Київ, де також демонструвала свою смачнючу картоплю. Її портрети висіли на Дошці пошани у Вінниці, Хмільнику, Уланові. Це все було, було...

Її звичайний трудовий подвиг – у наполегливій щоденній праці, любові до професії, дорученої справи, рідного краю. Вона зуміла своїм ставленням до роботи підняти славу Уланова, нашої землі і цим вже заслужила щире шану від людей на роки й віки.

Нині минуло 100 років слаavnій землячці. Та її справа живе, теплиться у серцях свідомих краян, вивчається у кулінарних закладах, подається в ресторанах Росії, США, Ізраїлю, Канади, навіть далекої Австралії – по всьому світу. Вона залишила у своєму житті помітний яскравий слід.

Неодноразово піднімалося питання увіковічнити пам'ять про майстриню кулінарії проведенням в Уланові щорічних фестивалів. Особливо справа пожвавилася після смерті Глафіри Василівни.

І ось, здається, нас почули в області. Керівники політичної партії «Українська стратегія Гройсмана» душею й серцем пройнялися цікавою ідеєю проведення фестивалю. Очільник області, голова Вінницької обласної Ради В'ячеслав Соколовий подав відповідні документи у Міністерство культури України для занесення нашої «Картоплі по-уланівськи» до перлин Всеукраїнської нематеріальної культури.

Уланівчани щиро надіються, що їх давня мрія – проведення фестивалів-святкувань, здійсниться уже в 2021 році, до 30-річчя Незалежності України. Виконуючий обов'язки керівника Уланівської об'єднаної територіальної громади Олександр Гоцуляк надто зацікавлений фестивалем.

Його ініціативу щиро підтримали депутати Вінницької обласної ради та Хмельницької районної ради. Нині Уланівщина живе гарними справами. Дуже добре, що мрії і прагнення краян збуваються.

Картопля по-уланівськи – наш бренд,

Картопля по-уланівськи – візитка.

Поставим страві в центрі постамент,

Вона в кулінарії – знана мітка.

Тому й запрошуєм цінителів до нас,

В Уланів, на картопляну гостину.

Глафіру-кухаря згадаймо в добрий час,

Рецепт її мандрує по країнах.

*Ізраїль, Аргентина чи й Москва...
У ресторанах знають цюю страву.
Любов нуртує в ній, душа жива...
Простий наїдок, в яким гордість й слава!*

Микола Дорош

* * *

Але практично все описати в коротенькому підсумку до ювілейної дати 30-річчя Незалежності України – неможливо. Корисних справ дійсно зроблено чимало, тут також і відкриття меморіальної дошки українському мовознавцю Б. Д. Антоненку-Давидовичу у Білому Рукаві, де проживав після заслання великий філолог, і організація туристичних маршрутів до «Стопи Богоматері та «Кармалюкової гори» у Лозні, і створення гарного краєзнавчого музею у селі Воронівцях, і святкування 860-річчя древнього болохівського поселення Чернятинці, і відзначення 90-річчя Хмільницького району...

А ще видання краєзнавцями книг, їх виставки, презентації...

Однак, дуже позитивним є те, що більшість вказаних напрацювань знайшли свій гарний відбиток у книгопродукції, яку з любов'ю в серці і душі проводить полум'яний видавець і щирий патріот українського народу Ігор Борисович Балук. Честь і хвала людям із такою затребуваною суспільством професією!

Олександр БУТ,
Костянтин НІКІТЕНКО

УРОКИ РАДЯНСЬКОГО НЕПУ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

***Анотація.** Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні є доказом того, що не треба нехтувати власним економічним досвідом, коли в перехідну добу треба активізувати пошук відповіді на виклики і питання, які стоять перед незалежною Україною на початку третього тисячоліття. У матеріалах доповіді показано розробку та виправлення розробленого стосовно стратегічного соціально-економічного виходу в умовах відбудови народного господарства на початку попереднього століття. Наведені приклади успішних ініціатив завязаних підприємців, представників малого й середнього бізнесу пошуку шляхів соціально-економічного виживання в екстремальних умовах боротьби проти COVID-19.*

***Ключові слова:** нова економічна політика, фермер, підприємець, куркуль.*

***Abstract.** The current socio-economic situation in Ukraine is proof that one should not neglect local historical economic experience, since during a transition period it becomes necessary to intensify the search for answers to the challenges and questions facing independent Ukraine at the beginning of the third millennium. The findings in this paper show both the development and correction of the developed course in relation to the strategic socio-economic outcome in terms of rebuilding the economy at the beginning of the 20th century. The authors also give examples of successful initiatives of hard-working entrepreneurs, representatives of small and medium-sized businesses to find ways of socio-economic survival in the extreme conditions of the fight against COVID-19.*

***Key words:** new economic policy, farmer, entrepreneur, kulak.*

У березні 2021 року виповнилося 100 років взяття курсу України на реалізацію радянського НЕПу. Тридцятирічний пошук стра-

тегічного напрямку соціально-економічного розвитку з моменту проголошення незалежності України все більше привертає увагу до уроків сторічної давнини. Одним із цікавих періодів став радянський НЕП, до дослідження якого мають пряме відношення автори цього повідомлення.

На сьогодні існує чимало літератури вітчизняних і зарубіжних авторів – істориків, політологів, економістів, – присвяченої НЕПу. Ще на межі 1990-х рр. з'явилися перші спроби дослідження з нових для радянської історіографії методологічних позицій і на основі нового, невідомого раніше фактичного та документального матеріалу, глибокого прочитання опублікованих документів і нової літератури переосмислити особливості соціально-економічного розвитку України у відбудовний період. Йдеться про монографії та підготовлені дисертації: С. Лях [23], О. Бут [2; 3; 4], В. Калініченко [11], Нікольський В. [28], Сушко О. [35]. Найяскравіший внесок у дослідження радянського НЕПу зробили українські автори С. Кульчицький [14; 15; 16; 17], З. Лихолобова [22], Л. Нізова [29], В. Колесник [12]. Інтерес представляють роботи таких зарубіжних дослідників як М. Бухарін [25], Є. Гімпельсон [7], Ю. Поляков [31], О. Моргун [25], І. Витанович [6], І. Коропецький [16], колектив на чолі з О. Яковлевим [34], Р. Девіс [9], Д. Кейнс [6] та інші.

Успадкований від УРСР господарчий потенціал як складова частина економічного комплексу СРСР опинився на переломному рубежі в час зламу соціально-економічних відносин на кшталт початку 1920-х рр. Сьогоднішній стан України потребує розробки важливого довгострокового стратегічного поступу, завдяки докорінній зміні форм мислення та методів господарювання.

Мета цього дослідження – привернути увагу до уроків НЕПу, як недостатньо вивчених і узагальнених в контексті розвитку економіки радянської України. Це дає змогу на базі глибшого пізнання історії суперечливої міжвоєнної доби краще зрозуміти сутність стратегічних перетворень, труднощів і прорахунків при їх здійсненні. В цьому вбачається повчальна можливість історичного досвіду.

Важливо відзначити, що В. Ленін особисто протягом 1921 – 1922 рр. вважав, що НЕП – вимушений і тимчасовий відступ. Це,

на його думку, було «всерйоз і надовго», але не назавжди. Звідси виникло питання: «Хто кого?» [18]. Так гостро, навіть агресивно, лідер Радянської Росії ставив питання про долю радянської влади в умовах пожвавлення капіталістичних елементів і втрати надії на перемогу світової комуністичної революції.

Цікаво підкреслити, що на весні 1922 р. В. Ленін (а після його смерті – більшість правлячих кіл, серед них і партійно-державне керівництво України) вважав, що економічний відступ (так у цілому бачилася сутність НЕПу) закінчився. Такої офіційної точки зору дотримувалися історики та економісти аж до кінця 1980-х рр. [10, с. 105]. В дійсності тут ми, автори статті, бачимо первинний підхід В. Леніна до економічної політики як відхід від комуністичної практики періоду «воєнного комунізму». Це так званий «ранній НЕП» у В. Леніна в розумінні О. Бута. Тут голова Раднаркому на ранньому етапі розробки НЕПу вважав, що тільки колективна форма власності на селі, як це було записано в програмі правлячої партії, могла привести селян до соціалізму. Питання «Хто кого?» таким чином ставилося між колективною (комуни, радянські господарства) власністю, яку йменували соціалістичною, та індивідуальним селянським господарством (абсолютна більшість сільського населення УСРР). В умовах «раннього НЕПу» держава дозволяла продуктообмін лише в місцевому масштабі. Нова держава не шкодувала матеріальних ресурсів, проявила законодавчу ініціативу, доклала пропагандистських і організаторських зусиль у межах товарообмінної операції (боротьба з «міщачниками з півночі», за спекуляцію хлібом – до 5 років концтаборів). На перших шляхах НЕПу В. Ленін вбачав спосіб швидкого відновлення дрібної промисловості, а за її допомогою – піднесення дрібного селянського господарства. Свободу обороту він розумів як свободу торгівлі, а свобода торгівлі означала назад до капіталізму. Свобода обороту та свобода торгівлі означала товарний обіг між окремими господарями: «Ми всі, хто чився хоч би азбуки марксизму, знаємо, що з цього обороту і свободи торгівлі неминуче випливає поділ товаровиробника на власника капіталу і на власника робочих рук, поділ на капіталіста і на найманого робітника» [19, с. 54].

Лише наприкінці 1980-х рр. економісти й історики побачили, що в останніх лєнінських роботах чітко проглядається відхід керівника радянського уряду від комуністичної теорії (на додаток до здійсненого раніше відходу від комуністичної практики).

Вже з травня 1921 р. почалося повернення під приватне управління і контроль (шляхом здачі в оренду) тих промислових підприємств, які держава більше не могла підтримувати.

Великі підприємства, згідно наказу Ради народних комісарів «Про проведення в життя початків нового економічного життя» від 9 серпня 1921 р. і «Основних положень про заходи щодо відбудови крупної промисловості і підняття і розвитку виробництва» затверджених РПО 12 серпня 1921 р., переводилися на господарський (комерційний) розрахунок [3, с. 48].

Дрібні та середні підприємства, згідно постанови уряду від 5 липня 1921 р., дозволялося орендувати кооперативам, товариствам і окремим громадянам [30].

Пристаюючи до відбудови народного господарства, радянське керівництво прагнуло до економічного вирівнювання регіонів і в умовах централізованого планування економіки і суспільної власності на засоби виробництва радянське керівництво мало можливість ефективно розв'язувати великі завдання. Західні дослідники в економіці радянської України розраховували на вивчення досвіду регіонального розвитку. В дійсності таких випадків було одилиці. Наприкінці 1980-х рр. серед 20,6 тис. членів American Economic Association був лише один, хто обрав українську економіку своєю спеціальністю [13, с. 5]. Але, як мовиться, «був би початок».

Не минуло і півроку, як під тиском, насамперед, робітничого класу владні структури самі почали порушувати обмеження в економічних зв'язках між містом і селом. «Ранній НЕП» (за В. Леніном) почав сильно «кульгавити». Грандіозна товарообмінна операція радянської влади перетворилася на практиці в «звичайну торгівлю», де селянин, незадоволений місцевим товарообігом, порушував радянське законодавство.

З переходом до НЕПу гасло «колективізації села» довелося зняти. Априорні твердження про «велику ефективність комун» зависли в повітрі – у квітні 1922 р. 4,5 тис. З них три чвертини існували за рахунок різних пільг, переважну більшість серед укра-

їнського селянства становили індивідуальні господарства, які виробляли товарне зерно.

Повідомлення місцевих органів, численні публікації, особливо в газеті «Правда» (завзятим читачем якої був В. Ленін) про незадоволення обмеженням селян «місцевим товарообміном» підсилювалося правовою дискримінацією та слабким кредитуванням приватних підприємств.

Такий перебіг подій не міг залишитися поза увагою В. Леніна. Наприкінці 1922 р. він почав підготовку матеріалів для виступу на XX Всеросійському з'їзді рад. Однак через хворобу, що загострилася, залишилися лише матеріали чернеток. Ознайомлення з чорновими матеріалами дослідника О. Бута привели до розуміння ленінських міркувань (недооцінених Й. Сталіним і, надовго, партією). У січні 1923 р. були оприлюднені на шпальтах газети «Правда» під назвою «Про кооперацію» надиктовані головою Раднаркому матеріали. В них В. Ленін сміливо замахнувся на «свята-святих», суть комуністичної доктрини. Він відходить від марксистського місця ролі та місця кооперації, переглянув марксівський погляд на кооперацію, пропонуючи вбачати в ній «вихід з глухого кута», куди вела програма правлячої партії. Перегляд значення кооперації В. Леніним змінював усі погляди на соціалізм. Тепер дорізно змінювалося співвідношення сил у вирішенні суперечки «Хто кого?». Кооператори в сільському господарстві, тобто основна маса одноосібних селян, разом з колгоспами і радгоспами мали виступати тепер суперниками заможних («куркульських») господарств. У промисловості державні трести разом з промисловою кооперацією, яка зароджувалася, мали довести свої переваги перед непманами, приватним капіталом. «Лад цивілізованих кооператорів мав стати соціалістичним суспільством з новим поглядом на ринкові відносини і на політику, пов'язану з ними» [21, с. 357]. У торговельній сфері держава і кооперативна торгівля мали виступати спільно проти приватної, непманівської. У такому вигляді, логічно, що після «раннього НЕПу» В. Ленін вбачав «пізній НЕП», за визначенням дослідника О. Бута [3, с. 45].

Таким чином, соціалізм, який зміг би зжитися з ринком, мав стати схожим на той соціально-економічний лад, який був ідеалом західноєвропейських соціал-демократів, російських меншовиків і

українських соціал-демократів ще наприкінці XIX – поч. XX ст. Ленінська концепція ставала альтернативою закладеній у програмі РКП(б) стратегії соціально-економічного розвитку.

Важливим доказом змін у діях стосовно кооперації в умовах пізнього НЕПу слугують кандидатська та докторська дисертації випускника обліково-фінансового факультету ДонНУ К. Нікітенка. У відповідь на рішення XIII з'їзду РКП(б), VIII Всеукраїнської конференції КП(б)У (травень 1924 р.) були переглянуті взаємовідносини з приватниками всіх виконавчих органів влади. На основі матеріалів зазначених з'їзду та конференції дослідник виводить, що банківські установи почали збільшувати можливості кредитування для дрібного та середнього підприємництва, в тому числі у Вінницькій губернії збільшили фінансування приватної промислової ініціативи та всіх кооперативних заходів [30, с. 119]. ВУЦВК підкреслював: надмірність податків зруйнує низку основних галузей промисловості. На Поділлі приватна промисловість відіграла значну роль, і тому чекала послаблення податкового тиску [8]. Наскільки актуальна проблема з податками в умовах т. зв. «пізнього НЕПу» свідчать дані про те, що третина загальної суми податків надходжень по Подільській губернії припадала на незаконні місцеві податки [36, с. 9].

У середині 1920-х рр. 15 млн. карбованців (або 14,4 %) було вкладено малим і середнім бізнесом у розвиток промисловості України із загальних коштів приватного капіталу у 104,2 млн. карбованців [1, с. 20].

Спровоковані правлячою партією «три кризи НЕПу» Й. Сталін використав для наступу на кооперацію, на підприємців промисловості та заможних селян, для нападу на союзній конференції аграріїв-марксистів наприкінці 1920-х рр., коли він «послав НЕП до біса».

Ліквідовані рішенням другого Президента України Л. Кучми колективні господарства радянського зразку, з обов'язковим їх розпаюванням, і прийнятий нещодавно Верховною Радою України закон про земельну реформу привертають увагу до уроків НЕПу. І звідси – все більше надається значення ролі малого та середнього бізнесу, за прикладом досвіду цивілізованого світу. В умовах пандемічної кризи цей бізнес зазнав найбільшої загрози існуванню. І в

зв'язку з цим життя підштовхнуло найбільш винахідливих. У Жмеринці довгий час виробники металопродукції зверталися за дорогартісними послугами з металообробки у Вінницю. Сучасна ситуація підштовхнула до створення Жмеринського промислового кластера. Група дрібних підприємств об'єдналася для придбання необхідного обладнання для спільного користування. Це новий листозгинальний гідравлічний прес. Після його встановлення розробили модель спільного користування: тепер кожний учасник кластера має заброньований один робочий день, коли об'єднання повністю завантажується його виробництвом. Як результат: скоротилися власні виробничі витрати та підвищилася якість виробів. У планах учасників кластера – купити лазерний станок із залученням грантів і власного співфінансування [37]. Маленьке село Снітків на Вінничині із вимираючого поселення перетворилося в один неформальний кооператив, потужний осередок ягідного виробництва. А почалося все з роздачі розсади і закупівлі ягід у людей, щоб дати місцевим мешканцям можливість працювати та заробляти вдома. Вони живуть вдома з родиною і не шукають заробітків за кордоном – тепер на зборі врожаю працюють і люди з сусідніх сіл. За підрахунками кандидата економічних наук, доцента Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ Г. Іванченко загалом сьогодні в Україні офіційно функціонує понад 28 тис. кооперативів і 50 кластерів [38].

Сьогодні доводить актуальність уроків НЕПу на післязавтра. **По-перше**, реалізація земельної реформи актуалізує конституційне право кожного громадянина на землю як національне багатство країни. **По-друге**, уряду, й особливо громадам, треба посилити аграрний сектор економіки як важливу складову національної безпеки та довгострокової стратегії країни. **По-третє**, фермерство, малий і середній бізнес – «палочка-виручалочка», сьогодні недооцінені. При органах місцевої влади і самоврядування – актуалізувати (або відкрити) сектори з інформаційно-аналітичної допомоги фермерам, підприємцям і промисловцям, при чому доцільно спиратися на історичний досвід 1920-х рр. по спрощенню процедури реєстрації та ліцензування суб'єктів підприємницької діяльності та фермерства.

Джерела та література:

1. *Бондаренко В. С.* Проблеми розвитку промисловості України в міжвоєнну добу (1921 – 1941 рр.): радянська історіографія. Донецьк: ДонНУ, 2012. 268 с.
2. *Бут О. М.* Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки. : монографія. Київ: Либідь, 1990. 228 с.
3. *Бут О. М., Бондаренко В. С., Нікітенко К. В.* Недержавний сектор промисловості України в умовах нової економічної політики (1921 –1928 рр.) : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 355 с.
4. *Бут О. М., Добров П. В.* «Економічна контрреволюція» в Україні в 20-30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення. Вид. друге, випр. і доп., з іл. Донецьк: Укр НТЕК, 2002. 316 с.
5. *Бухарин Н.* Избранные произведения / ред. Г. Л. Смирнов ; Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Москва: Политиздат, 1988. 499 с.
6. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху = History of ukrainian co-operative movement : із праць Історично-Філософичної Секції НТШ / д-р Ілля Витанович. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
7. *Гимпельсон Е.* НЭП и советская политическая система. 20-е годы / Москва: Институт российской истории РАН, 2000. 437 с.
8. *Гольдинер Г.* Положение частной промышленности. *Украинский экономист.* 1925, 16 травня, С. 4.
9. *Дэвис Р. У.* НЭп и современность. *Коммунист.* 1990, №8, С. 75–84.
10. Історія народного господарства Української РСР. : у 3-х т., 4-х кн. Т.2. Створення соціалістичної економіки (1917–1937 рр.) / АН УРСР, Ін-т економіки; Голов. ред. І. І. Лукінов (голов. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1983. 439 с
11. *Калініченко В. В.* Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків: Основа, 1997. 400 с.
12. *Колесник В. Ф., Коцур В. П., Коцур Г. Г.* Історіографія нової економічної політики в Українській СРР: монографія. Київ: Хрещатик, 2002. 176 с.
13. *Коропецький І. С.* Дещо про минуле, недавнє минуле а сучасне української економіки. Київ: Либідь, 1995. 240 с.
14. *Кульчицький С.* Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. Київ: Темпора, 2013. 504 с.
15. *Кульчицький С. В.* Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) Київ: Альтернативи, 1999. 336 с. (*Україна кризь віки.* – Т. 11)

16. *Кульчицький С. В.* Концепція «кооперативного соціалізму». *Український історичний журнал*. 1995. № 2. С. 3–17.

17. *Кульчицький С. В.* УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. Київ: «Наукова думка», видавництво НАН України, 1995. 203 с.

18. *Ленін В. І.* Хто переможе – капіталіст чи радянська влада? *Повне зібрання творів В. І. Леніна*. Т. 44. С. 153 – 155.

19. *Ленін В. І.* Доповідь про заміну продрозверстки натуральним податком. 15 березня: Х з'їзд РКП(б). 8 – 16 березня 1921 р. *Повне зібрання творів В. І. Леніна*. Т. 43. С. 171 – 178.

20. *Ленін В. І.* Промова з трибуни московської ради. 20 листопада 1922 р. *Повне зібрання творів В. І. Леніна*. Т. 45. С. 295 – 296.

21. *Ленін В. І.* Про кооперацію. *Повне зібрання творів В. І. Леніна*. Т. 45. С. 351 – 358.

22. *Лихолобова З. Г.* Частное предпринимательство в промышленности и торговле в условиях НЭПа. *Нові сторінки історії Донбасу. Збірник наукових статей*. Кн. 2. Донецьк, 1992. С. 3 – 22.

23. *Лях С. Р.* Наймана праця в сільському господарстві України в умовах НЕПУ. Київ: Вища школа, 1990. 127 с.

24. Маршрутами історії: збірник / ред. кол. Ф. М. Рудич, І. Ф. Курас та ін. Київ: Політвидав України, 1990.

25. *Морзун О.* Нарис історії промислової кооперації України. Мюнхен : УВУ, Права і суспільно-економічних наук, 1966. 272 с.

26. *Нікітенко К. В.* Недержавний сектор промисловості України в умовах нової економічної політики (1921 – 1928 рр.) : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецьк: ДонНУ, 2007. 20 с.

27. *Нікітенко К. В.* Функціонування кредитно-банківської системи УРСР (1921–1939): автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Львів: Нац. акад. наук України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав, 2013. 32 с.

28. *Никольський В. Н., Ізюмов В. И.* НЭП в Донбассе. Историческое исследование. Донецк: Городская типография, 1992. 128 с.

29. *Нізова Л. В.* Промислова кооперація на Україні (з історії малого бізнесу). Київ: Інститут історії України, 1993. 112 с.

30. Новая экономическая политика в промышленности: сборник декретов, постановлений и инструкций. Москва: ВСНХ, 1921. 128 с.

31. *Поляков Ю. А., Дмитренко В. П., Щерб Н. В.* Новая экономическая политика: разработка и осуществление. Москва, 1982. 240 с.

32. Поділля в період відбудови народного господарства (1921 – 1925 рр.): збірник документів і матеріалів. / редкол. : Пшук І. О., Бабенко

А. Г. та ін. ; упоряд. : Бабенко А. Г. та ін. Вінниця: Держ. архів Вінницької обл.; Вінницький обл. краєзн. музей, 1957. 275 с.

33. Промышленность. *Статистика Донбасса*. 1923. №2. С. 8–9.

34. Россия нэповская / под общей редакцией академика А. Н. Яковлева. Москва: Новый хронограф, 2002. 472 с.

35. *Сушко О. О.* Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921 – 1929) / Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова., 2003. 94 с.

36. Финансовый вестник. 1923. № 2. С. 9 – 107.

37. *Чадюк М.* Як перетворити виклики на можливість. *День*. 9 березня 2021. № 39/40. С. 19

38. *Шуткевич О.* Історія успіху трьох. Як кооперація зусиль, інтересу та ресурсів стала шансом для розвитку малого бізнесу на Вінниччині. *День*. № 22. 9 лютого 2021. С. 10.

ВІННИЦЯ: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПОДІЙ ЄВРОМАЙДАНУ

Анотація. У статті подано ключові характеристики Вінницького Євромайдану в контексті Революції Гідності, окреслено їх хронологічний діапазон, зроблено спробу синхронізації подій у столиці країни та регіоні, розкрито особливості їх перебігу, узагальнено наслідки та результати.

Однією з наймасштабніших подій у новітній історії України, безсумнівно, стала Революція Гідності, яка зробила спробу «перезавантаження» держави, її демократичної модернізації та започаткувала кардинальні зміни у країні. Євромайдан був найтривалішою, наймасовішою і водночас найтрагічнішою акцією протесту після проголошення незалежності, однак став символом перемоги громадянського суспільства, соціальної справедливості не тільки для України, а й для всього демократичного світу. Він показав світовій спільноті, що найвищою метою для українського народу є збереження людських цінностей та засад демократії.

Попри великий інтерес до причин, перебігу та наслідків подій кінця 2013 – початку 2014 рр. в Україні тема Революції Гідності ще не достатньо закріплена в історичному дискурсі, зокрема, посиленої уваги потребують регіональні розвідки, так як Євромайдан у кожному регіоні країни мав певні особливості.

Щодо причин Революції Гідності, можна констатувати однакостайність дослідників. На думку істориків, політологів, соціологів, журналістів їх треба шукати не лише у відмові Президента В. Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, а й у тій внутрішній і зовнішній політичній та економічній ситуації, яка склалася у країні. До комплексу чинників, що привели до протесних акцій, слід віднести економічні проблеми, корупцію влади, наростання авторитарних тенденцій, згортання політичних прав і свобод населення, свавілля правоохоронних органів, загрозу втра-

ти Україною державного суверенітету через активний діалог з Російською Федерацією та втягування її до Митного і Євразійського союзів [1]. Відправною точкою Майдану послугувало рішення Президента і уряду не підписувати Угоду з Євросоюзом, оскільки це була відмова від геополітичного вибору України і заперечення її цивілізаційного вибору, адже за роки незалежності вона довела пріоритет європейського напрямку зовнішньої політики. Про незмінність та безальтернативність цього спрямування говорили всі п'ять Президентів держави. Відповідна теза була присутня і у В. Януковича до 2013 р. Однак, після парафування Угоди 30 березня у Брюсселі офіційного її підписання, запланованого на 30 листопада у Вільнюсі, не сталося. Відмова від європейської інтеграції стала першим поштовхом до масових громадянських протестів, а розгін їх учасників започаткував активну фазу Євромайдану.

Щодо конкретних хронологічних меж Революції Гідності, між дослідниками існують певні розбіжності. Загальноприйнятим вважається її тривалість з 21 листопада 2013 р. по 20 лютого 2014 рр., деякі науковці вважають, що доцільніше розглядати ці події у більш широкому часовому інтервалі. До прикладу, А. Киридон запропонувала періодизацію революційних подій, довівши їх до 1 вересня 2017 р.: I етап датується 21 – 29 листопада 2013 р. – це мирні акції протесту і очікування громадянами України курсу на євроінтеграцію; II етап – 30 листопада – 11 грудня 2013 р. – починається з побиття демонстрантів та започатковує масовий протестний рух; III етап – 11 грудня 2013 р. – 16 січня 2014 р. – знаменує фазу активних дій та вираження національно-патріотичної спрямованості Майдану; IV етап – 16 січня – 21 лютого 2014 рр. – посилення протистояння, штурм та розстріл майданівців, рішення парламенту і втеча Януковича; у V етап дослідниця включає зміну керівництва країни та початок зовнішньої агресії Росії як наслідки Революції і кінцевою датою періодизації вважає 1 вересня 2017 р. – набуття чинності Угоди про асоціацію. На думку А. Киридон, вимоги Євромайдану були реалізовані лише частково, отже можна констатувати, що Революція Гідності триває [2, с. 123].

Перші протести у Києві розпочинаються 21 листопада, коли громадські активісти виходять на Майдан, протестуючи проти відмови В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію. До них

приєднуються журналісти та студентська молодь. Акції протесту починаються і у низці обласних центрів України (Івано-Франківську, Ужгороді, Луцьку, Хмельницькому, Харкові, Донецьку), хоча ще не відрізняються масовістю. У Вінниці на Театральну площу виходить всього декілька людей з прапорами України та Євросоюзу. Наступного дня до акції протесту долучається близько сотні вінничан [3].

24 листопада на Європейській площі столиці відбувається мітинг, у якому бере участь понад 100 тис. чол. Тоді ж на загальних зборах вінничан було прийнято резолюцію «Вінниця за Європу». Документ випускається як у паперовому варіанті, так і викладається у соцмережах. У заході бере участь близько тисячі чоловік. Одним із визначальних факторів Майдану була тверда позиція студентства на підтримку європейського вибору України. Молодь продемонструвала свою готовність захищати європейські цінності і по суті стала рушійною силою Євромайдану: 40 % від усіх протестувальників становили люди віком від 15 до 29 років [4, с. 47]. 1,5 тис. студентської молоді виходить на Майдан Незалежності і закликає провести попереджувальний всеукраїнський студентський страйк, який заявляється як аполітичний, без використання символіки будь-яких політичних партій. До акції долучилося майже 15 тис. чол. [5]. Про страйк 26 листопада оголошують національний університет ім. Т. Шевченка та Києво-Могилянська академія. Розпочався страйк вищів у різних містах. Наступного дня на протест вийшли студенти Вінницького національного технічного та Вінницького державного педагогічного університетів. Однак керівництво медичного та аграрного вузів заборонило виходити зі стін закладів, мотивуючи таке рішення зривом навчального процесу. Протестувальників ставало все більше, і 28 листопада Вінницька міська рада ухвалила рішення про підтримку проєвропейського руху в Україні і надіслала відповідну заяву Президенту, а також встановила біла будівлі ВМР прапори Євросоюзу.

Переломним моментом Революції вважається 30 листопада, коли відбулося побиття мітингувальників на Майдані загонами міліції «Беркут», у результаті якого постраждало близько 80 чоловік. За проведеним пізніше опитуванням інституту соціальної і політичної психології 77 % громадян засудили дії органів правопо-

рядку [1, с. 560]. Побиття членів акції протесту засудили і 10 обласних рад, проте Вінницької серед них не було.

У відповідь на насильницькі вчинки влади на вулиці столиці вийшло до 1,5 млн. чол. Тепер Євромайдан став не лише акцією проти геополітичного вибору уряду і Президента, він перетворився на центр мирного спротиву діям влади за відстоювання людської гідності, дотримання громадянських прав і свобод, законів України. Протесні акції підтримували не тільки громадські діячі, політики демократичного спрямування, а й видатні митці – співачки Руслана Лижичко та Марія Бурмака, популярні групи ТНМК, «Мандри», ТІК, Гайдамаки, письменники Юрій Андрухович та Сергій Жадан, Ірена Карпа та Оксана Забужко, Вікторія Наріжна та Олександр Ірванець, народна артистка України Ада Роговцева. Слід наголосити, що Майдан не очолювали політики, він не мав єдиного лідера, не був політичним монолітом, який спирався на програми та рішення політичних партій, не контролювався з боку політичної опозиції, він був низовою ініціативою. Пересічні громадяни виступили під громадянськими гаслами – за проєвропейську Україну, за політичний плюралізм, свободу засобів масової інформації, підприємницьку ініціативу, формування правової і соціальної держави [4, с. 41]. Це привело до усвідомлення своєї можливості впливати на події, що відбуваються у державі, причетності до якісних змін у її управлінні, вплинуло на здатність до самоорганізації та піднесення національної самосвідомості [5, с. 65].

1 грудня на Європейську площу у Вінниці вийшла рекордна кількість містян. До протестувальників звернувся міський голова В. Гройсман, який підтримав акцію, а увечері близько сотні автомобілістів із символікою України та Євросоюзу проїхали вулицями Вінниці, закликаючи жителів міста приєднатися до виступу. Наступного дня відбувся мітинг під стінами обласної державної адміністрації та утворено Громадську раду «Вінницький Євромайдан».

У ніч з 10 на 11 січня 2014 р. відбувається перша спроба нападу силових підрозділів на майданівців Києва. Відповіддю Вінницького автомайдану стало пікетування обласної Державтоінспекції.

Проте органи державної влади засвідчили свою нездатність вести діалог із громадянським суспільством. На це вказували грубе порушення прав і свобод людини та застосування сили для врегулювання конфлікту. 16 січня Парламент ухвалює «диктаторські закони», які фактично забороняли будь-яку незалежну від влади громадсько-політичну або журналістську діяльність. Запроваджуються обмеження свободи для інтернет-ЗМІ, арешти за організацію мітингів, забороняється їздити колонами автівкам, встановлюється кримінальна відповідальність за екстремістські виступи. Протестувальники виступають з вимогою скасувати закони, між ними та органами правопорядку починаються сутички. Вінничани теж висловлюють протест проти «диктаторських законів». 18 січня на Театральну площу виходить близько 2 тис. містян [6].

Наступного дня традиційне недільне віче на Майдані переросло у ходу до Верховної Ради. У відповідь на підпали шин та автомобілів протестувальниками силовики застосували сльозогінний газ і водомети, світлошумові гранати і травматичну зброю. Протистояння у столиці досягли апогею 22 січня, коли пролилася перша кров та загинули майданівці С. Нігоян та М. Жизнєвський, а Р. Сенік, Ю. Вербицький та О. Бадера через кілька днів помирають від травм, отриманих у сутичках, у лікарні. У Вінниці розпочинаються мітинги під ОДА з вимогами від влади активних дій та блокування центральної вулиці Соборна.

З перших днів протистояння було зафіксовано таку технологію протидії протестам населення з боку влади, як масове використання «тітушок» – людей, залучених для провокувань зіткнень з учасниками масових акцій [1, с. 498]. З Вінниці до Києва теж було організовано їх відправку. Особливо активно автобуси з «тітушками» їхали до столиці після 22 січня. Активісти неодноразово блокували залізничний та центральний автовокзали, а також військові частини міста, які слугували центрами збору і відправки провокаторів.

25 січня у Вінниці відбувся штурм обласної державної адміністрації. Після сутичок з правоохоронцями будівлю було захоплено. 8 лютого голова Вінницької облради С. Татусяк та його заступник І. Кревський подали заяви про вихід з Партії регіонів. Така тенденція має місце по всій території України, починається швид-

ка дезінтеграція «регіоналів». Ті, хто ще донедавна голосував за «регіони», відмовляються від своїх політичних уподобань. Значно збільшується вага політичних течій правого спрямування, найбільшу прихильність здобувають національно-демократичні ідеології. У відсотковому значенні їх популярність стрімко зростає і складає близько 22, 5 % порівняно з колишніми 5 % [7, с. 451]. Однак цікавим фактом є те, що при опитуванні молоді виявилася їх більша орієнтація не на ідеї чи партії, а на конкретних політичних лідерів [8, с. 28].

18 лютого у столиці тривають сутички біля Маріїнського палацу, у Кріпосному провулку та на Інститутській, розпочинається штурм Євромайдану, тоді ж вінничани повністю перекривають вул. Соборну та блокують транспорт. 19 лютого на двох мостах міста – Центральному і Київському – будують барикади. 20 лютого після відкриття снайперського вогню та розстрілу «Небесної сотні» у Вінниці теж лунають постріли. Активісти намагалися штурмом узяти будівлю СБУ та організували штурм офісу Партії регіонів, а згодом депутати облради висловилися за припинення повноважень С. Татусяка та висловили недовіру голові облдержадміністрації І. Мовчану.

За даними, наведеними у книзі С. Кошкіної, на Інститутській загинуло 53 чол., з яких 49 протестувальників і 4 працівники внутрішніх справ [9, с. 250]. Масові розстріли стали переламним моментом «Революції Гідності», який привів до стрімкого падіння політичного режиму В. Януковича. 21 лютого під тиском демократичних сил він підписав компромісну угоду про врегулювання кризи в Україні, а 22 лютого втік з країни. Після втечі Президента відповідальність за розв'язання громадянського конфлікту бере на себе Верховна Рада, до якої переноситься епіцентр політичного життя. Першими документами, прийнятими парламентом, стали Постанова про припинення антитерористичної операції, Закон «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», рішення про відсторонення від посади міністра внутрішніх справ В. Захарченка та постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України». 22 лютого Рада переобирає своє керівництво: новим її головою стає О. Турчинов, якому

доручається координувати роботу Кабінету Міністрів. Виконувачем обов'язки міністра внутрішніх справ призначили А. Авакова. Датою позачергових виборів – 25 травня 2014 р. [10, с. 45].

Перемога Майдану мала спричинити потужний імпульс для подальших перетворень в усіх сферах суспільного життя. Помітні якісні зміни відбулися у кадровому забезпеченні влади як у центрі, так і на місцях. 26 лютого у Вінниці замість С. Татусяка головою обласної ради став С. Свитко, а 2 березня замість І. Мовчана керівником облдержадміністрації – А. Олійник. Відбулося переформатування політичних сил у парламенті. Фракція Партії регіонів остаточно втратила більшість своїх членів, нову коаліцію утворюють партії «Батьківщина», «Удар» і «Свобода» [11, с. 32]. Однак подальший рівень «перезавантаження» влади та проведення реформ у постмайданівський період не відповідав очікуванням громадян. Старі засоби і методи управління, хиби, притаманні колишній політичній еліті (відірваність від інтересів пересічних громадян, ігнорування їх потреб, слабка зацікавленість громадською думкою, акценти на задоволення власних матеріальних потреб), корупція, недотримання правових норм, проблеми в економіці, повільна інтеграція України до ЄС стають новими викликами і сьогодні, хоча, безперечно, Майдан переконливо довів, що в екстремальних умовах українці як нація здатні захищати демократичні цінності та національні інтереси держави, обстоювати свій вибір та свою гідність.

Джерела та література:

1. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій. – К: Ніка – Центр, 2016. 796 с.

2. *Киридон А.* Революція Гідності: хронологічні межі подієвого дискурсу // Революція Гідності: на шляху до історії. Збірник наукових праць. – К: Вид-во музею Євромайдану, 2020. – С. 119 – 134.

3. *Плахтій Ю.* Вінниця. 5 років після Майдану. Режим доступу: <https://vezha.ua/vinnytysya-revoluyutsiya-p-yat-rokiv-pislya-majdanu/>.

4. *Кривошеїн В.* Вплив «Революції Гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства // Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». № 2 (29). 2016. С. 37 – 57.

5. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві: монографія / Т. А. Бевз, О. О. Зорич, А. А. Зуйковська та ін. – К: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.

6. Вінниця. Революція. 6 років по тому Режим доступу: <https://vezha.ua/vinnysya-revoluyutsiya-chotyry-roky-po-tomu/>

7. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К: Ін-т соціології НАН України. 2014. Т. 2. Вип. 1 (15). 96 с.

8. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність і динаміка // Збірник наукових праць Хмельницького ін-ту соціальних технологій ун-ту «Україна», 2010. № 2. С. 26 – 30.

9. Кошкіна С. Майдан. Нерасказанная история. К: Брайт Стар Паблішинг, 2015. 270с.

10. Головка В. Після втечі: останні дні режиму Віктора Януковича // Революція Гідності: на шляху до історії. Збірник наукових праць. – К: Вид-во музею Майдану, 2020. С. 43 – 48.

11. Україна після Євромайдану: досягнення та виклики / Ред. М. Яковлев, О. Горань. – К: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2015. 132 с.

НА ВІВТАР УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті аналізується внесок уродженців Хмельниччини, у тому числі й Дунаєвецького терену, у відстоювання національної незалежності та української державності як на Європейському Майдані, так і під час АТО-ООС.

Ключові слова: *Україна, Хмельниччина, Дунаєвеччина, Європейський Майдан, Небесна Сотня, Антитерористична операція, Операція об'єднаних сил.*

Важко порахувати скільки мільйонів українського люду наклало головами, відстоюючи незалежність своєї землі, своєї держави. Цей шмат земної кулі з її чорноземами, лісами, ріками, озерами, багатими надрами, як магніт, притягував всіляких зайд, скалкою в оці був найближчим сусідам. Як порахувати втрати, яких завдав перський цар Дарій ще 513 року до н. е., готи – у II – IV ст., гуни, авари, хозари, печеніги. Це їх експансія заставляла наших пращурів об'єднуватися в племена і племінні союзи, спільними зусиллями зводити оборонні споруди – обносити свої поселення валами з частоколом, каналами з водою, оборонними мурами та вежами, виготовляти зброю і захисне спорядження, аби протистояти нападникам. Залишки тих давніх городищ знаходяться ще й сьогодні: на Київщині – 400, Чернігівщині – 150, на Волині – 350, Поділлі – 250, у Галичині – більше сотні. Варяги, що згодом вторглись у землі слов'ян, називали їх «країною городів». Полянський князь Кий пагорби над Дніпром ще задовго до приходу туди норманів обрав державним центром Київської держави, огоротив, розбудував, давши початок Києву. Літопис згадує й такі потужні племінні центри, як древлянський Іскоростень, Пересічен – в уличів, Волинь над Бугом – у дулібів. Відстоювала свою незалежність Київська Русь у боротьбі з половцями, монголо-татарами. А була й Литовська доба в історії нашого народу. І – 350-річне перебування в складі Речі Посполитої. Звільнення з-під гніту її магнатів забра-

ло сотні тисяч життів, серед перших – Северина Наливайка, Григорія Лободи, Матвія Шаули (1596 р.) та ін.

На жаль, найбільше потерпала Україна від Московщини, заснованої князями-ізгоями, особливо від сина Юрія Долгорукого Андрія Боголюбського з Суздаля, війська якого 1169 року вторглись у Київ і залишили після себе руїни і тисячі жертв – *«не було милосердя нікому нізвідки, церкви горіли, християн убивали, інших брали в неволю»*, пограбував Десятинну церкву, Софію, забрав ікони, книги, дорожочінності [5, с. 175.]. У XV ст. московські князі та їх оточення вважали колишню територію Київської Русі своєю і мислили приєднати до московських земель. Skorиставшись труднощами, в яких опинилася козацька держава в останні роки життя Богдана Хмельницького, спочатку «возз'єднали» її з Московією, 1667 року за умовами Андрусівського миру поділили з Польщею, а наприкінці XVIII ст. і решту земель приєднали до Російської імперії. У роки Української революції 1917 – 1921 рр. за надуманим приводом вже наприкінці 1917 року Москва оголосила війну Україні і 1920 року повністю окупувала українські землі. Жорстоко розправлялась з будь-якими порухами в бік незалежності в 1920 – 1930-і та і повоєнні роки.

З розпадом Радянського Союзу й перетворенням колишніх республік у незалежні держави, імперське мислення шовіністично налаштованих росіян не змінилося: путінське керівництво заставляє новостворені незалежні держави йти у фарватері їх економічної, внутрішньої і зовнішньої політики, вбиває клин у стосунки сусідів, поглиблює протиріччя між політичними силами всередині цих держав – власне, діє за принципом «поділяй і володарюй». Звідси – Придністров'я, як протипага Молдові, Крабах і ворожнеча між Азербайджаном та Вірменією, новостворена «республіка» Абхазія на території Грузії. І, нарешті, – боротьба з Україною, яка, щоб урятувати свою незалежність, задекларувала курс і зробила низку кроків по шляху до Європи: інформаційна війна, неймовірний паливно-енергетичний терор, підтримка проросійських сил – провідників політики утримання України в статусі російської напівколонії, нарешті – відмова тодішнього Президента України В. Януковича під тиском Президента Російської Федерації від підписання угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.

Відповіддю на таку політику української владної еліти став другий Майдан (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) у Києві. Він засвідчив наявність в Україні змушеного після першого переможного оранжевого Майдану (2004 р.) громадянського суспільства, здатного суттєво впливати на внутрішню і зовнішню політику влади. Наведемо деяку хроніку Майдану-2, названого Євромайданом:

- **22 листопада 2013 р.** – у дев'яту річницю початку першого зібрався другий Майдан з вимогою повернення України на шлях до Європи, інтеграції в її правовий та економічний простір;

- **1 грудня 2013 р.** – жорстоке побиття учасників Євромайдану підняло народ на боротьбу із злочинним корумпованим режимом, зібрало на центральну площу в Києві півтора мільйона осіб з усіх кутків України, привело до створення Майданів практично в усіх обласних та районних центрах;

- **16 січня 2014 року** – парламент, в якому більшість склали представники Партії регіонів, прийняв низку так званих «законів про диктатуру», що засвідчувало перехід влади у наступ;

- **18 лютого** – бійці спеціального підрозділу «Беркут» жорстко розігнали мирний мітинг під Верховною Радою, що заставило майданівців забарикадуватися;

- **20 лютого** – «беркутівці» відкрили вогонь по беззбройних учасниках Євромайдану. Зіткнення мітингуючих з силовиками відбувалися і в інших містах, зокрема, у Хмельницькому.

У боротьбі з корумпованим проросійським політичним режимом Україна втратила 107 своїх синів і дочок, названих Небесною Сотнею, у тому числі й представників білоруського, вірменського та грузинського народів. Серед них – вісім Героїв Небесної Сотні з Хмельниччини.

Сергій Боднарчук – уродженець с. Губин Старокостянтинівського району, 52 роки, вихованець Кам'янець-Подільського державного педінституту, фізик, учитель-методист Старокостянтинівської гімназії, громадсько-політичний діяч, просвітник, керівник міської організації ВО «Свобода». Посмертно нагороджений хрестом «За козацьку мужність на Майдані» [7, с. 96].

17 лютого 2015 року, напередодні річниці розстрілу Майдану, за ініціативи побратимів-свободівців на лівому крилі центрального корпусу Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка була відкрита меморіальна дошка. Палке слово про Сергія Михайловича мовили перший заступник голови Хмельницької ОДА Олександр Симчишен, народний депутат України від

ВО «Свобода» Ігор Сабій, доцент фізико-математичного факультету Сергій Криль. Мене, та й усіх учасників мітингу, глибоко схвилювало щире й пристрасне слово Тетяни Володимирівни, дружини, учительки української мови та літератури, поетеси, авторки книги «Кохання, розстріляне снайпером».

Микола Дзявувський – 55-річний учитель з Шепетівки, громадський діяч. 20 лютого, коли він виносив пораненого земляка із зони обстрілу, куля снайпера влучила йому в серце [7, с. 97].

Олександр Клітинський – 26-річний слюсар із с. Чернелівці Деражнянського району. На Майдані – з грудня 2013 року, оборону тримав у Будинку профспілок, 19 лютого підпаленому силовиками. Обгоріле тіло, згодом знайдене під завалами, було ідентифіковане і 5 квітня 2014 року поховане на Аскольдовій могилі [7, с. 98].

Анатолій Корнєєв – голова Рудянської сільської ради на Кам'янецьчині, фермер, 53 роки. З одностороннім рішенням поїхав до Києва підтримати майданівців у їх протистоянні з силовиками і на другий день, 20 лютого, загинув від кулі снайпера [7, с. 99].

Артем Мазур – автослюсар з Хмельницького, 26 років. На Майдані був два місяці, приїжджав додому, але повертався назад, до побратимів, не зважаючи на умовляння батьків. Бо був, за спогадами матері, чутливим до несправедливості. 18 лютого 2014 р. біля Верховної Ради опинився в центрі кривавого побоїща, вчиненого «своїми» і, можливо, й зайшлими силовиками, отримав осколкове поранення, був жорстоко побитий. Його знайшли з проломаним черепом, доставили в лікарню, де 3 березня він помер [7, с. 100].

Дмитро Пагор – 21-річний студент з м. Хмельницького. Був поранений біля будинку управління СБУ у Хмельницькій області, помер 19 лютого 2014 року [7, с. 101].

Олександр Подригун – 42-річний робітник із с. Залужжя Білогірського району. 21 лютого 2014 року був жорстоко побитий, знайдений з розбитою головою на вул. Лісовій у Києві, доставлений до лікарні, 23 лютого помер від важких ран [7, с. 102].

Людмила Шеремет – 71 рік, до виходу на пенсію – лікар-гінеколог, активна учасниця хмельницького Майдану. Смертельно поранена під стінами СБУ в Хмельницькому, померла 22 лютого 2014 року в міській лікарні [7, с. 103].

А тим часом, скориставшись ситуацією в Україні (втеча президента та його «команди» до Москви, зміна влади, розвал в армії тощо), Росія перекинула до Криму війська без розпізнавальних знаків, блокувала та захопила стратегічні об'єкти і в лютому – березні 2014 року окупувала більшу частину Кримського півострова.

Анексія Криму готувалася заздалегідь і старанно. Пригадую липень 2012 року. Ми з дружиною були в санаторії «Лівадія». З екскурсією відвідали Лівадійський палац, кожного дня кілька разів проходили повз нього, бо жили за якихось 100 метрів, ввечері відпочивали на лавочці, милуючись рукотворним дивом. А 12 липня раптом усі підходи до палацу перекрила міліція, цивільні, курсанти, вказівники відводили відпочиваючих подалі від палацу на їх шляху до пляжу, подовжуючи віддаль удвічі. Бо там відбувся са-

міт за участі В. Януковича і В. Путіна. Ввечері, коли облогу було знято, ми зайняли улюблену лавочку й міркували про те, що там того дня діялося.

- *Мабуть, скреготав зубами Путін, споглядаючи таку перлину мистецької творчості, – зауважив я. – Думаю, що в нього вже давно є план окупації Криму – хто і що має захопити, хто очолить той чи інший район, місто...*

На жаль, через два роки так і сталося. Анексії передували організовані антиукраїнські виступи у містах Криму, спецслужбами Російської Федерації було створене збройне формування з російських «козаків», яке називало себе «самообороною Криму», врешті здійснена блокада і захоплення стратегічних об'єктів півостріву й українських військових частин підрозділами російської армії, що поклало початок окупації Криму Росією.

ЗАЯВЛЕНИЕ

ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ

Как законно избранный Президент Украины, заявляю:

События на Майдане, незаконный захват власти в Киеве привели к тому, что Украина оказалась на пороге гражданской войны. В стране царят хаос и анархия. Жизнь, безопасность и права людей, особенно на Юго-востоке и в Крыму, под угрозой. Под воздействием западных стран осуществляется открытый террор и насилие. Люди преследуются по политическим и языковым признакам.

В этой связи обращаюсь к президенту России Владимиру Владимировичу Путину с просьбой использовать вооруженные силы Российской Федерации для восстановления законности, мира, правопорядка, стабильности и защиты населения Украины.

 В. Ф. Янукович

1 марта 2014 г.

Тим часом президент-утікач В. Ф. Янукович, хапаючись за соломинку, закликав президента РФ В.В. Путіна ввести війська в Україну, таким чином давши привід не тільки окупувати Крим, а й згодом і Донбас.

Текст заяви В.Ф. Януковича до Президента Російської Федерації В.В. Путіна від 01.03. 2014 р.

16 березня 2014 на території Криму і міста Севастополя відбувся «референдум» про статус півострова, за результатами якого Росія 18 березня проголосила включення до складу Російської Федерації на правах суб'єктів федерації «Республіки Крим» та «міста федерального значення Севастополь». Так відбулася анексія й розпочалася окупація Криму, яка вже триває восьмий рік. Ні Україна, ні ЄС, ні США не визнали незаконний референдум, сфальсифіковані військовим керівництвом результати голосування й початок тимчасової окупації Криму. Адже за даними Ради при президентові Російської Федерації з розвитку громадянського суспільства і прав людини фактична явка на референдум складала лише 30 відсотків, і тільки від 50 до 60 відсотків із них, а не 97 відсотків, як було офіційно заявлено, проголосували за входження до РФ (*Paul Roderick Gregory (5May 2014). Putin's 'Human Rights Council' Accidentally Posts Real Crimean Election Results. Forbes*). А так званий «голова» «Ради міністрів Республіки Крим» Сергій Аксьонов у серпні 2014 р. проговорився, що ініціатором анексії Криму був російський президент Володимир Путін (*От первого лица – но лица не увидать. Крым. Реалии (ru)*), у березні 2019 р. зізнався, що захопленням Криму керував особисто Путін (*Аксьонов про анексію Криму: нічого б не вийшло, якби Путін не керував цією операцією. Радіо Свобода. 17 берез. 2019*).

Та і медаль міністерства оборони Російської Федерації «За возвращение Крыма. 20.02.14 – 18.03.14» чітко фіксує суб'єкт агресії і точні дати початку і кінця операції.

Паралельно з цим, щоб відволікти увагу від Криму, 3 березня 2014 року Росія розпочала підривні дії на сході України. 12 квітня загін на чолі з московським полковником Ігорем Гіркіним взяв Слов'янськ, Краматорськ та низку менших населених пунктів. 13 квітня в Україні оголошено початок антитерористичної операції із залученням Збройних Сил України.

Вже тоді багатьох дивував формат операції. При явному вторгненні РФ в територіальний простір раптом оголошується всього антитерористична операція. Згодом відповідь на це питання дав Олександр Турчинов, тоді голова Верховної Ради України, а після втечі В. Януковича в Росію і виконуючий обов'язки Президента України, а 16 березня 2018 року – і п'ятий Президент України Петро Порошенко. Де-факто то була війна, якій надали юридичної форми АТО, щоб мінімізувати вплив на суспільство, забезпечити легітимність української влади шляхом проведення президентських, парламентських та місцевих виборів, які б повністю відповідали європейським демократичним стандартам.

14 квітня 2014 року Олександр Турчинов підписав указ «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». А вранці 15 квітня розпочалися бойові дії – український спецназ звільнив від російських сепаратистів аеропорт Краматорська. 26 травня відбувся бій за Донецький аеропорт. 4 червня звільнено Лиман, 13-го – Маріуполь. На початку липня українські війська розпочали наступ: 5 липня були звільнені Слов'янськ і Краматорськ, 6 липня – Красногорівка, 5 серпня – Мар'їнка. Силам АТО вдалося оволодіти стратегічним об'єктом м. Іловайськ. Однак РФ ввела свої війська й оточила іловайське угруповання. А коли домовленим коридором почався вивід українських військ з міста, ворог підступно зусебіч відкрив вогонь. Загинули сотні українських воїнів.

У той час новообране українське керівництво оперативного почало відновлювати фактично зруйновану так званими «реформами» українську армію. Не вистачало не тільки бронезилетів, а й касок. Допомагав, як міг, народ – через волонтерів на схід пішли бронезилети, каски, продукти харчування і товари першої необхідності, формувались добровольчі батальйони, на фронт пішли тисячі українських хлопців і чоловіків.

У той час Росія, захопивши 400 км українського кордону, гнала на Донбас так званий «гумконвой», ешелонами доставляла озброєння, боєприпаси, військове спорядження. Прикриваючись якоюсь «конторою Вагнера», мобілізувала на Донбас тисячі головорізів, які за гроші вбивали українців.

У січні – лютому 2015 року ситуація загострилася в районі Донецького аеропорту і вузлової залізничної станції Дебальцево. Бойовики за підтримки збройних сил РФ намагались будь-якою ціною ліквідувати Дебальцевський виступ і захопити Донецький аеропорт. Щоб уникнути оточення і людських втрат, не дати ворогові просунутись вглиб української території, наші війська були відведені на нові позиції. 12 лютого 2015 року було досягнуто перемир'я, закріплене в «Комплексі заходів по виконанню Мінських угод». Ці домовленості зупинили активну фазу АТО. Бойові дії набули здебільшого позиційного характеру [1].

У відповідності із Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» було оголошено завершення Антитерористичної операції і початок з 14-ої години 30 квітня 2018 року Операції об'єднаних сил. У результаті повноваження з управління військовими і правоохоронними підрозділами на Донбасі були передані від СБУ до Генштабу Збройних Сил України. Введена посада Командувача об'єднаних сил. На території проведення ООС запроваджений особливий порядок – військовослужбовці отримали розширені права. Командувачем ООС був призначений генерал-лейтенант Сергій Наєв [6].

Війна на Донбасі триває ось уже восьмий рік, вона забрала життя більше 14 тисяч громадян України, у тому числі – понад 3 тис. військових службовців. А Росія, намагаючись перед світовою громадськістю робити гарну міну при поганій грі, все наполегливіше натягує на себе тогу миротворця на тлі нібито громадянської війни в Україні. На захист української незалежності стали і сотні жителів Дунаєвеччини. На початок 2021 року їх число складало 365, у тому числі 232 – жителі Дунаєвської міської, 66 – Новодунаєвської, 24 – Смотрицької селищних і 43 – Маківської сільської територіальних громад. Шестеро з них віддали життя,

відстоюючи суверенітет і незалежність нашої держави, п'ять є представниками Дунаєвської міської ТГ.

22 травня 2014 року в районі селища Благодатне Волноваського району на Донеччині між 5-ою і 6-ою ранку група бойовиків на двох інкасаторських машинах та двох позашляховиках несподівано ввірвалася на блокпост, де ніс службу взвод лейтенанта **Володимира Борисовича Овчарука**, відкрила вогонь з кулеметів, гранатометів і ПЗРК. Один із зарядів влучив у бойову машину, що стояла на блокпосту, стався вибух. Внаслідок бою загинуло 17 військовослужбовців, чимало поранено. Згинув і командир. Трагічна звістка про загибель на Донбасі першого жителя Дунаєвщини моментально облетіла увесь район. А 27 травня в Лисці відбувся похорон [2].

У ті дні його згадували, про нього розповідали і вчителі Лисецької СШ, в якій він навчався у 1985 – 1994 рр., і однокласники, односельчани і побратими з 51-ої Володимир-Волинської механізованої бригади, які приїхали провести свого командира в останню дорогу, батьки і сусіди. Володя народився 8 вересня 1979 року в селі Велика Кужелева, де мати Лідія Михайлівна читала математику і фізику, а батько Борис Степанович – хімію і біологію. Володя був другою дитиною – мав старшу на вісім років сестру.

А коли йому виповнилося 3 роки, батьки переїхали в с. Лисець. Тут він зростав, учився. Класний керівник Л. С. Горобняк згадувала: *«Відмінник у навчанні, зразкова поведінка проявлялася і в школі, і вдома. Користувався авторитетом і був прикладом для однокласників та учнів школи. Надзвичайно працьовитий, ввічливий, охайний хлопець, був гордістю батьків та вчителів. Обдарований, мав багато цікавих захоплень, гарно малював. Батьки зуміли привити любов до рідної землі, рідного села. У ньому була життєдайність, стійкість духу і сила волі».*

Після закінчення школи навчався в Новоушицькому технікумі механізації сільського господарства. Очоловав лисецьку колгоспну тракторну бригаду, набираючись управлінського досвіду. Згодом вступив на механічний факультет Хмельницького національного університету. Надалі пов'язав життя з містом Хмельницьким. 2003 року одружився з Тетяною із сусіднього Сокильця, став батьком Вадима і Ліани. А отже міг і не піти на службу. *«Як я*

буду потім дивитись в очі дітям, як поясню відмову?» – задав собі питання.

Його призвали в 51-у Володимир-Волинську механізовану бригаду. По скороченій програмі пройшов підготовку на Львівщині, потім – на Рівненщині й опинився на передовій біля міста Волноваха. Його взводу було доручено облаштувати блокпост. Командир сподівався, що, як і було домовлено, підступи до нього будуть охоронятися. Однак цього не сталося, група залишилися без зв'язку, без приладів нічного бачення...

Указом Президента України від 4 червня 2015 року «за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» лейтенант В. Б. Овчарук нагороджений медаллю «Захиснику Вітчизни» (посмертно). А 8 вересня 2014 року, якраз у 35-ий день народження, на приміщенні Лисецької ЗОШ І – ІІІ ст. була відкрита меморіальна дошка, у музеї – експозиція, присвячена героїчному учневі та односельчанину. У ній зберігається і спогад Василя Михайловича Бугая з Білогірщини – бойового побратима В. Б. Овчарука: «З самого початку нашого знайомства мене вразила доброта цієї людини. Я не розумів, що така людина збирається робити на війні. Уже згодом мене вразила його сміливість, готовність віддати життя за Батьківщину, за свою родину, за щастя своїх дітей. Я пишаюся, що знав Володю, розказуватиму своїм дітям і ставитиму його в приклад. Ми повинні завжди пам'ятати, що він своїм тілом закрав нас від агресії лютого ворога. Світла йому пам'ять! Пам'ятайте: Герої не вмирають! 22.05.2017 р.».

Рішенням сесії Хмельницької міської міської ради від 16 березня 2016 року В. Б. Овчарук посмертно нагороджений почесною відзнакою «Мужність і відвага». А згодом йому присвоєно й звання «Почесний громадянин м. Хмельницького» [4].

Рівно через два місяці район знову облетіла чорна звістка – війна на сході забрала життя ще одного уродженця Дунаєвеччини, на цей раз – капітана **Анатолія Михайловича Романчука**, начальника розвідки 1-ої гаубичної самохідно-артилерійської батареї 72-ої окремої механізованої бригади.

Він народився в Дунаївцях 17 січня 1981р. Навчався в Залісецькій ЗОШ І – ІІ ст., повну середню освіту і спеціальність здобув у Балинському вищому професійно-технічному училищі № 36. 1999 року вступив до Військового двох орденів Бойового Червоного Прапора інституту ракетних військ і артилерії імені Богдана Хмельницького Сумського державного університету. По закінченні був направлений на службу в Білу Церкву. Звідти в складі 72-ої ОМБ був перекинутий на Донбас. Вдома залишилася дружина Вікторія з сином Сашком. Почалися бойові будні. У начальника розвідки 1-ої артбатареї турбот вистачало і вдень, і вночі. У червні вирвався в коротку відпустку – всього на 5 днів з дорогою. Ніби попрощатись... [3].

27 липня 2014 року отримав завдання розвезти на блок-пости боєприпаси і продовольство. Зателефонував дружині: *«Їду на завдання. Телефон вимикаю, передзвоню завтра!»*. А вдосвіта, десь о 5-ій, у його телефоні прозвучав чужий голос. Згадує дружина: *«Ви розумієте, хто це звонить. Нас ще називають сепаратистами...»* [10].

...Неподалік села Тарани Шахтарського району Донецької області їх чекала засідка. Ворог накрив мінометним вогнем, осколок влучив капітану в трахею. І навіть у цій ситуації терористи намагались вибити в полоненого необхідну їм інформацію. А коли він відмовився говорити, хтось з ворогів, можливо і той, що згодом телефонував дружині, зробив постріл. Куля із зміщеним центром порвала внутрішні органи і застрягла в хребті. У Сніжному його прооперували, але врятувати не змогли. У рядні на підлозі іржавого кузова за чималі гроші на дев'ятий день хтось із тих, що з невідконтрольної території, доставив тіло до Білої Церкви.

5 серпня прощалися з капітаном А. М. Романчуком у Білій Церкві, а 6 серпня – у Залісцях. 29 вересня 2014 року за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності України, Анатолій Романчук був нагороджений орденом Богдана Хмельницького ІІІ ст., йому посмертно присвоєно звання майора. 14 жовтня 2014 року міськвиконком своїм рішенням присвоїв йому звання «Почесний громадянин міста Біла Церква». У рідних Залісцях ім'ям майора А. М. Романчука

назвали вулицю, на школі, в якій здобував неповну середню освіту, відкрили меморіальну дошку.

4 вересня 2014 року під час виконання бойового завдання в зоні АТО на Луганщині був важко поранений 24-річний сержант з Дунаївців **Євген Михайлович Добровик**. 8 вересня у Львівському військовому госпіталі, де йому була надана оперативна допомога, помер від важких ран.

Євген Добровик – уродженець м. Дунаївці. Навчався в міській ЗОШ I – III ст. № 2. У Подільському державному аграрно-технічному університеті отримав ступінь бакалавра за спеціальністю «Фінанси і кредит». Для здобуття повної вищої освіти перевівся на заочне відділення і 2011 року за контрактом став бійцем 8-го полку спецпризначення Головного управління розвідки Міністерства оборони України. З початком АТО сержант Є. М. Добровик – командир відділення захищав рубежі України на Луганщині. 4 вересня 2014 року виявилось для нашого героя-земляка фатальним. Він лише місяць не дожив до свого 24-ліття. Похований на міському кладовищі.

Указом Президента України від 4 червня 2015 року нагороджений орденом «За мужність» III ст. (посмертно). Відзначений нагрудними знаками «За зразкову службу» та «За оборону Луганського аеропорту» (посмертно). На Дунаєвецькій ЗОШ I – III ст. № 2 на його честь відкрита пам'ятна дошка. Районна рада присвоїла Євгену Михайловичу Добровику звання «Почесний громадянин Дунаєвецького району» [9].

Олег Анатолійович Угринович загинув у районі Донецького аеропорту. Цей стратегічний об'єкт наші кіборги обороняли з вересня 2014 по січень 2015 року, 109 бійців і командирів віддали своє життя, 466 отримали поранення, 6 пропали безвісти (*korespondent.net/ukraine/4318292*). І вже згодом, 12 червня 2015 року, по дорозі з села Водяне до селища Опитне БТР, в якому їхав Олег Угринович, підірвався на протитанковій міні. П'ятеро бійців отримали поранення, а троє – О. Угринович, С. Загребельний, О. Цисар – загинули.

Олег родом із с. Зеленче. Народився 25 квітня 1977 року в сім'ї Анатолія Гавриловича і Тетяни Михайлівни, гарних сільських трудівників. Дошкільну підготовку проходив у сільському

дитсадку. Колишня завідувачка Любов Дмитрівна Виногородська пам'ятає його, як *«милого біленького хлопчика, слухняну, турботливу, дружжелюбну дитину»*.

1984 року сім'я переїхала в Дунаївці, і Олег розпочав навчання в міській № 4 загальноосвітній школі I – III ст. Був активним, займався спортом, любив читати книги, власне – розвивався всебічно. 1992 року, після закінчення 9 класів, став учнем Дунаєвського профтехучилища, здобув середню освіту і спеціальність слюсаря. 1995 року призваний в армію. Після демобілізації працював будівельником.

Його турбувала доля незалежної України, бо розумів, що це і його майбутнє, і доля батьків та сім'ї. Працюючи за межами області, щоразу просив, як тільки прийде повідомлення з військкомату, негайно дати йому знати.

Повістка прийшла 29 січня 2015 року. Олег став розвідником 2-го батальйону 93-ої окремої механізованої бригади з позивним «Змій», адже народився в рік змії. І почались напружені воєнні будні. Спочатку було навчання в «Десні» на Чернігівщині. А там, на Донбасі, у командира розвідувального відділення молодшого сержанта О. А. Угриновича ті будні стали і непростими, і тривожними. Бойові завдання виконував справно і відповідально. Аж до того рокового непередбачуваного моменту...

З належними почеслями Олега Анатолійовича Угриновича поховали в рідному селі Зеленче, де народився, де і сьогодні живуть батьки. Залишилася дружина і дві доньки. Указом Президента України від 22 вересня 2015 року нагороджений орденом «За мужність» III ст. (посмертно). 13 жовтня 2015 року на приміщенні Дунаєвської ЗОШ I – III ст. № 4 на його честь встановлена меморіальна дошка. У с. Зеленче, біля пам'ятника односельчанам, що загинули у Другій світовій війні, є пам'ятна плита, присвячена герою-земляку. Йому також присвоєно звання «Почесний громадянин Дунаєвського району» [9].

Дмитро Юрійович Філімонов загинув 9 липня 2015 року, за місяць до демобілізації.

Він пройшов типовий для його покоління життєвий шлях. Народився 11 листопада 1986 року в с. Залісці. Ріс сиротою під опікою старшого брата. Був добрим і щирим хлопцем. Після закін-

чення місцевої дев'ятирічки навчався в Балинському ВПТУ-36. Працював трактористом у Залісецькому сільськогосподарському підприємстві, був дисциплінованим, вчасно і якісно виконував наряди, дані директором підприємства. Користувався повагою односельців.

Був мобілізований у серпні 2014 року. Служив у 95-ій окремій аеромобільній бригаді, у званні молодшого сержанта командував мінометним розрахунком у 2-му батальйоні. За участь у боях за Донецький аеропорт відзначений нагрудним знаком «За оборону Донецького аеропорту». За гарну службу отримав відпустку. Зустрічався з учнями та учителями, був упевнений в близькій перемозі над терористами. Однак 9 липня 2015 року потрапив під артобстріл і зазнав смертельних ран.

Ховали в рідних Залісцях. Оплакували усім селом. Пусткою залишилася хата, куплена Дмитру – колишньому трактористу місцевого сільгосппідприємства напередодні його демобілізації за ініціативою керівника підприємства Костянтина Олеговича Іванова.

Указом Президента України Д. Ю. Філімонов посмертно нагороджений орденом «За мужність» III ст. 10 травня 2016 року на приміщенні Залісецької ЗОШ I – II ст. відкрито пам'ятну дошку. Рішенням 29 сесії районної ради йому присвоєно звання «Почесний громадянин Дунаєвецького району» [9].

Віталій Петрович Пасічник родом із с. Стара Гута Смотрицької селищної ОТГ. Народився 4 листопада 1993 року в сім'ї Петра Едуардовича і Галини Іванівни Пасічників.

1 вересня 2001 року став першокласником. *«Пам'ятаю Віталіка доброзичливим і ввічливим хлопчиком, який міг підтримати товариша, розвеселити, – згадує класовод Тетяна Антонівна Сіра. – У Віталіка була дуже розвинута фантазія і кмітливість. Дуже важко повірити, що його вже не має серед нас...»*. Ці ж риси ще рельєфніше окреслились у 5 – 11 класах. *«Віталій запам'ятався мені веселим, дружжелюбним, життєрадісним, відповідальним і артистичним учнем, – твердить класний керівник Людмила Йосипівна Лиманюк. – Жоден виховний захід не проходив без нього. Де він знаходився, завжди були жарти, веселий сміх. Він був душою компанії, міг згуртувати навколо себе...»*.

Можливо й тому обрав для продовження навчання Кам'янець-Подільський коледж культури, отримав фах режисера. Одружився, і з дружиною Зоєю мали донечку Катрю та синопчка Тимофія.

Строкову службу з 2015 року проходив у 208-ій гвардійській зенітно-ракетній бригаді, яка охороняла повітряний простір на півдні України. По закінченні підписав контракт і став бійцем 25-ої Дніпропетровської повітряно-десантної бригади. Життя Віталія та ще двох його однополчан забрала пожежа. Це сталося 19 листопада 2017 року поблизу с. Кам'янка Ясинуватського району. Два тижні до того йому виповнилося лише 24 роки.

Поховали В. П. Пасічника в Старій Гуті. Там, на приміщенні школи, 14 жовтня 2018 року, у День захисника України, відкрили пам'ятну дошку на честь свого випускника. Його ім'я викарбовано на меморіалі воїнам АТО в Миколаєві. Посмертно він нагороджений медаллю «За військову службу Україні» [8].

Вранці 17 червня 2014 року група десантників на чолі з старшим лейтенантом **Владиславом Омеляновичем Файфурую** терміново виїхала на допомогу бійцям добровольчого батальйону «Айдар», які вели бій з терористами на північній околиці Луганська. У бою терористи з гранатомета підбили бронетранспортер, в якому загинуло 9 бійців і їх командир. Поховали офіцера в Чернівцях, де він жив і служив на посаді командира взводу 80-ї аеромобільної бригади.

Владислав Файфура мав подільське коріння – у селі Сивороги й досі проживає його бабуся, тут народилася мама й дядько-офіцер, за прикладом якого хлопець обрав військову професію. Оксана Анатоліївна Солоцька-Кошка пам'ятає, що літні канікули він завжди проводив у Сиворогах, пас корову, допомагав бабусі по господарству, серед сільських хлопчаків мав багато друзів. Не забули вони свого товариша. Коли трагічна звістка дійшла до Сиворіг, зібрали кошти, виготовили і в центрі села встановили пам'ятну дошку [9].

На фронті гинуть не тільки від куль, є й так звані не бойові втрати. Кулеметник 14-ої окремої механізованої бригади 47-річний сержант – морозівчанин Андрій Анатолійович Попов 19 червня 2015 року на блокпосту в районі м. Попасна, що на Луганщині,

помер від тромбозу легеневої артерії. Похований у Мелітополі. У Морозові залишилися мати, сестра та донька від першого шлюбу. У Білій Церкві трагічно скінчилося життя 27-річного залісчанина Євшана Ровсановича Захар'єва.

Незалежній Україні вже 30 років. Захищаючи національний суверенітет і українську державність, на вівтар незалежності покладали життя тисячі українців, у тому числі й представлені в статті хмельничани і дунаївчани.

Джерела та література:

1. Антитерористична операція. Режим доступу: [uk. wikipedia. org./wiki/ Антитерористична операція](http://uk.wikipedia.org/wiki/Антитерористична_операція).

2. *Весела Л.* Лисець попрощався з Володею Овчаруком / *Л. Весела // Дунаєвецький вісник.* 2014. 29 трав. (№ 22); Там само. 27 серп. (№ 35). С.1 – 2.

3. *Журба Т.* Доки жива пам'ять / *Т. Журба // Подільські вісті.* 2019. 25 лип. (№ 30).

4. *Ковальська Т. В.* Володимир Овчарук – захисник рідної землі / *Т. В. Ковальська // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. пр. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Буйницький О. П., 2018. Вип. 6. С. 199 – 202.*

5. *Крип'якевич І. П.* Історія України. 2-ге вид., переробл. і доп. / *І. П. Крип'якевич.* Львів: Світ, 1992. 556 с.

6. Операція об'єднаних сил. Режим доступу: [uk. wikipedia. org./wiki/. Операція об'єднаних сил](http://uk.wikipedia.org/wiki/Операція_об'єднаних_сил).

7. Пам'яті Небесної сотні / видано за сприяння О. Шевченка; консультант – І. Гурик, голова ГО «Родина Героїв Небесної Сотні». Івано-Франківськ, [Б. р.]. 165 с.: іл.

8. Пам'ять про героя-земляка Віталія Пасічника житиме у наших серцях // *Дунаєвецький вісник.* 2018. 18 жовт. (№ 42).

9. Пам'ять // Там само. 2020. 9 лип. (№ 28).

10. *Храбусь В.* Ангели плачуть / *В. Храбусь // Там само.* 2019. 25 лип. (№ 30).

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ
КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
СТОСОВНО ВШАНУВАННЯ Й
ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙ ВИЗВОЛЬНОЇ
БОРОТЬБИ В УМОВАХ НОВІТНЬОЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Одним з основних пріоритетів діяльності Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України є вивчення та популяризація героїчної боротьби українського народу за свою незалежність, що тривала багато століть. В умовах теперішньої російсько-української війни на Сході України особливо важливо знати, що ще від середини XVII ст. попередники сучасної Російської Федерації – Московське царство, Російська імперія та СРСР – постійно проводили грабівницьку колоніальну політику щодо України, знищуючи національну ідентичність, культуру, мову та віру. Українці завжди збройно боролися проти російської агресії, виявляючи зразки високого патріотизму, мужності, масового й особного героїзму.

Важливим просвітницьким заходом, що відбувся за участі краєзнавців, стало відзначення 400-річчя від дня народження Івана Богуна в липні 2018 року. Делегація молоді, історики та краєзнавці з Вінницької області відвідали історико-культурні місця України, пов'язані з іменем визначного вінницького полковника та зі славою козацької зброї. Кінцевою метою подорожі був Новгород-Сіверський, який позначився завершальною сторінкою в житті Івана Богуна, адже в лютому 1664 року на околиці цього міста козацького полковника було підступно схоплено, звинувачено в зрадї та страчено за наказом польського короля Яна II Казимира.

Відомі дослідники-краєзнавці Олександр Врублевський, Олександр Коваль, Олександр Роговий розказали про життя, діяльність, політичний світогляд Івана Богуна. Зокрема, що він, передбачаючи трагічні наслідки для України-Гетьманщини утратного замирення з Польщею 1651 року та українсько-московського зближення 1654 року, рішуче засудив Білоцерківський мир та Переяславську угоду й навідріз відмовився складати присягу на вірність московському цареві. Як державний діяч Іван Богун був переконаний, що українська зовнішня й внутрішня політика має спиратися на власні військово-політичні сили й бути незалежною від сусідніх держав.

Члени екскурсійної делегації побували в Батурині – величній столиці гетьманів Лівобережної України другої половини XVII – початку XVIII ст. У листопаді 1708 року російські війська на чолі з Меншиковим за наказом царя Петра I ущент зруйнували, спалили місто, знищивши двадцять тисяч мирних жителів і захисників міста. Причиною такої жорстокості було намагання гетьмана Івана Мазепи звільнитися з-під влади Москви за допомогою Швеції, яка воювала проти Росії в Північній війні.

Особливий інтерес у молоді викликала історія життя й діяльності видатного державного та військового діяча періоду Гетьманщини – Павла Полуботка, який у 1722 році став гетьманом Лівобережної України. Українського гетьмана закатували за наказом Петра I в Петропавлівській фортеці за те, що він насмілювався нагадати російському цареві про давні державні права України.

У серпні 2018 року краєзнавці й громадські активісти Олександр Коваль, Ніна Бегас, Володимир Барцьось, Юрій Степанчук, Віталій Тучинський побували в козацькому патріотичному юнацькому таборі «Хоминська Січ». Використовуючи наочні матеріали, гості детально розповіли старшокласникам про структуру, тактику та приклади героїчної боротьби Української повстанської армії (УПА) проти військ НКВС у повоєнний період. Йшлося про те, що УПА – феноменальна військова організація, яка не мала аналогів в історії світової національно-визвольної боротьби. Це військо не отримувало жодної допомоги ззовні та існувало лише за рахунок власного народу. «Армія без держави» – так назвав УПА Тарас Бульба-Боровець, який був одним із її організаторів. Історики повідали про діяльність УПА на Вінниччині та про останній бій УПА,

який відбувся 1960 року на Тернопільщині, де троє повстанців виявили збройний опір півтисячі радянських солдатів. Діти із захопленням слухали розповідь про мужність героїв, серед яких була й дівчина. Відчайдушно захищаючись, вона здійснила невдале самовбивство й непритомною потрапила в полон. На основі таких реальних подій знято український історико-драматичний фільм «Жива». Діти зацікавилися драматичною біографією останнього командира УПА Василя Кука та долею останнього воїна УПА Ілька Обершина, який вийшов із підпілля лише після проголошення незалежності України в 1991 році.

У січні 2019 року члени Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, на запрошення дирекції Барського гуманітарно-педагогічного коледжу, взяли участь у науковому семінарі, присвяченому 100-річчю Соборності України. Історики та краєзнавці – Анатолій Лисий, Петро Савчук, Антоніна Сторожук, Юрій Малиновський, Олена Стадник, Наталія Кузьмінець, Юрій Степанчук – акцентували на тому, що від часу Української держави Богдана Хмельницького й до 1917 року наш народ не мав власного державного утворення, був поділений між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською, панівні кола яких мали тверде переконання в тому, що національна свідомість та державотворчі традиції українців знищені, забуті чи давно вмерли. Однак наступного року на уламках названих імперій українці створили дві повноцінні національні держави – Українську Народну Республіку (УНР) і Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Армії УНР і ЗУНР, не маючи жодної зовнішньої військової підтримки, отримуючи допомогу лише від власного народу, вели важкі бої з Червоною армією більшовицької Росії, польськими військами нової Речі Посполитої, Білою армією генерала Денікіна, протистояли наступальним діям Румунії та Угорщини. Загарбники планували заволодіти матеріальними й людськими ресурсами України, долучити її територію до своїх державних утворень. Зважаючи на смертельну небезпеку, яка нависла над Україною та її народом, керуючись високим національно-патріотичним почуттям, уряди УНР і ЗУНР ухвалили рішення об'єднати військово-політичні сили в боротьбі проти спільних ворогів і створити єдину національну державу. Нетривалі, але плідні переговори урядових деле-

гацій, які проходили у Фастові, завершилися державними урочистостями на Софійському майдані в Києві. Тут 22 січня 1919 року проголошено й ухвалено українським народом Акт Великої Злуки УНР і ЗУНР у Соборну Україну.

28 червня 2019 року відбувся Липовецький науково-практичний краєзнавчий семінар, присвячений Дню Конституції України. Організаторами науково-просвітницького заходу стали історики та краєзнавці Олег Мельничук, Віталій Тучинський, Анатолій Лисий, Юрій Степанчук, Валерій Швець, Володимир Дишкант та Почесний краєзнавець України Олександр Роговий. Останній представив результати власних краєзнавчих досліджень та провів екскурсію історичними місцями Липовця. Учасники зібрання побували, зокрема, на місці бою між козацькими та польськими військами, який відбувся в березні 1651 року біля Липовецького замку. Тут козаки вщент розгромили польський підрозділ, що поспішав на допомогу основному війську під стіни Вінницького замку. Ця перемога спричинила зняття польської облоги з Вінниці, героїчну оборону якої очолював полковник Іван Богун. На місці звитяги встановлено кам'яний монумент, створений подільським скульптором Олексієм Альошкіним. Підсумував роботу науково-практичного семінару голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України професор ВДПУ імені Михайла Коцюбинського Сергій Гальчак, який зазначив, що такі заходи сприяють популяризації національної історії та відродженню історичної пам'яті нашого народу.

Черговим науково-просвітницьким заходом за участі членів Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України став краєзнавчий науково-практичний семінар, присвячений історії села Павлівка. Власні дослідження представили Анатолій Лисий, Борис Пентюк, Сергій Калитко, Василь Паламарчук, Юрій Маліновський, Анатолій Свачевський, Ігор Балук. Особливий інтерес викликала доповідь професора Сергія Гальчака, який окреслив низку краєзнавчих проблем, пов'язаних із Павлівкою. Зокрема зауважив, що досі маловідомою сторінкою регіональної історії є збройне повстання жителів Павлівки проти більшовицького режиму в 1919 році. Того року більшовики вдруге повернулися в Україну й силою взяли вилучати продовольство в селян.

Комуністи запровадили реквізиції, конфіскації та кругову поруку (узяття заручників) для сіл, які не виконували норм продрозверстки. Водночас вони заборонили торгівлю, найману працю, оренду, власні господарства, на місці яких створювали радгоспи, комуни, артїлі. Заборонялася релігія, більшовики грабували церкви, а духовенство та заможних селян розстрілювали як ворожий до нової влади соціальний клас. Поділля спалахнуло селянськими повстаннями проти радянської влади та політики «воєнного комунізму». Доведені до відчаю, селяни Павлівки теж наважилися на збройний виступ. Вони кинулися до місцевої залізничної станції в надії знищити червоноармійський продзагін і роздобути продовольство для своїх голодних родин. Проте на підступах до залізниці легкоозброєних селян розстріляли гарматним та кулеметним вогнем із бронепоезда, який прибув у район села за наказом червоного командира Григорія Котовського. Артилерійським вогнем бронепоезда більшовики підпалили і повстале село.

За свідченням уродженця Калинівки доцента Сергія Калитка, павлівчани завжди вирізнялися непокірливим характером та неабияким патріотизмом. Показовим є випадок, коли батько попереджав сина про те, що коли той буде писати листи з армії російською мовою, то відповідей на них хай не сподівається.

Ушановуючи пам'ять українських козаків, краєзнавці Вінниці та студенти ВДПУ імені Михайла Коцюбинського провели круглий стіл з нагоди Дня українського козацтва, який щорічно відзначають 14 жовтня. У цей день православні християни святкують ще й Покрову Пресвятої Богородиці, яку запорожці вважали своєю захисницею та покровителькою. Тому в такий день вони обов'язково скликали загальну військову Раду, служили урочистий молебень, а потім вирішували питання військових походів, укладання договорів, обирали старшину, ділили військову здобич тощо. Історики Олександр Криворучко, Анатолій Войнаровський та Юрій Степанчук розповіли про те, що Запорозька Січ та українське козацтво – феномен не лише вітчизняної, а й світової історії. Запорозькі козаки виробили унікальну систему громадсько-військового самоуправління, яка так і залишилася недосяжним зразком для монархічної Європи й загрозливим явищем для царської Росії. Натомість духовні, політичні та військові цінності, вироблені за-

порожцями, назавжди увійшли до історичної пам'яті нашого народу й постали надійним орієнтиром для сучасного українського суспільства.

У листопаді 2019 року Україна відзначила 100-річний ювілей Першого зимового походу армії УНР. Не залишилася осторонь й Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України: її члени стали організаторами семінару, приуроченого цій визначній історичній події. Історики Наталія Кузьмінець, Ірина Хоцянівська, Олена Стадник, Юрій Степанчук у своїх виступах перед студентами ВДПУ імені Михайла Коцюбинського зауважили, що в історичній пам'яті України є багато прикладів масового й особистого героїзму, який проявили її захисники в збройній боротьбі супроти агресії сусідніх держав. Особливо запеклим було обстоювання національного суверенітету в першій половині ХХ століття. Показовим є 1919 рік, коли знесилена, але нескорена Армія УНР у районі сучасного Любара на Житомирщині потрапила в «трикутник смерті» – вороже оточення, утворене військами більшовицької Росії, Польщі та Добровольчої армії генерала Денікіна. До того ж українські частини потерпали від епідемії тифу. У таких важких умовах військово керівництво УНР ухвалило рішення не складати зброї перед загарбниками, а продовжити боротьбу за державність іншими, партизанськими, методами. У ніч на 7 грудня 1919 року майже десятитисячна Українська армія прорвала оточення й розпочала безпрецедентний рейд по тилах ворога, який тривав до 6 травня 1920 року й увійшов в історію під назвою Перший зимовий похід.

Через кілька днів задля вшанування пам'яті воїнів УНР відбувся перший в Україні автопробіг маршрутом Зимового походу по Вінницькій області. Ініціаторами цього заходу стали краєзнавець, голова ГО «Кипорів Яр» Олександр Масний, голова ГО «Вінницьке крайове козацьке молодіжне об'єднання «Молода Подільська Січ» Валентина Шпак, Почесний краєзнавець України Олександр Роговий, історики ВДПУ імені Михайла Коцюбинського Віталій Тучинський і Юрій Степанчук. Автопробіг розпочався від села Голендри і проліг територіями Калинівського, Козятинського, Погребищенського та Липовецького районів.

Учасники автопробігу побували в загальноосвітніх закладах Голендр, Самгородка, Нової Греблі, Старої Прилуки, Нової Прилуки, Вахнівки. Із їхніх виступів учні та вчителі більше дізналися про жертовну боротьбу за Україну, яка відбулася сто років тому на теренах їхніх населених пунктів. Школярі захоплено слухали про подвиги воїнів Української армії, постать командувача М. Омелянвича-Павленка, пишалися тим, що їхні тодішні односельці з великою готовністю надавали всебічну допомогу своїм захисникам, уважаючи їх Українським національним військом.

У 2019 році виповнилося 360 років Конотопській битві, де об'єднані українсько-татарські війська на чолі з Іваном Виговським перемогли 100-тисячне московське каральне військо воєводи Трубецького. З нагоди ювілею переможної Конотопської битви та задля вшанування пам'яті видатного гетьмана 14 грудня 2019 року на базі Барського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. М. Грушевського проведено Всеукраїнську науково-історичну конференцію «Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України. Постать Івана Виговського у контексті української історії». Активну участь у роботі конференції взяли члени Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Сергій Гальчак, Костянтин Завалюнюк, Іван Романюк, Валерій Восколуп, Олексій Бакалець, Анатолій Лисий, Сергій Калитко, Олександр Кравчук, Ігор Балюк та ін. Їхні доповіді засвідчили належність Івана Виговського до когорти видатних державних діячів, які відважилися очолити збройну боротьбу українців проти московського поневолення. Саме тому його ім'я, як і імена Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Симона Петлюри, Степана Бандери, російська історіографія та пропаганда зумисне робили символом політичного лицемірства і зради. Лише з проголошенням незалежності України Іван Виговський заслужено повернувся до національного пантеону поборників української державності. Гетьман уславився ще й тим, що в 1658 році підписав рятівний (від московського загарбання) Гадяцький договір, за яким Україна під назвою «Князівство Руське» ставала поряд із Польщею та Литвою третьою рівноправною частиною Речі Посполитої.

У серпні 2020 року в м. Погребище відбувся черговий Усеукраїнський форум «Україна Сакральна», у якому традиційно взяли

участь краєзнавці Вінниччини. Організатором форуму був уродженець Погребищенського району, доктор історичних наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса Василь Моргун. Мета проведеного заходу – консолідація українського суспільства, зміцнення національної єдності, налагодження суспільного діалогу, відродження сакральних місць України, популяризація історичного минулого, відновлення й збереження національної пам'яті, підвищення культурно-освітнього й духовного рівня громадян, розвиток почуття гордості за свій народ, за Україну.

Підсумовуючи роботу форуму, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, професор Сергій Гальчак, зокрема, зазначив, що українська національна ідея – це насамперед світоглядна система українства, методологічну основу якої становлять людина, нація, еліта, територія, держава, мова, патріотизм, мирне співжиття з людством. На переконання вченого, тільки національна ідея здатна перетворити громадянина України в українського патріота, тільки вона може відродити українську націю в її природному стані – національному, державотворчому, історичному, виробничому, культурному, політичному, психологічному.

На початку 2021 року члени правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України професори Сергій Гальчак, Юрій Степанчук та доцент Анатолій Лисий презентували авторську книгу «Ліквідація московським самодержавством державної автономії України-Гетьманщини в другій половині XVI I– XVIII ст.». Історичні факти цього видання свідчать, що саме з 1654 року Україна та її народ потрапили в орбіту підступного й агресивного сусіда-загарбника – Московського царства. Прийшовши на українську землю під личиною єдиновірного союзника, Москва поступово, але зухвало анексувала Україну. У книзі наглядно відображено, що «новий союзник» не поспішав надавати військову допомогу українцям проти Речі Посполитої. Передусім він переймався питанням присяги на вірність цареві від усіх станів українського суспільства, розміщенням московських залог на території Гетьманщини, використанням козацького війська за її межами, підпорядкуванням Київської митрополії Мос-

ковському патріарху, встановленням повного контролю над адміністрацією та податками в Україні. Безпосереднім результатом московського втручання у внутрішнє життя України стали такі факти: поділ її території на дві частини, звуження досягнень у Національно-визвольній війні проти Речі Посполитої, спровоковані громадянські війни періоду Руїни, демографічний регрес, занепад економічного, суспільно-політичного та культурного життя.

12 червня 2021 року президія Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України провела Микулинецький науково-практичний краєзнавчий семінар, приурочений ушануванню пам'яті визначного командира Української Повстанської Армії «Південь» Омеляна Грабця. Саме на околиці села Микулинці, над річкою Згар, у червні 1944 року відбувся останній бій загону полковника Омеляна Грабця з каральними батальйонами НКВС. Тут і загинув герой, прикриваючи своїх побратимів, які намагалися пробитися через вороже оточення.

У роботі семінару взяли участь краєзнавці, професори Сергій Гальчак та Юрій Степанчук, голова Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, краєзнавець Василь Паламарчук, книговидавець, краєзнавець Ігор Балюк, український прозаїк, журналіст, краєзнавець Михайло Пашенко та небайдужі до власної історії жителі села Микулинці.

Учасники семінару побували на місці бою та символічній могилі Омеляна Грабця, де зусиллями Вінницької міської організації ВО «Свобода» і молодіжної громадської організації «Сокіл» встановлено меморіальну плиту.

Сьогодні Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України – це провідна громадська творча організація, яка об'єднує близько ста талановитих подвижників, професійних дослідників рідного краю. За одинадцять років своєї роботи вона стала потужним осередком наукового пошуку та флагманом з оприлюднення документально-публіцистичних і науково-популярних творів з історії та культури рідного краю. Пріоритетом діяльності спілки є розвиток краєзнавчого руху, проведення ґрунтовних регіональних досліджень, популяризація історичних знань, зокрема тих, що засвідчують самовіддану визвольну боротьбу українського народу за свою незалежність та національну самобутність.

МОЛЬФАРКИ

У моєму журналістському блокноті зберігається чимало нотаток про сильних духом, з непогамованою гідністю, дивовижно красивих, талановитих людей, про яких варто писати книги. Доля не випадково звела мене з ними. На жаль, є серед них імена тих, хто вже не підніме слухавку й не відповість на мій «добридень». Життєва мудрість, породжена досвідом, учить: якщо людина варта – скажи про неї добре слово вчасно.

Сьогодні моя мова про жінок, що, мов біблійні мироносиці, несуть між люди світло любові. Діяльної любові, яка змінює цей світ на краще. Зустрічі з ними змінили й мене. Як з'ясувалося, їх об'єднує волонтерська громадська організація «Мольфар», покликана надавати всебічну допомогу нашим воїнам, які воюють на Сході. Ці відважні жінки зачарували мене своїм некрикливим патріотизмом й глибинним самоототожненням із Україною. Тож для мене вони – мольфарки.

Зустріч перша. Їх не покидає війна

Коли вони ввійшли до святкової зали, всі стихли і, напевне, відчували те, що й я: разом із ними увійшла війна. Ви звертали увагу, що люди, які бачили війну, геть інші? Погляньте в їхні очі: там біль і німий крик. Війна вселилася в їхню пам'ять назавжди.

Юлія Вотчер і Оксана Буга – волонтерки-мольфарки – тихо й стомлено повідали, що вони вчора вернулися з передової, що там все так само бракує продуктів, набоїв, а найбільше – нашої любові. Саме тоді, – відчула – поруч стали наші хлопці, вони просили не забувати про них. Комусь стало гірко й соромно, що втратили запал і вміння єднатися проти біди, що в нас оселилася безтурботність і байдужість, що ми живемо, ніби війни немає!

У моєму житті є такі люди, яким можна телефонувати опівночі, плакати чи мовчати, читати щойно написане чи просто мовчати

– зрозуміють. Вони – такі ж, їх не покидає війна, хоч для більшості війна, що триває, стала паралельною реальністю, від якої відгородилися і вважають, що стали недосяжними.

Але раптом – ці дві тендітні жінки, ця їхня сповідь сколихнула притлумлене сумління, і вкотре згадалися рядки, написані безсонної ночі:

Паралельна реальність – війна

Вибиває мене із колії.

Чи я в світі така одна –

Відчуваю вселенське зло її?

Зраділа, коли знайшла перегук зі своїми думками у поета-фронтовика Бориса Гуменюка:

Моє серце не в Києві, а під Іловайськом,

Душа моя не у Львові, а в Дебальцево.

Мабуть, зі мною щось не так,

А може, щось не так з цим світом?

Дякую, що ви є, люди цієї війни. Добре, що ви є, Оксано і Юліє, що війна для вас – не паралельна реальність, а щосекундне буття. Потому було знайомство з іншими мольфарками. Несподівана щаслива зустріч з давньою знайомою, талановитою художницею-ілюстраторкою Людмилою Хльосткіною. Років з вісім тому вона ілюструвала мою книгу, дуже тонко й точно передавши суть. Пані Людмила пригадала, як на початку російської агресії на Сході жінки просто сконтактували між собою в Інтернеті й зійшлися з єдиним бажанням: допомогти синам і чоловікам, які збройно захищають рідну землю. Знали, що військо потребує всього: від продуктів до одностроїв та зброї. Перше, що зробили матері, узяли візки-кравчучки та й пішли на центральний ринок у Вінниці просити продукти для війська. Були побоювання, що не зрозуміють їхнього пориву. Але й не зогледілись, як набрали повний бус продуктів. Так почала поширюватися між людьми магія волонтерства, згуртувала українців за ознакою відповідальності за майбутнє. Сьогодні «Мольфар» – доволі потужна організація, має окремі підрозділи за напрямками діяльності: медицина, юридична підтримка учасників бойових дій, безпосередній зв'язок із воїнами з передової, робота з дітьми та вдовами загиблих. Мольфарки часто збираються вечорами, беруть із собою дітей-онуків, ліплять вареники,

печуть печиво, піріжки на передову. Діти пишуть щирі листи й вкладають у конверти малюнки. Тут вирує справжнє життя. У цьому середовищі діяльної любові народжується нова Україна.

Зустріч друга. Співоча птаха з донецького степу

Був спекотний серпневий день. Асфальт, здавалося, почав плавитись. Сердиті люди снували вулицями в пошуках затінку й прохолоди, листя на деревах не шеберхне. І тут – дощ! Несподіваний, срібний, лоскiтливий. Такий ще називають грибним. Але в той літній день він був рятівним. Ритм дощу скидався на веселу джазову імпровізацію. Я побігла на терасу біля кафе. Раптом – голос! Молодія - jazz, її виконувала часто Елла Фіцджеральд. Але звідки цей янгольський голос? На терасі співала дівчина, невисока, смаглявої степової вроди. Вразили великі, пекуче-чорні очі. Нечисленні, мабуть, випадкові, як і я, слухачі захоплено аплодували. Дощик скінчився – усі розбіглися в справах.

Моя зустріч із jazz-імпровізаторкою, володаркою янгольського голосу мала несподіване продовження. І знову доля привела мене в «Мольфар». Зустріч із воїнами в День Збройних Сил. Співає та сама чорнява степовичка, «Балада про воїна», присвячена втраченому на війні другові. Сльози течуть з пекуче-карих очей. Вона втирає їх по дитячому, рукою, але пісню веде, зриває овації зали. Бачу, як тоне в обіймах бійців її тендітна постать. Це Оля, Олечка, Олюня Акулова. Корінна донеччанка, співачка. Перебралася у Вінницю з сім'єю, куди переїхав її рідний університет. Співає, вповідає людям душу в пісні. А ще – стала однією з мольфарок.

Оля вірить, що обов'язково вернеться в рідний Донецьк, що центральну вулицю її рідного міста назвуть в честь кіборгів, захисників донецького летовища, що замість пам'ятника більшовику Артему постане меморіал Небесній Сотні. А ще Оля Акулова запевняє, що таких, як вона, українців по духу, в Донецьку залишилося чимало, що вони вірять в Україну й чекають перемогу.

Маленька сильна жінка

Світ цей тримається її молитвами, справами невтомних рук, широкого серця й глибокої душі. У ній сконцентрована духовна сила рідної землі. Вона творить молитви-обереги, народжує, ростить дітей, має силу й відвагу проводити синів на війну. Знову молиться і чекає.

Маленька сильна жінка. Вона може бути глибокою річкою і синьою птахою, квітучою яблунею чи рясною вербою; і неба сягнути, і мороком впасти, крила давати і їх обтинати; твердою бути, як кремій, і ніжно-леткою, мов пісня; і чару трутизни піднести, і чашу життя; і радість із серця добути, і стогін смертельний; таїти в собі початок і сенс людського буття. Вона – українська мати, код нашого майбуття [1].

Джерела та література:

1. *Степанюк В. А. #Моя Незалежність 30 : 35 / Віра Степанюк. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2021. – С. 36 – 40.*

«СУРМИ ЗВИТЯГИ» – ГОМІН УКРАЇНИ

Молодь і суспільство. Молодь і патріотизм. Молодь і час. Проблема, що хвилює людство в усі часи. Дорослим, взагалі, властиво вдивлятися в підростаюче покоління і намагатися визначити, що несе воно світу, чим подібне і чим відрізняється від них, старших.

І це природно: адже молодь – завтрашнє будь-якого суспільства.

Мабуть, прагнучи пізнати молодь, людство намагається передбачити, яким буде день прийдешній. І, чесно кажучи, таке впізнання набуває своєрідного характеру. З пам'яті часто виринали думки про молодь, висловлені в різний період існування людства, коли читала авторські поезії, подані на конкурс «Сурми звитяги», єдиного в Україні конкурсу-фестивалю національно-патріотичного спрямування.

«Я втратив всіляку надію стосовно майбутнього нашої країни, якщо сьогоднішня молодь завтра візьме управління нею у свої руки».

«Наш світ досяг критичної стадії розвитку. Діти більше не слухають своїх батьків. Мабуть, кінець світу не так вже й далеко».

«Ця молодь розбещена до глибини душі. Молоді люди підступні, каверзні. Вони ніколи не будуть схожі на молодь нашого часу. Молоде покоління сьогоднішнього не зможе зберегти нашу культуру».

Перші слова належать давньогрецькому філософу Сократу (470 – 399 рр. до н. е.). Другі – давньогрецькому письменнику Герсіоду. Єгипетський жрець, який жив за 2000 р. до нової доби, – автор третього висловлювання.

Згадуючи ці слова й уважно вчитуючись у рядки поезій, вслухаючись у слова творів, що звучали, я думала про те, що це даремна справа – сперечатися і порівнювати мудрість у 16, 20 чи 40, чи 50 років. Думала й про те, що кожне нове покоління не може бути гіршим за своїх предків.

Хто ж тоді рухає прогрес? Завдяки чому (чи кому?) цивілізація не тільки виживає, а й досягає масштабних успіхів, свідками яких, власне, є і ми самі?

Хто ж тоді вийшов на Хрещатик під час Помаранчевої Революції? Хто розпочав Майдан Революції Гідності і звідти ж пішов на Схід України, у те криваве пекло? І все це – не дивлячись на вічну розбещеність молоді.

На ці запитання слушно відповів свого часу віце-прем'єр-міністр України з соціальних і гуманітарних питань Микола Жулинський в Українському Домі імені Тараса Шевченка 2000 року в Стабіко-Торонто (Канада):

- Це наша, українська молодь. Вони не думають і не говорять про те, чи буде Україна. Вони таких питань не ставлять. Для них є Україна. Бо вони вже живуть у цій Україні і знають свою державу – Українську. Молодь приходить і буде оцю свою Державу і знає, що життя – це боротьба, і нічого не чекає покірно.

І це – неминучий процес, і постання Української держави – не випадковість, бо у кожній краплині крові, у кожному зусиллі, у кожній жертві наших патріотів періоду Національно-визвольних змагань кінця ХХ – поч. ХХІ ст. закладена та Україна, яку ми сьогодні маємо і яку прагнемо розбудувати.

А скрижалі історії визвольної боротьби українства рясніють іменами тієї молоді, яка на олтар України поклала своє життя.

І вони воскресають, горді українці, і під благословенням стягів нашого народу, увінчані калиновою гілкою, оповиті вічним духом неопалимо-тернового куща, вічним бодем тернового вінка, йдуть у нашу святу оселю, на ймення Україна.

Перед тим, як воскреснути, треба вмерти,

Треба дорогу подошвами босими

З краю до краю вимірять, стерти

І скропити кров'ю, неначе росами.

І коли розіпнуть, як ганчірку, тіло

І воно ще не встигне від вітру пошерхти,

Губи прокажуть, майже зомліло:

Перед тим, як воскреснути, треба вмерти.

Стас Розсоха.

Це про них, звияжних Українських Січових Стрільців, це про них, нескорених бійців Української Повстанської Армії; це про них, безстрашних лицарів, що під Крутами своєю смертю врятували честь українського імені; це про тих, хто й сьогодні на Сході України стоїть на шляху боротьби і не зійде з нього, допоки не буде досягнуто головної мети – УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА, – сурмлять сьогодні «Сурми звияги» і дзвінкоголосим гомоном розносять по всьому світу, що є український народ. Не якась міфічна радянська людина, не якийсь міфічний радянський народ, а є – УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД.

Працюючи над власними творами конкурсанти, готуючи їх до художнього читання, я не раз переконувалася у правильності тези видатного педагога П. Кептерева: «Головна виховна сила школи полягає не в шкільному приміщенні, не в директорі, і навіть не в учителіві, не в програмах і навчальних планах, а в самих дітях, їх взаємних стосунках, взаємному впливові». Ці слова певною мірою стосуються й учасників конкурсу-фестивалю «Сурми звияги». До участі в ньому прагнуть самі – і шкільна, і студентська молодь. Готуються наполегливо від фестивалю до фестивалю. Фестиваль «Сурми звияги» для них – це стан душі; і цей стан не залежить ні від директора фестивалю, ні від керівників, що готують дітей, – це вимір національної гідності і самоповаги учасників фестивалю.

...І сурмлять «Сурми звияги» голосами дітей і молоді – щорік, то гучніше; фестиваль росте і шириться. І слухають його серцем, – інакше не можна, бо промовляє устами учасників історія Подвигу в ім'я життя, ніби клятва на вічну пам'ять усім, хто поліг за тризубовий стяг. І якщо сьогодні є така шкільна юнь і студентська молодь, вихована історією (адже без такого виховання немає й мови про національну гідність), то можна бути спокійними і за Державу Українську, і за Планету.

Сурми, сурміть!!!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барцьось Володимир Володимирович, громадський діяч, член Національної спілки краєзнавців України, член Історичного клубу «Холодний яр», (м. Вінниця).

Бут Олександр Микитович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса, член Національної спілки краєзнавців України.

Вітковський Вадим Миколайович, директор Вінницької обласної комунальної установи «Видавничий дім «Моя Вінниччина», редактор журналу «Вінницький край», заслужений журналіст України, голова Вінницької обласної організації Національної спілки письменників України, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член Президії Національної спілки краєзнавців України, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, перший заступник голови Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Гуржій Олександр Іванович, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член Президії Національної спілки краєзнавців України.

Дорош Микола Никифорович, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інсти-

туту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, заслужений учитель України, Почесний краєзнавець України, почесний громадянин Хмельницького району.

Слісєєва (Травнева) Світлана Миколаївна, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, голова журі Вінницького обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-фестивалю «Сурми звитяги» у номінаціях «Авторська поезія», «Художнє читання», вчитель-методист, поетеса.

Завальнюк Костянтин Вікторович, кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації Державного архіву Вінницької області, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член правління Вінницької обласної організації національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Зелінський Руслан Мар'янович, член Національної спілки краєзнавців України, головний спеціаліст Літинської селищної ради.

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (м. Хмельницький).

Кузьмінець Наталія Петрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Лазаренко Володимир Іванович, завідувач відділу українознавства Вінницької академії безперервної освіти, член Національної спілки журналістів України.

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, Почесний краєзнавець України.

Нікітенко Костянтин Вікторович, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії та теорії мистецтва, зав. кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

Паламарчук Василь Миколайович, заслужений журналіст України, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, колишній головний редактор «Вінниччини», член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, заслужений працівник народної освіти України, заступник голови правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України і Хмельниччини.

Рекрут Валерій Пилипович, кандидат історичних наук, заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Роговий Олександр Іванович, головний спеціаліст архівного відділу Вінницької райдержадміністрації, заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Почесний краєзнавець України, голова міжрайонного краєзнавчого об'єднання «СОБ» (м. Липовець), голова Липовецької організації товариства «Меморіал» імені Василя Стуса.

Стадник Олена Олексіївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Степанчук Юрій Степанович, доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Почесний краєзнавець України.

Степанюк Віра Анатоліївна, заступник директора Уланівської ОЗШ I – III ступенів Хмельницького району, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, член Національної спілки журналістів України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка

Трембіцький Анатолій Михайлович, доктор історичних наук, доцент, член Наукового Товариства ім. Шевченка, член Національної спілки краєзнавців України, керівник Хмельницького міського відділення Центру дослідження історії Поділля.

Шевчук Федір Харитонович, головний редактор газети «Бершадський край», заслужений журналіст України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Шпичка Василь Володимирович, голова Вінницької обласної організації Товариства «Меморіал» імені Василя Стуса, старший лаборант Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ЗМІСТ

Вітання

<i>Микола Мельник</i> . Головне свято держави	3
<i>Олександр Марченко</i> . Свобода з неба не падає	5

Доповіді, повідомлення

<i>Олександр Гуржій</i> . Витоки жертвовної боротьби українського народу за свою незалежність	7
<i>Анатолій Трембіцький</i> . Український патріот Костянтин Острозький у працях Євфимія Січінського і Володимира Січінського	12
<i>Володимир Лазаренко</i> . Територіальна складова українського державотворення в ХХ столітті	20
<i>Костянтин Завальнюк, Валерій Рекрут</i> . «Гайсинська трудова республіка» (9 червня – 3 вересня 1919 р.)	31
<i>Руслан Зелінський</i> . Перебування уряду Української Народної Республіки в Літині	44
<i>Василь Паламарчук</i> . Правда інформація – основна валюта демократії	48
<i>Володимир Барцьось</i> . Соціально-економічне питання в матеріалах установчих конференцій крайових організацій Народного Руху України (кінець 80-х рр. ХХ ст.)	56
<i>Вадим Вітковський</i> . Володимир Мулява – народний генерал, або Народний Рух України зароджувався у Вінниці	64
<i>Лілія Іваневич</i> . Наш прапор	77
<i>Василь Шпичка</i> . Роки ідуть, пам'ять живе. Василь Підпригорщук – наша слава!	80
<i>Олександр Роговий</i> . Національний прапор над Липовеччиною	88
<i>Анатолій Лисий</i> . Хроніка провідної газети Вінниччини до та після путчу	93
<i>Федір Шевчук</i> . 1991-й – рік великого перелому, надій і сподівань	97

<i>Сергій Гальчак</i> . Краєзнавство Вінниччини на початковому етапі розбудови Української державності	105
<i>Микола Дорош</i> . Із Незалежністю я міряю свій крок	119
<i>Олександр Бут, Костянтин Нікітенко</i> . Уроки радянського НЕПу в Україні: погляд із сьогодення	139
<i>Наталія Кузьмінець, Олена Стадник</i> . Вінниця: віддзеркалення подій Євромайдану	149
<i>Віктор Прокопчук</i> . На вівтар української Незалежності	157
<i>Юрій Степанчук</i> . Діяльність Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України стосовно вшанування й популяризації традицій визвольної боротьби в умовах новітньої російсько-української війни	174
<i>Віра Степанюк</i> . Мольфарки	183
<i>Світлана Єлісеєва (Травнева)</i> . «Сурми звитяги» – гомін України	187
<i>Відомості про авторів</i>	190

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ:
ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

**Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої
конференції, приуроченої 30-річчю
незалежності України**

Вінниця, 21 серпня 2021 р.

Видавець ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006

Здано у виробництво 02.08.2021
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 12,25.
Друк офсетний. Наклад 200 прим. Зам. 51.
ПП Балюк І. Б.
Тел. / факс: (0432) 52-08-02
e-mail:balyk2@ukr.net